

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN YENİDEN YAPILANMASI VE BU
SÜREÇTE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eda TUTAK

EYLÜL-2014

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN YENİDEN YAPILANMASI VE BU
SÜREÇTE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eda TUTAK

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Coşkun TOPAL

EYLÜL-2014

TRABZON

ONAY

Eda TUTAK tarafından hazırlanan “**Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’ın Yeniden Yapılanması Ve Bu Süreçte Türkiye İle İlişkileri**” adlı bu çalışma tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....imza

Unvanı Adı ve Soyadı (Danışman)

.....imza

Unvanı Adı ve Soyadı (Üye)

.....imza

Unvanı Adı ve Soyadı (Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım

...../...../.....

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

imza

Eda TUTAK

Gün ay yıl

ÖNSÖZ

Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası yeniden yapılanması ve bu süreçte Türkiye ile ilişkilerini incelediğim bu çalışma, benim için uzun, yorucu, ancak bir o kadar da gurur verici bir araştırma oldu. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin iki ülke halkı tarafından da olumlu desteklenmesi ve ortak tarihe ve değerlere sahip olduğumuzu görmek benim bu çalışmaya yönelmemde etkili olmuştur.

Çalışmam esnasında, benden akademik ve manevi desteğini esirgemeyen, titiz değerlendirmeleri için danışmanım Sayın Doç. Dr. Coşkun TOPAL'a ve Sayın Prof. Dr. Hayati AKTAŞ'a, çalışmamın başlangıcından bitiş aşamasına kadar yardımlarını esirgemeyen, manevi desteği ve bana olan inancını daima hissettiren, çalışma süresi boyunca hoşgörü gösteren sabrı ve varlığı için Sayın Gökhan İMAMOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, bu yorucu yolculuğumda, başından beri bana yol gösteren, destekleyen her kararında arkamda olan babam Mehmet TUTAK'a, hayatımda zorlandığım her yolda bir çıkış kapısı gösteren başarı inancımı sağlamlaştıran annem Sevim TUTAK'a her şey için çok teşekkür ederim.

Eylül 2014

Eda TUTAK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
TABLolar LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
GİRİŞ.....	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AZERBAJCAN'IN ÜLKE PROFİLİ	3-31
1.1. Giriş	3
1.2. Azerbaycan'ın Genel Değerlendirilmesi	3
1.2.1. Coğrafi Yapısı.....	3
1.2.1.1. Konumu	5
1.2.1.2. Doğal Zenginlikleri	6
1.2.2. İdari Yapısı	7
1.2.3. Etnik Yapısı	8
1.2.3.1. Sovyet Dönemi Azerbaycan Etnik Yapısı.....	8
1.2.3.2. Bağımsızlık Dönemi Etnik Dağılım	9
1.2.4. Dini Yapısı.....	11
1.2.5. Demografik Yapısı.....	13
1.2.6. Tarihi.....	13
1.2.6.1. Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ve Azerbaycan'ın Bölünmesi	17
1.2.6.2. Azerbaycan Coğrafyasının Türkleşmesi	19
1.3. Azerbaycan'daki Kriz Ve Mücadele Alanları	20
1.3.1. Dağlık Karabağ Sorunu	20
1.3.1.1. Hocalı Katliamı	25

1.3.2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti	27
1.3.3. Azerbaycan-İran İlişkileri	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN YENİDEN YAPILANMASI .32-82

2.1. Giriş	32
2.2. Azerbaycan'ın Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi.....	32
2.2.1. Genel Durumu	32
2.2.2. SSCB Sonrası Dönemde Yaşananlar	34
2.2.3 Ayaz Muttalibov Dönemi	36
2.2.4. Ebulföz Elçibey Dönemi.....	38
2.2.5. Haydar Aliyev Dönemi.....	40
2.2.6. İlham Aliyev Dönemi	45
2.3. Azerbaycan'ın Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi.....	48
2.3.1. Azerbaycan'ın Genel Ekonomisi	48
2.3.2. Özelleştirme	53
2.3.3. Bankacılık ve Finans.....	54
2.3.4. Sanayi	56
2.3.5. Enerji.....	58
2.3.6. İnşaat.....	61
2.3.7. Tarım ve Hayvancılık	61
2.3.8. Ulaştırma ve Haberleşme.....	64
2.3.9. Turizm.....	65
2.4. Azerbaycan'ın Diğer Önemli Aktörlerle İlişkileri.....	66
2.4.1. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT).....	67
2.4.2. Azerbaycan AB İlişkileri	69
2.4.3. Azerbaycan ABD İlişkileri	70
2.4.3.1. Ayaz Muttalibov Dönemi Azerbaycan-ABD İlişkileri	72
2.4.3.2. Ebulföz Elçibey Dönemin Azerbaycan-ABD İlişkileri	73
2.4.3.3. Haydar Aliyev ve İlham Aliyev Dönemleri Azerbaycan-ABD İlişkileri.....	75
2.4.4. Azerbaycan-Rusya İlişkileri	77
2.4.4.1. Ayav Muttalibov Dönemi Azerbaycan-Rusya İlişkileri.....	78
2.4.4.2. Ebulföz Elçibey Dönemi Azerbaycan-Rusya İlişkileri	79

2.4.4.3. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan-Rusya İlişkileri	80
2.4.4.4. İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-Rusya İlişkileri.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	84-125
3.1. Giriş	84
3.2. Türkiye'nin Bölgesel Güç Olarak Rolü	84
3.2.1. Kafkasya'nın Türkiye Açısından Önemi	88
3.2.2. Türkiye'nin Kafkasya'daki Hedefleri ve Menfaatleri	89
3.2.3. Türkiye'nin, Kafkasya'daki Avantajları	90
3.3. Uluslararası Örgütlerin Türkiye ve Azerbaycan Dış Politikalarındaki Yeri.....	90
3.3.1. Azerbaycan'ın Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar	90
3.3.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü	91
3.3.3. NATO	96
3.4. Türk Dış Politikası Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	99
3.4.1. Kültürel Açından Türkiye - Azerbaycan İlişkileri.....	101
3.4.1.1. Kültür	101
3.4.1.2. Eğitim – Öğretim Politikaları	102
3.4.2. Ekonomik Açından Türkiye – Azerbaycan İlişkileri.....	104
3.4.2.1. Türkiye ve Azerbaycan Arasında İthalat ve İhracat.....	105
3.4.2.2. Yatırım İlişkileri.....	107
3.4.2.3. Azerbaycan Ekonomisinde Hollanda Hastalığı Tehdidi ve Türkiye İle İşbirliği	111
3.4.3. Enerji Sektörü Açısından Türkiye – Azerbaycan İlişkileri.....	113
3.4.3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı.....	114
3.4.3.2. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı.....	116
3.4.3.3. Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP)	117
3.4.4. Ulaştırma ve Haberleşme Sektörü Açısından Türkiye - Azerbaycan İlişkileri .	118
3.4.4.1. Demiryolu Ulaştırması ve Kars Tiflis Demiryolu Projesi.....	119
3.4.5. Siyasi Açından Türkiye – Azerbaycan İlişkileri.....	120
3.4.6. Askeri Açından Türkiye - Azerbaycan İlişkileri	124

SONUÇ	128
YARARLANILAN KAYNAKLAR	134
ÖZGEÇMİŞ	147

ÖZET

Azerbaycan, sahip olduğu jeostratejik önem nedeniyle, gerek Kafkasya bölgesi, gerekse Türkiye açısından hayati önemi haizdir. Özellikle, Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan ulaşım ve ticaret yollarının merkezi konumundadır.

Azerbaycan açısından Türkiye; Rusya'nın nüfuzunu dengeleyebilecek bir komşu olmanın yanı sıra, hem Batı'ya açılan bir kapı, hem de gelişmesine katkı sağlayabilecek ekonomik bir güçtür.

Komşularıyla iyi ve dostane ilişkiler geliştirme gayreti içerisinde olan Azerbaycan, dış politikasında ABD ve Batı yanlı bir yol izlemektedir. Rusya'nın, bağımsızlığı açısından büyük bir tehdit olmasının önüne geçebilmek için ise, NATO, KEİ, AGİT, AB, AK gibi kuruluşlarla yakın ilişkiler kurmaktadır.

Bu araştırmada, Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanmasıyla beraber yeni bir yapılanma içerisine girişi ve bu süreçte Türkiye ile olan siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri, sebep – sonuç ilişkisi kurularak incelenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca, bölgede güç sahibi devletlerin de ilişkileri ele alınarak, ABD, Rusya, AB'nin bu coğrafyadaki çıkarları ve rekabetleri yansıtılmıştır. Diğer taraftan, Azerbaycan'ın yeniden yapılanma sürecinde, etnik sorunlarla mücadelelerine, icraatlarıyla ülke yönetime damgasını vuran cumhurbaşkanlarına da, konuya daha geniş açıdan bakabilmek için geniş yer verilmiştir. Araştırmanın temel hedefi; Azerbaycan'ın iç dinamiklerini de ele alarak, bölgesel konumunun, bölgedeki diğer güçlerle çıkar ilişkilerinin, Türkiye ile birbirlerine yönelik politikalarının ayrıntılı olarak incelenmesidir.

Bu çalışma konusunun seçilmesindeki amaç, incelenen alanda çok fazla Türkçe yazılı kaynağın olmayışı sebebiyle, elde edilen bilgilerin, uluslararası ilişkiler alanında çalışanlara katkı sağlayacağıının umulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Bağımsızlık Sonrası Dönem, Dış politika, Yeniden Yapılanma

ABSTRACT

Azerbaijan has vital importance both for Turkey and the Caucasus considering the geo-strategic status. It has a central position on the transportation and commercial lines opening to the Caucasus and the Central Asia.

From Azerbaijan's point of view, besides being a neighbor to balance the Russia's influence in the region, Turkey is a gate to west and an economical power to support Azerbaijan's development.

Azerbaijan is trying to improve its relations with its neighbors in a peaceful manner and also following up a path in parallel to the policies of USA and western world. In order to avoid the Russian threats on its independence, Azerbaijan is also establishing close relations with international organizations such as NATO, BSEC, OSCE, EU and CoE.

Within this study, the issues inspected are briefly the entrance of Azerbaijan into a new era of re-structuring after its independence in October 18th, 1991 and its political, military and economical relations with Turkey via explaining reasons and results.

Furthermore, the interests and competition of USA, Russia and EU in this geography is tried to be clarified. On the other hand, a closer look has been spent on the Azerbaijan Presidents who affected seriously the Azerbaijan's struggle with ethnical problems, performances on the country policies, during Azerbaijan's re-structuring period.

The basic purpose of this research is to search the geographical situation, its relations with other parties of the region and Turkish and Azerbaijan policies against each other, in details.

The aim to select this topic, is as there exist not much studies in Turkish language in this field, the information gained through this research is expected to support the works in the international affairs area.

Key Words: Azerbaijan, Turkey, The post-independence period, Foreign policy, Reconstruction.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Azerbaycan'da 1979 ve 1989 nüfus sayımına göre etnik dağılım.....	9
2	1999 nüfus sayımına göre etnik dağılım.....	10
3	Azerbaycan'ın Makroekonomik Göstergeleri	52
4	Azerbaycan Ticaret Verileri (Milyar Dolar).....	53
5	Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaret Verileri.....	106

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT (OSCE)	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	: Avrupa Konseyi
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
Bknz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BSNC	: Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlar Komitesi
BTC	: Bakü – Tiflis - Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
BTK	: Bakü – Tiflis – Kars
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
GSM	: Mobil İletişim İçin Küresel Sistem
GUUAM	: Gürcistan – Ukrayna – Özbekistan – Azerbaycan – Moldova
IMF	: Uluslararası Para Fonu

İ.T.O.	: İstanbul Ticaret Odası
KEİ (BSEC)	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
RF	: Rusya Federasyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TRACECA	: Avrupa – Kafkasya – Asya Ulaşım Koridoru
v.b.	: ve benzeri

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeniden yapılanması ve bu süreçte Türkiye ile olan ilişkilerinin araştırılması ve incelenmesidir.

Azerbaycan'ın sahip olduğu coğrafi özellikler sebebiyle çevre ülkeler ile olan ilişkileri büyük önem taşımaktadır. Açık denizlere çıkışının olmaması ülkeyi Türkiye, Rusya ve İran'a bağımlı kılmakta ve özellikle bu durumda Türkiye hayati önem arz etmektedir.

Azerbaycan'ın stratejik önemini etkileyen bir diğer etken ülkenin doğu-batı ve kuzey-güney arasında geçiş bölgesi konumunda olmasıdır. Ayrıca, sahip olduğu Hazar enerji kaynakları bu coğrafya üzerinde uluslararası güçlerin çıkar peşinde izledikleri politikalar ile içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bu durum ise Azerbaycan için hem büyük bir fırsat hem de tehlike oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından bağımsızlığını kazanan tüm bölge ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan da sosyo-ekonomik ve politik problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Türkiye ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Ancak, Azerbaycan'ın sahip olduğu stratejik önem sebebiyle Rusya, İran, Ermenistan gibi çevre ülkelerin izlediği politikalar sonucunda iki ülke ilişkileri istenilen düzeyde gelişme gösterememiştir. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri sahip olunan tarihi bağlar dikkate alındığında yaşanan olumsuzluklara rağmen bağımsızlık sonrasında olumlu yönde ilerlemiş, iki ülke arasında stratejik ortaklık kurulmuş, anlaşmalar ve protokoller imzalanmış, geleceğe yönelik projeler geliştirilmiştir.

Türkiye, bölge için bir Batı müttefiki ülke olarak büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan için Türkiye; açık denizlere çıkış noktası, dünyaya açılan kapısı ve önemli bir ticaret ortağıdır.

Bu çalışmada Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dönemde yeniden yapılanma süreci incelenmiş, bu süreçte önemli uluslararası aktörlerle ilişkileri ele alınmış ve asıl çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye ile olan ilişkileri derinlemesine araştırılmıştır.

Bu araştırmada, Azerbaycan ve Türkiye'nin 1991 tarihinden itibaren yaşanan süreçteki ilişkileri çok boyutlu olarak incelenmiş ve ortaya konmuştur. Bu inceleme yapılırken Türkçe, İngilizce ve Azeri Türkçesindeki kaynaklar taranmış, sanal kaynak ve literatür taraması yapılmıştır.

Bu çalışma, üç bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Azerbaycan'ın ülke profili, stratejik durumu, sahip olduğu faktörler incelenmiş ve genel değerlendirmesi yapılmıştır.

İkinci bölümde; Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte yaşadığı süreç incelenmiştir. Ülkenin yeniden yapılanması ekonomik, sosyal, politik faktörlerle birlikte ele alınmış ve bu süreçte rol oynayan aktörlerle ilişkileri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise; Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine kapsamlı şekilde yer verilmiştir. Türkiye'nin bölgesel güç olarak rolü ve bölgeye etkileri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve NATO gibi uluslararası örgütlerin Türkiye ve Azerbaycan'ın dış politikasındaki yerlerine değinilmiştir. Son olarak da Türk dış politikası çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri kültürel, ekonomik, enerji sektörü, ulaştırma ve haberleşme sektörü, siyasi ve askeri ilişkiler alt başlıkları altında ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AZERBAYCAN'IN ÜLKE PROFİLİ

1.1. Giriş

Bu bölümün amacı, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından yeniden yapılanmasının araştırılmasıdır. Bu kapsamda öncelikle, Azerbaycan'ın coğrafi, etnik, dini ve demografik yapısı genel hatlarıyla incelenerek ülkenin jeopolitik ve stratejik öneminin anlaşılması amaçlanmıştır. Daha sonra ülkenin tarihi kökeni ve bağımsızlık sürecine kadarki döneme değinilmiştir.

İkinci olarak Azerbaycan'daki kriz ve mücadele alanlarına değinilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Azerbaycan-Ermeni ilişkilerindeki gerilimler kapsamında “Dağlık Karabağ Sorunu” ve bu kapsamda yaşanan “Hocalı Katliamı” meseleleri incelenmiştir. İkinci olarak; Azerbaycan- İran ilişkilerinde sorun yaratan noktalar üzerinde durulmuştur.

1.2. Azerbaycan'ın Genel Değerlendirilmesi

1.2.1. Coğrafi Yapısı

Azerbaycan, Hazar Denizi'nin batısında, güneyde İran, batıda Ermenistan, kuzeybatıda Gürcistan ve kuzeyde Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti ile sınırları olan bir Transkafkasya ülkesidir (Sönmezoğlu, 2005: 99).

Azerbaycan Cumhuriyeti Kafkasların geçiş noktası üzerinde, Büyük Kafkaslar ile Küçük Kafkaslar arasında yer almaktadır. Bölgenin en önemli özelliği tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. Kuzeyinde Gürcistan (480 km) ile Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti (390 km), güneyinde İran İslam Cumhuriyeti (756 km), batısında Ermenistan (1.007 km) ve Türkiye Cumhuriyeti (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile 11 km uzunluğunda ortak sınırı bulunmaktadır.), doğusunda ise Hazar Denizi (713 km) yer almaktadır (Konya Sanayi Odası [KSO], 2011: 1).

Azerbaycan eski dünyanın en önemli yerinde, yani Orta Asya ile Ortadoğu ve Ön Asya'nın tam ortasında bulunmaktadır. Bölgenin en önemli özelliği, Azerbaycan'ın tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde bir köprü konumunda olması, bu ülkeye ekonomik, sosyal ve siyasi bazı olanaklar sağlamaktadır (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği [TOBB], 1995: 3).

Coğrafi bakımdan en geniş topraklara sahip olan Azerbaycan, Güney Kafkasya bölgesinin en büyük ülkesidir. Başta petrol, doğalgaz, demir cevheri olmak üzere sahip olduğu yer altı zenginlikleri nedeniyle de en önemli Güney Kafkasya ülkesi konumundadır (Topal, 2009: 305-324).

Önemli şehirleri; Bakü, Gence, Sumgayt, Mingaçevir, Khirdalan, Şirvan, Nahçıvan şehri, Şeki, Yevlakh, Lankaran (Doğu Anadolu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu [DASİDEF], 2012: 3).

Azerbaycan toplam 86.600 km²'lik araziye sahiptir. 44-52 doğu meridyenleri ve 38-42 kuzey paralelleri üzerinde yerleşmektedir. Bakü'den Kuzey Kutba olan mesafe 5.550 km ve Ekvatora olan mesafe ise 4.440 km'dir. Dünyada en büyük göl olan Hazar Denizi 400.000 km² büyüklüğünde olup, en derin yeri 1.025 metredir (DASİDEF, 2012:1).

Arazi yapısının yaklaşık %50'si dağlık olan bölgede deniz seviyesinden 3.000 metreye kadar yüksek olan sahalar ve %1'ini ise 3.000 metreden yüksek olan sahalar kaplamaktadır. Azerbaycan'ın ortalama deniz seviyesinden yüksekliği 657 metredir. Dağlık arazi Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Talış Dağlarından oluşur. Kür-Aras ovası en büyük düzlüktür. En düşük rakım (Hazar Denizi) -28 m ve en yüksek nokta (Bazardüzü Dağı) +4.466 m'dir.

Ülke topraklarının yaklaşık % 55'i tarımsal arazilerden, % 2,5'i ise kentsel alanlardan oluşmaktadır. Toprakların % 12'si ise ormanlık arazidir. Azerbaycan, ekolojik olarak çok çeşitli bir coğrafi yapı sergilemektedir. Ülke, deniz seviyesi altında düzlükler, Kafkas bölgesinde 4.000 metre yüksekliğinde dağlar, çöller ve subtropik alanlarla kaplıdır. Ülke topraklarının yarıdan fazlası alçak arazilerden oluşmaktadır. Tamamı Kafkas havzasında akan nehirler gemi taşımacılığına elverişli değildir. Sulama sistemleri su depoları ile düzenlenmektedir. En büyük su deposu ülkenin batısındaki Kuna nehri üzerinde yer alan Mingeçaur deposudur.

Azerbaycan'ın önemli nehirleri: Kür, Aras, Alazani, Samur, Terter, Kanık, Genceçay ve Beylegan. Ülkenin önemli gölü ise Hazar Denizi (Yüzölçümü 400.000) ülke için büyük önem taşımaktadır.

Dünyadaki 11 iklim çeşidinden dokuzuna sahip olan Azerbaycan'ın iklimini, Büyük Kafkas Dağlarının kuzeyinden gelen soğuk hava kütleleri, Küçük Kafkas Dağlarının güneyinden gelen sıcak tropik hava akımları ve Hazar denizi etkilemektedir. Yıllık yağış genellikle azdır. En rutubetli yer Talış Dağları ile Lenkeran Ovası, en kurak bölgesi ise, Apşeron Yarımadası'nın güneybatı kısmıdır. Azerbaycan'ın en büyük gölü 17.5 km²'lik bir alana sahip olan Hacıkabul Gölü'dür. Diğer önemli gölleri ise, Sarısu ve Acınohur gölleridir. En uzun nehri ise, Hazar Denizi'ne dökülen 1.364 km uzunluğundaki Kür Nehri'dir (Çelik ve Kalaycı, 2002: 16-17).

Azerbaycan dünyanın çok değişik iklim tiplerine sahip ülkelerden biridir. Doğu ve orta kısımları alçak ve düzlük olduğu için, kışları ılık, yazları çok sıcak geçer. Güney doğu kısmı ise nemli subtropikal iklime sahiptir. Bölgeye düşen yıllık yağış miktarı 1.200-1.400 mm.dir. Diğer bölgeler ise, kurak ve yarı kurak görünüme sahiptir. Tarımsal faaliyetlerin çoğu Kür ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır.

Ülke yer altı kaynakları bakımından oldukça zengindir. Bunlar; Petrol, doğalgaz, kurşun, çinko, bakır, demir, barit, alümit, kobalt, arsenik, mermer, kireç taşı, siyanit, maden tuzu ve kayatuzu.

1.2.1.1. Konumu

Mammadov'a göre (2013: 58) "SSCB'nin dağılmasının ardından, Hazar bölgesinde yeni jeopolitik bir atmosfer oluşmuştur. Hazar jeopolitiği "Yeni Büyük Oyun" çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. XIX. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında gelişen "Büyük Oyun" un devamında bu ülkelerin yanı sıra yeni aktörler ABD, AB, Çin ve Türkiye söz konusu jeopolitik atmosfere dâhil olmuşlardır." Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Azerbaycan'ın bölgede etkili uluslararası aktörlerle ilişkilerine değinilmiştir.

Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunan Azerbaycan, tedricen Avrupa-Kafkasya-Asya nakliye koridorunu oluşturabilme ve tarihte olduğu gibi güçlü iletişim merkezine dönüşebilme olanağına sahiptir. Her türlü ulaşım araçlarının hareketini sağlayacak böyle

bir koridorun oluşmasına Avrupa ve Asya'nın güçlü devletleri son derece ilgi duymaktadır. Bu ilgi, öncelikle Hazar Denizinin ve Hazar kıyısındaki arazilerin petrol ve gaz rezervi ile zengin olmasından kaynaklanmaktadır.

1.2.1.2. Doğal Zenginlikleri

Zengin petrol ve doğal gaz kaynakları ile büyük ekonomik potansiyele sahip olan Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmasından sonra, sahip olduğu enerji kaynakları sebebiyle "Kafkasya'nın Kuveyt'i" olarak anılmaya başlandı (Guliyev, 2004: 11).

Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan'ın ardından eski Sovyetler Birliği 'nin üçüncü en çok petrol üreten ülkesidir. Azerbaycan, 2. Dünya savaşının hemen öncesi ve sonrasında SSCB'nin önde gelen petrol üreticisi iken üretim (1940'da günde 445 000 varil) günde 200 000 varile kadar düşmüştür. Azerbaycan etnik kargaşaya rağmen 1991 yılında Sovyet petrol ekipmanlarının tahminen % 60'ını üretmiştir (Demirkan, 1993: 17).

Azerbaycan yer altı kaynakları bakımından çok zengindir. Başlıca kaynakları; petrol, doğal gaz, demir, alüminyum, kurşun, çinko, bakır, altın, gümüş, arsenik, mermer, kireç taşı, siyanit, maden tuzu ve kaya tuzudur. Ülkenin sahip olduğu esas enerji kaynakları içerisinde petrol, doğal gaz ve kömürle birlikte nehirlerin hidroenerji potansiyelini kullanmaya imkân veren gelişmiş hidroelektrik istasyonlarının da önemli payı vardır. Petrol ve doğal gaz üretimi diğer yer altı zenginliklerine göre birinci sırada gelmektedir. Bu nedenle petrol ve doğal gaz sektörleri Azerbaycan ekonomisinin lokomotif sektörleridir.

Azerbaycan'da tarım topraklarının büyük bölümü Kura ve Aras nehirleri etrafındadır ve ülkede, tarım büyük ölçüde sulamaya dayanmaktadır. Yetiştirilen başlıca ürünler tahıl, meyve, pamuk, çay, tütün ve üzumdür. Ayrıca, dut ağacından yılda 5.000 ton ipek kozası elde edilmektedir. Azerbaycan tarımında ve ekonomisinde hayvancılığın da önemli yeri bulunmaktadır.

Petrol ve gaz üretimi, rafine edilmesi ekonominin temelini oluşturmaktadır. British Petrol (BP) tarafından yayınlanan Dünya Ekonomisinin Tahlili isimli kaynağa göre ülkenin

7 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Söz konusu rakam, dünya rezervlerinin 0,6'sına tekabül etmektedir (Orman Genel Müdürlüğü, 2013:6).

1.2.2. İdari Yapısı

SSCB'nin dağılmaya başlamasıyla birlikte, 30 Ağustos 1991 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi bağımsızlık kararı almış, bu karar 18 Ekim 1991 tarihinde yürürlüğe konmuş ve bu tarihten itibaren Azerbaycan bağımsız olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti, 12 Kasım 1995 tarihinde referandum yoluyla kabul edilmiş olan Anayasa ile yönetilmektedir. Anayasa'ya göre; Azerbaycan Devleti demokratik, laik ve üniter bir Cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiştir. Yasama yetkisi Milli Meclis'e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı'na, yargı yetkisi ise mahkemelere aittir.

Azerbaycan'da devlet başkanı, anayasaya göre beş yıllık süre ile seçilmektedir. Devlet başkanı dışında bir de hükümet başkanı bulunmakta, bakanlar kurulu ise devlet başkanı tarafından atanmakta ve milli meclis tarafından onaylanmaktadır.

Azerbaycan Milli Meclisi'nde 125 üye bulunmakta, milletvekilleri beş yıl için seçilmektedirler.

Milli Meclis, kanun kabul etmekle görevlendirilmiştir. Denetim yetkisi sınırlıdır. Toplantı zamanı ve süresi Anayasada belirlenmiştir. Hükümete güvenoyu vermek veya vermemek şeklinde olan parlamenter yetki, Azerbaycan Anayasasında sınırlı hale getirilmiş ve Milli Meclisin hükümete güvenoyu vermemesi halinde, aynı heyete hükümetin teşekkül ettirilmesi yetkisi Cumhurbaşkanı'na tanınmıştır.

Cumhurbaşkanı, hem devletin ve hem de icranın başıdır. Kanunlardan sonra Bakanlar Kurulu Kararlarından önce gelen ve "Ferman" adı verilen hukuki kararlar alma yetkisi vardır. "Ferman" denen hukuki kararlar, kanun gücünde olup, icrai hüviyete sahiptir. Bu yönü ile Cumhurbaşkanı yasama yetkisiyle de teçhiz edilmiştir.

Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı 5 yıllık süre için halk seçmektedir. Hiç kimse ikiden fazla Cumhurbaşkanı seçilemez şartı, 18.03.2009 tarihinde yapılan Referandumda kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı hem devletin, hem de yürütmenin başıdır. Her türlü idari

karar almak ve devlet teşkilatına şekil ve yön vermek yetkisine sahiptir. Başbakanı, Bakanları ve diğer devlet görevlilerini atamak ve görevden almak yetkisi vardır. Anayasaya göre, Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı'nın yüksek icra organı olup, ona tabidir ve aynı zamanda da ona karşı sorumludur. Başbakanın ve Bakanların Milli Meclis üyesi olma şartı aranmamıştır.

Anayasada devletin egemenliğinin yegane kaynağının halk olduğu vurgulanmıştır. Anayasa, halk ve özgürlüklerin tespit ve düzenlenmesi açısından çağdaş bir Anayasadır (Ocak, 2012: 9).

7 Kasım 2010 tarihinde gerçekleştirilen parlamento seçimleri sonucunda, Milli Meclis'te iktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi'nden 71 milletvekili, diğer partilerden 12 milletvekili ve 42 bağımsız üye bulunmaktadır.

Ülkede, idari yönetim bakımından 59 rayon¹, 11 şehir ve 1 özerk cumhuriyet (Nahçıvan) şeklinde bir yapılanmaya gidilmiştir.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesiyle ortaya çıkan Yukarı Karabağ sorunu, Azerbaycan'da bir milyonu aşkın insanın yerlerinden edilmesine yol açmıştır (Azerbaycan Siyasi Görünümü, 2014, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan>).

1.2.3. Etnik Yapısı

1.2.3.1 Sovyet Dönemi Azerbaycan Etnik Yapısı

Sovyet Döneminde son olarak 1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre Azerbaycan nüfusunun etnik yapısını incelediğimizde, birçok etnik gruba sahip olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki, 1989 yılında, ülkede 30'dan fazla etnik grubunun varlığı dikkat çekmektedir. Bu etnik gruplarda nüfusun büyük çoğunluğu yani % 96'sı Azerbaycan Türkü, Rus, Ermeni ve Lezgilerden meydana gelmektedir. Diğer etnik grupların toplam oranı ise % 4 civarındadır. Sovyet dönemi 1979 ve 1989 yılına ait ülke içindeki etnik dağılım Tablo 1'de gösterilmiştir.

¹ Rayon; Azerbaycan'da birinci derecede idari bölüm, il seviyesinde.

Tablo 1: Azerbaycan'da 1979 ve 1989 nüfus sayımına göre etnik dağılım

Etnik Gruplar	1979		Etnik Gruplar	1989	
	Nüfusu	%		Nüfusu	%
Azerb. Türkü	4.708.800	78.1	Azerb. Türkü	5.805.000	82.7
Rus	475.300	7.9	Rus	392.300	5.6
Ermeni	475.500	7.9	Ermeni	390.500	5.6
Lezgi	158.100	2.6	Lezgi	171.400	2.4
Avar	36.000	0.6	Avar	44.100	0.6
Yahudi	33.500	0.6	Ukraynalı	32.300	0.5
Tatar	31.400	0.5	Tatar	28.000	0.4
Ukraynalı	26.400	0.4	Yahudi	25.200	0.4
Gürcü	11.400	0.2	Talış	21.000	0.3
Tat	8.900	0.2	Ahıska Türkü	17.700	0.2
Sahur	8.600	0.1	Gürcü	14.000	0.2
Ahıska Türkü	7.900	0.1	Sahur	13.000	0.2
Udin	5.800	0.1	Kürt	12.000	0.1
Kürt	5.700	0.1	Tat	11.000	0.1
Belarus	4.800	0.1	Belarus	7.800	0.1
Dağlı Yahudi	2.100	0.0	Udin	6.100	0.1
Diğer	26.600	0.5	Diğer Yahudi	5.500	0.1
			Diğer	44.700	0.4
TOPLAM	6.026.500	100	TOPLAM	7.021.200	10

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Göstercileri, 1999; Seferov, 2005: 395-410.

1.2.3.2. Bağımsızlık Dönemi Etnik Dağılım

Bağımsızlık sonrası 27 Ocak 1999 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımına göre 7.953.400 olan Azerbaycan nüfusunun etnik gruplara göre dağılımını incelediğimizde, Sovyet Dönemi'nde olduğu gibi yine çok uluslu bir yapı karşımıza çıkar. Ancak bağımsızlık yılları ve Azerbaycan-Ermenistan gerginliği (Karabağ Savaşı yıllarında) sonrasında artan göç olayları nedeniyle etnik grup dağılımında Sovyet Dönemi son nüfus sayımına (1989) göre büyük çaplı değişikliklerin olduğu saptanmıştır.

Azerbaycan diğer Kafkasya ülkeleri gibi bir birinden farklı onlarca etnik gruplardan oluşuyor. 1999'da ülkede yapılan nüfus sayımına göre ülkenin 90% Azerbaycanlılar

olmakla, geri kalan 10% farklı etnik gruplardan oluşmaktadır. Tam olarak bu nüfus sayımının sonuçları Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi) resmi sitesinden alınıp Türkçe'ye çevrilmiş Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: 1999 nüfus sayımına göre etnik dağılım

Etnik Grup	Nüfus(1000'lerde)	Yüzde(%)
Toplam Nüfus	7953.4	100
Azerbaycanlılar	7205.5	90.6
Lezgiler	178.0	2.2
Ruslar	141.7	1.8
Ermeniler	120.7	1.5
Talışlar	76.8	1.0
Avarlar	50.9	0.6
Türkler	43.4	0.5
Tatlar	10.9	0.13
Tatarlar	30.0	0.4
Ukraynalılar	29.0	0.4
Sakhurlar	15.9	0.2
Gürcüler	14.9	0.2
Kürtler	13.1	0.2
Yahudiler	8.9	0.1
Udinler	4.1	0.05
Diğer Milletler	9.6	0.12

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2000.

Tablo'da dikkat çeken en önemli nokta Türkiye toplumu tarafından 'Azeri' veya 'Azeri Türk'leri diye bilinen etnik grubun aslında Azerbaycan resmi kurumları tarafından 'Azerbaycanlı' diye tanımlanmasıdır. Sovyet geleneğinden kaynaklanan bu sözcük Azerbaycan'da güncel tartışma konularından birisidir. Birçok Azerbaycan vatandaşına göre tanım gayet doğrudurken, bazılarının göre de bu kelime Sovyet lideri Stalin'in 'etnik temizleme' siyasetinin sonucu üretilmiştir ve doğrusunun 'Türk', 'Azeri', 'Azeri Türkü' veya 'Azerbaycan Türk'ü olması gerekiyor. Önerilen dört sözcüğün her birisinin ayrı taraftarı ve bu taraftarların kendilerine göre kanıtları ve iddiaları vardır. Bu durumda Tablo'da dikkat çekici başka husus 'Türkler' kelimesi oluyor. Resmi kurumlara göre Türkler farklı bir etnik grup olup ülkenin 0.5%'ni oluşturuyorlar.

Ülkede ikinci etnik grup Lezgiler'dir. Dağıstan kökenli millet olan Lezgiler daha çok Azerbaycan'ın kuzeyinde ve başkent Bakü'de yerleşiyorlar. Dağıstan kökenli diğer

milletler olan Avarlar, Sakhurlar (Sahurlar) ve Udinler'le birlikte benzer sorunlara sahip olan Lezgiler'in dile getirdikleri en önemli problemleri devletin kendilerine Sovyetler döneminde daha çok önem verdiğini ve bu önemin giderek azaldığı yönündedir. Bunların arasında en önemlisi Lezgice'nin gittikçe kaybolmaya yüz tuttuğu ve bu dili öğretecek uzmanların yetişmediğidir.

Azerbaycan'da yer alan bir başka etnik grup, Azerbaycan kimliğinin ortaya çıkmasında da önemli etkileri bulunan Ermenilerdir. Bağımsızlıktan sonra yaşanan Dağlık-Karabağ sorunu, Azeri-Ermeni ilişkilerine büyük zarar vermiştir. Sorun başlamadan önce Ermenilerin yaşadığı Dağlık Karabağ'ın sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi çok daha yüksektir. Ermeniler kendi kiliselerine, okullarına, üniversitelerine, gazete ve diğer yayınlarına sahipken, sorun başladıktan sonra iki grup arasındaki etnik ilişkilerin gerginleşmesi neticesinde Ermenilerin yaşadığı Sumyagıt, Bakü ve Gence'de Ermenilere karşı tepkiler artmış ve Ermenilerin büyük bölümü Azerbaycan'ı terketmek zorunda kalmışlardır. Bugün Azerbaycan'da yaşayan 110–120 bin Ermeni, Dağlık Karabağ ve Bakü'de yoğunlaşmış durumdadırlar.

Eski Alban kabilelerinden olan Utilere dayanan Udinler, Azerbaycan'daki bir diğer azınlık grubunu oluşturmaktadır. Hıristiyan olan bu grup Ermeni Grigoryan mezhebine bağlıdır. Sayıları 6.000 civarında olan Udinlerin tamamına yakını Gabele ilçesinin Hic köyünde yaşamaktadır. Kullandıkları dil Udince, Lezgice'ye yakın bir dildir.

İngiloyçlar, Azerbaycan'ın kuzeybatısında Balaken, Zaga-tala ve Gaks ilçelerine bağlı köylerde yaşamaktadırlar. İngi-loyçlar, Alban kabilelerinin günümüzdeki temsilcileri olarak kabul edilmektedirler.

Son olarak, Talışlar ülkede önemli bir azınlık olup resmi rakamlara göre ülkenin 1%'ni oluşturuyorlar. Talışlar'ın yoğunlukla yerleştiği bölgeler Azerbaycan'ın güneyi, İran sınırındadır.

1.2.4. Dini Yapısı

Azerbaycan'ın sahip olduğu tarihî gelişim özellikleri, coğrafi konumu, nüfusunun etnik içeriği burada çeşitli dinlerin varlığına ortam yaratmıştır. Bu coğrafyada tarih sürecinde Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve diğer dinler ile bu

dinlerden kaynaklanan dinî akımlar ülkede şu veya bu şekilde yayılabilmiş, birbirini karşılıklı olarak etkilemiştir. Azerbaycan'da yaklaşık 510 dinî topluluk resmî olarak kayıtlıdır (Azerbaycan'da Dinler (t.y.), http://www.azerbaijans.com/content_499_tr.html). Azerbaycan'da çeşitli dinî toplulukların faaliyet göstermesi ülkede dini özgürlüğün varlığını kanıtlamaktadır.

Azerbaycan çok uluslu bir ülkedir. Bu ülkenin millî politikası çeşitli millet, etnik grup ve dinî azınlıkların beraber yaşaması ve hoşgörü ilkeleri temelinde belirlenmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde çeşitli dinî birlikler bulunmaktadır. Nüfusun yaklaşık %96'sı İslam dinine inanmaktadır. Azerbaycan anayasasının 48. maddesi uyarınca herkes vicdan özgürlüğüne sahiptir. Anayasa'nın 18. maddesinin 1-3. fıkralarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dinin devletten ayrı olduğu, tüm inançların eşit olduğu, kişileri aşağılayan, insanlık ilkelerine aykırı olan dinlerin yaygınlaştırılmasının yasak olduğu kaydedilmiştir. "Dinî inanç özgürlüğü hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu herkesin dine yaklaşımını belirlemesini ve ifade etme hakkını ve bu hakkı gerçekleştirmeyi güvence altına almaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti, 2010, <http://www.judicialcouncil.gov.az/>).

Mustafayev'e göre, "*Azerbaycan'ın dinle ilgili yürüttüğü siyasetin en dikkat çeken yönü dinî toleransın korunmasıdır.*" (Radif Mustafayev, 2011: 74-75). Ülkede dini inançlarla ilgili hiçbir ayrımcılık bulunmamaktadır. Herkes mensup olduğu dinin gereklerini rahatlıkla yerine getirebilir ve kendi dinine inanabilir (Polat ve Koç, 2013: 304).

Azerbaycan'da din-devlet münasebetlerini düzenleyen iki kurum vardır: Bunlardan biri Azerbaycan'ın Dinî Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi, diğeri ise Kafkas Müslümanlar İdaresi'dir. Ülkede Hristiyan, Yahudi ve diğeri dinlere ait dinî kurumlar faaliyet göstermektedir (Musayev, 2010: 209-218). Azerbaycan nüfusunun %96'sını oluşturan Müslümanların ise, %60-65'i Şii-Caferi, %30-35'i Sünni'dir. Ülkede 2000 civarında cami (Nahcivan dâhil), 11 kilise, 40 ibadet evi (Yahova Şahitleri, Adventisler, Babtisler, Ellinciler -Protestanlıktan ayrılmış bir grup- vb.) 6 Sinagog bulunmaktadır (Polat ve Koç, 2013: 306).

1.2.5. Demografik Yapısı

Azerbaycan, Batı Asya ile Doğu Avrupa'nın kesişim noktası olan Kafkasya'da yer alan en büyük ülkedir. Doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan ve güneyinde İran bulunur. Kendisine bağlı olan Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin ise kuzey ve doğusu Ermenistan, güneyi ve batısı İran ile çevrilmiştir, Türkiye ile de kısa bir sınırı bulunmaktadır (The World Factbook: Azerbaijan, 2014, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html>).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 1918 yılında kurulmuş ancak iki yıl sonra Sovyetler Birliği topraklarına katılmıştır. Azerbaycan Parlamentosunun 1991'de, ülkenin bağımsızlığını ilan etmesiyle ülke tekrar bağımsızlığını kazanmıştır.

2013 yılında Azerbaycan'ın nüfusu 9.356.500'dür. Azerbaycan, nüfusunun çoğunluğu Türk ve Müslüman olan bir ülkedir. Araştırmalar Azerbaycan Türklerinin nüfusunun son 50 yılda arttığını ve diğer etnik grupların sayısının ve oranının azaldığını göstermektedir. Azerbaycan'da farklı yıllarda nüfus sayımı yapılmıştır. 1999 yılı nüfus sayımının sonuçlarına göre Azerbaycan'ın %90,6'sı Azerbaycanlılar, %9,4'ünü 80'in üzerindeki diğer milletlerden oluşturmaktadır. Bunların %1,8'i Ruslar; %1,5'i Ermeniler, %2,2'si Lezgiler, %0,6'sı Avarlar'dır. Nüfusun geri kalanını ise Talışlar, Yahudiler, Kürtler, Tatarlar, Ukraynalılar, Beloruslar (Beyaz Rusyalılar), Tatlar, Udinler ve başka milletler oluşturmaktadır. Günümüz Azerbaycan'ı farklı etnik grupları kendi içinde barındırır. Türkler, Tatlar, Talışlar, Kürtler, Molokanlar, İngilizler, Sahurlar, Avarlar, Lezgiler, Hınalıklar, Buduglular, Rutullar, Assuriyalılar, Udinler, Grızlar vb.

1.2.6. Tarihi

Günümüzde Azerbaycan olarak bilinen bölgede Albanianlar yaşardı. Albanianlar Hint-Avrupa ırkından gelen genelde Arnavutlarla karıştırılan halktır. Azerbaycan 642'de müslüman Araplar fethedene kadar V-VII. yüzyıllar arasında Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Daha sonra 9.yy'da tekrar buradaki İranlıların yerini Türkler aldı (Yeni Bir Yüzyıla Doğru ..., 1993:1).

Azerbaycan jeopolitik durumu itibarıyla, sürekli istilalara uğramış ve çeşitli milletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu bölgede kurulan ilk devlet, Ahameni komutanı

Sahrap Atropates'in temellerini attığı krallıktır. Atropates Krallığı'nın adı zamanla değişikliklere uğramış; Sasanilerce Azurbeycan, Seryanilerce Azerbaigan olarak isimlendirilmiştir. Türkler ve İranlılar ise bölgeye Azerbaycan adını vermiştir.

XI. yüzyıla doğru Selçuklu hâkimiyetine girmiş yerli sülâlelerin ortadan kalkması üzerine, güney Azerbaycan Selçuklular'ın; kuzey Azerbaycan ise Şirvanşahlar Devleti'nin idaresi altında kalmıştır. Azerbaycan'ın daha sonra Moğol istilâsına uğradığını görüyoruz. Yaklaşık 1220 yıllarında başlayan bu istilâ, uzun bir süre her iki Azerbaycan'ı Moğol idaresi altında tutmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü [DAGM], 1992:2).

Azerbaycan 12 ve 13'üncü yüzyıllar arasınca Atabegler ve Harezmşahlar'ın hâkimiyeti altına girdi. Daha sonra Moğollar 1320'de bölgeye girmeye başladı. Cengiz Han'ın burada hâkimiyeti kısa sürdü. Onun ölümünden sonra Azerbaycan, Cuci milletinin istilasına uğradı. 1358'den itibaren Celayirli egemenliğine giren Azerbaycan, 1383'ten sonra, Timur'un öldüğü 1405 yılına kadar Timur Devleti'nin hâkimiyetinde kaldı. Bu tarihten sonra bölgede Akkoyunlular ile Karakoyunlular devri başladı.

Azerbaycan kesin olarak Selçuklu hâkimiyeti altına girmesi Sultan Alparslan devrine rastlar. Melik şah dönemi ise, Azerbaycan'ın tamamen Türkleştiği dönem olmuştur. Azerbaycan coğrafyası 1828 yılında imzalanan ve Nahcivan ile Erivan'ın Rusya'da kalmasını öngören Türkmençay Anlaşması'na kadar bir bütünlük arz etmekteydi (Yeşilot, 2008: 189).

Azerbaycan tarihinde önemli yer tutan Safevi Devleti'nin temeli, Akkoyunlular dönemince yaşayan Şeyh Safiyüddin Erdebili tarafından atıldı. Sünni bir tarikat olan Safeviyye, Erdebili'nin torunu Hoca Ali zamanında şiiliğe meyletti ve Şeyh Cüneyt zamanında da tamamen siyasi bir mahiyet kazandı. Safevi Hanedanı'nın siyasi kuruluşu ise Şah (Şah) İsmail'in 1502'de Nahcivan'da Akkoyunlu Ordusu'nu yenmesiyle başladı. Şah İsmail'in Türk unsuruna değer vermesi ve Türkmen boy ve aşiretlerine güvenmesi, kısa sürede güçlenmesini sağladı.

Bölgede Türk boyları arasında yaşanan siyasi iktidar mücadelesinin tipik örneklerinden olan Çaldıran Savaşı, 1514'te Şah İsmail yönetiminde Safeviler ile Yavuz Sultan Selim idaresinde Osmanlılar arasında yaşandı. Yavuz Sultan Selim bu savaştan

sonra Tebriz'i aldıysa da, şehir tekrar Safevilerin eline geçti. 1534'te Kanuni Sultan Süleyman, Tebriz'i geri aldı ve ertesi sene bütün Azerbaycan'ı fethetti. 1555'te çıkan karışıklık sonucu Azerbaycan yeniden Safevilere bağlandı. Sultan Üçüncü Murat devrinde tekrar Osmanlıların yönetimine geçti. Türk hanedanları arasındaki bu siyasi mücadeleler, bölgede 1732'de Afşar Hanedanı'nın kuruluşuna kadar sürdü.

Afşarlı (Avşarlı) Türkmenlerinin Kırklı oymağına mensup olan Nadir Şah Afşar, 1729'da Safevi tahtına İkinci Tahmasb'ı çıkardı. Daha sonra Tahmasb'ı tahttan uzaklaştıran Nadir Şah Afşar, 1732'de Afşar Hanedanı'nı kurdu. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'ı kendi topraklarına katma siyaseti, Nadir Şah'ın başarılı yönetimi yüzünden sonuçsuz kaldı.

Azerbaycan yönetimi daha sonra 1779'dan itibaren, yine bir Türkmen boyu olan Kaçarların eline geçti. Kaçarlarla birlikte, Azerbaycan tarihinde önemli rol oynayan 'Hanlıklar Dönemi' başladı. Hanlıklar döneminde Kuzey Azerbaycan'da; Şeki, Gence, Bakü, Derbent, Kuba, Nahcivan, Talış ve Revan(Erivan) hanlıkları, Güney Azerbaycan'da ise; Tebriz, Urumiye, Erdebil ve Hoy hanlıkları hüküm sürdü.

Kafkaslar'da yayılmaya çalışan Rusları durdurmak için Azerbaycan Hanlıkları birlikte hareket etmeyi denediler. Ancak 1801'de Gürcistan ve 1804'te Gence'yi ele geçiren Ruslar, bölgede giderek güçlendiler. Bu arada, 1812'deki Gürcistan Anlaşması ve 1828'deki Türkmençay Anlaşması ile Azerbaycan ikiye bölünerek, kuzeyi Rusya'ya, güneyi de İran'a bırakıldı.

Uzun süre devam eden Kuzey Azerbaycan hanlıkları çeşitli entrikalarla Rus İmparatorluğu'nun istilâsına uğramış ve bu istilâ 1917'de Çarlık Rusyası'nın çöküşü üzerine, 28 Mayıs 1918 yılında müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilân etmesine kadar sürmüştür (T.C. DAGM, 1992:2).

Çarlık Rusyası'nın yıkılmasıyla, Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerle birlikte Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'ni kurdular. Fakat birliğin ömrü kısa sürdü. 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade önderliğinde, Gence başkent olmak üzere, Milli Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Türkiye tarafından derhal tanınan bu Cumhuriyet Kızılordu'nun 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgaliyle ortadan kalktı. Bu tarihten itibaren Azerbaycan, Sovyet egemenliği altına girdi. Sovyet yönetimi, Kafkasya'daki Azerbaycan

topraklarının bir kısmını Gürcistan ve Ermenistan'a vererek, 5 Aralık 1936'da bölgede Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olarak, kendisine bağlı üç ayrı devlet kurdu. Ruslar, Türkiye ve Nahcivan ile Azerbaycan ve diğer Türk devletlerinin irtibatını kesmek amacıyla, Ermenistan'ı araya bir bıçak gibi soktular.

Bu tarihten itibaren, Azerbaycan'da komünist Sovyet yönetimine karşı çeşitli başkaldırı teşebbüsleri başladı. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da yaşanan 56 isyan, komünist yönetim tarafından çok kanlı şekilde bastırıldı.

1985'ten itibaren SSCB'de başlayan Perestroika (Yeniden Yapılanma) ve Glastnost (Açıklık) politikalarına bağlı olarak Azerbaycan'da, otoriter sisteme muhalif kitleler, Halk Cephesi saflarınca toplandılar. Böylece, Azerbaycan'da yeniden kendi kimliğine dönüş hareketi başladı.

Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 23 Eylül 1989'da egemenliğini, 30 Ağustos 1991'de ise bağımsızlığını ilan etmiş ve Eylül 1993'de BDT'ye katılmıştır.

Bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Azerbaycan'da yapılan ilk seçimleri, Halk Cephesi ile diğer muhalif grupların oluşturduğu "Demokratik Blok" kazandı. Bunun ardından, Aralık ayı başında yayımlanan devlet başkanlığı kararnamesi ile ülke adındaki "Sovyet Sosyalist" ibaresi çıkarılarak, ülkenin adı Azerbaycan Cumhuriyeti'ne dönüştürüldü ve 1918-1920'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bayrağı, ülke bayrağı olarak kabul edildi (Kaşıkçı ve Yılmaz, 1999: 26-34). Bayrağın rengi yeşil, kırmızı ve mavidir. Kırmızı içinde bir hilal ve sekiz köşeli bir yıldız vardır. Hilal ve yeşil renk İslamiyet'i, kırmızı mücadeleyi, mavi ise Türklüğü temsil etmektedir (TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu:6)

Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olan Azerbaycan 2 Mart 1992 tarihinde Birleşmiş Milletlere katılmıştır. 3 Şubat 1992 tarihinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bildirisini imzalayan Azerbaycan, aynı zamanda IMF, Dünya Bankası ve ECO'nun da üyesidir.

Azerbaycan'da sosyalist sistem döneminde merkezi planlama gereği belirli bir bölgede tek bir ürün yetiştiriciliği yapılırken, aynı ürünün işlenmesi, değerlendirilmesi ve pazarlanması ile ilgili hizmetler başka bir bölge veya ülkede kurulmuş ve yerleşmiştir.

Azerbaycan'da yıllarca süren bu uygulama, ürün ile ürün işleyen ve girdi sağlayan sanayi arasındaki bütünleşmeye fırsat vermemiştir. Hammadde üretimi ile entegre olmayan sanayi, yeni teknolojileri de uygulayamamıştır. Böylece bir yandan hammadde üretiminde ve tarıma dayalı sanayide teknolojinin geriliği, öte yandan halkın sadece birincil ihtiyaçlarının karşılanması ile yetinilmesi ve kalitenin ikinci plana itilmesi sonucu, ülkede bir çok alanda üretim eksikliğini ve kalite düşüklüğünü ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak ülkede mevcut durumda, çok çeşitli ihtiyaç maddelerine ve daha ileri kalitedeki üretime yönelme bakımından yüksek bir potansiyel hareketsiz durmaktadır.

Azerbaycan Azeri petrolünün üretimi, geliştirilmesi ve batıya ihracatı için bazı uluslararası petrol şirketleriyle çeşitli anlaşmalar imzalamış ve 1997 yılı içinde Azeri petrolünün batılı ülkelere ihracına başlanmıştır. Dolayısıyla gelecek on yıl için büyük ölçüde petrole dayanan Azerbaycan ekonomisini önemli gelişmeler beklemektedir (Çelik ve Kalaycı, 2002: 18-19).

1.2.6.1. Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ve Azerbaycan'ın Bölünmesi

Orta Asya ve Kafkaslardaki Türk devletlerinde görülen çözülme, 1800'lü yıllara geldiğinde yeni ve büyük bir güç doğurmuştur: *Rusya*. Azerbaycan bulunduğu coğrafik konumu dolayısı ile daima Rusya ve bölgedeki diğer güç olan İran'ın ilgi odağı olmuştur. Bu iki devlet arasında Azerbaycan daima mücadele alanı haline gelmiştir. İran ve Rusya tarafından Kafkasya üzerine yapılan plânlarda *Karabağ* bir düğüm noktası durumundadır. Bu dönemde Osmanlı'nın zayıflamasını da fırsat bilen bu iki güç, uzun yıllar süren ve bölgedeki Türk halkını her alanda felaketsizlere götüren bir savaşa girişmişlerdir.

Bu antlaşma Azerbaycan'ın Rusya ve İran arasında ikiye bölünmesinin siyasi başlangıcı olmuştur. Bu ağır şartları kabul etmek zorunda kalan İran kısa sürede özellikle de Britanya'nın yardımı ile toparlanmıştır. İngiltere ve İran arasında 1814 yılında askeri bir anlaşma imzalanmış ve bu çerçevede Tebriz başta olmak üzere birkaç silah fabrikası kurulmuştur.

Azerbaycan'da Gülistan anlaşması ile başlayan, Türkmençay anlaşması ile teyit edilen ve II. Dünya Savaşı sonrası sınırların bütünüyle birbirine kapanması sonucu birbirinden adeta tecrit edilmiş biçimde yaşamağa mahkûm olan Azerbaycan Türklüğü,

siyasi alanda Ebulfez Elçibey'in önderliğini yaptığı Bütöv/Vahit Azerbaycan ülküsü etrafında toplanmağa başlamışlardır.

Doğal olarak bu hareket genişledikçe farklı bakış açılarını da doğurmuştur. 2004 itibari ile bu ülküyü temel alan ve fakat farklı yorumlara sahip gerek güneyde, gerekse kuzeyde sayıları onlarla ifade edilebilecek legal ya da illegal çalışan sivil toplum örgütleri kurulmuştur. Bu kuruluşlar, kendi görüşlerini açıklamak üzere çeşitli yayınlar yapmaktadırlar (Özellikle de elektronik ağ ortamında bu konu ile ilgili birçok çalışma mevcuttur).

Bütöv Azerbaycan ulusal problemi Azerbaycan aydınları arasında başlıca şu bakış açıları çerçevesinde değerlendirilmektedir:

1. İran devletinde etkin olan yerel dini zümreler, sanayiciler, bürokratlar ve aydınlar arasında yaygın olan düşünce, öncelikli olarak İran'ın bütünlüğü içerisinde yetki ve sermaye paylaşımının arttırılmasıdır. Bunlar İran'ın Türkleşmesi görüşünü desteklemekte ve İran'ın Kuzey Azerbaycan ile birleşmesini hedeflemektedirler.
2. Bir gurup aydın, sanayici ve bürokratlar ise İran'ın parçalanmasına karşı çıkmakta ve Güney Azerbaycan'a kültürel veya ulusal-bölgesel otonomi verilmesini savunmaktadırlar. Bu gurup, "İran'a Demokrasi, Azerbaycan'a otonomi" görüşünü desteklemektedir.
3. Kuzey gibi güneyde de tam bağımsız bir Azerbaycan devletinin kurulması, bütövlüğün milli ve kültürel ölçülerde gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.
4. Yeni politik organizasyonlar tarafından temsil edilen görüş ise Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve Birleşik Azerbaycan Yurtları görüşünü savunmaktadır. Bu guruplar içindeki radikal oluşumlar, İran'daki etnik problemlerin evrimsel bazda çözüleceğine inanmamaktadırlar. Bu guruplar amaçlarına ulaşmak üzere askeri yapılanmalar da dâhil olmak üzere bütün yolların denenmesinden yanadır.

5. Bir diğler grup meseleye yalnız Azerbaycan cephesinden bakmayıp, mevcut coğrafyadaki Türklük cephesinden bakmakta ve Bütöv Azerbaycan sınırları içine İran'daki diğler Türk gruplarını da (Kaşkay, Horasan, Şahseven, Türkmen vb.) dâhil etmektedir.
6. Bütöv Azerbaycan ülküsü dâhilinde Güney Azerbaycan'ın İran'dan ayrılarak Kuzey Azerbaycan ile birleşmesi ve böylelikle Birleşik Azerbaycan Yurtları ülküsünün siyasî anlamda da gerçekleşmesi, Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtarılması ve kaçkınların yeniden kendi yurtlarına dönmesi görüşü de mevcuttur.

Bu oluşumların yakın siyasî gelecekte nasıl çözümleneceği, özellikle Amerika'nın bölgedeki siyasî yapılanmayı nasıl düşündüğü sorusu ile de yakından ilgilidir (Alışık, 2005: 155-184)

1.2.6.2. Azerbaycan Coğrafyasının Türkleşmesi

Azerbaycan'a milattan önceki çağlarda başlayan Türk göçleri Kök Türkler, Hazarlar ve Bulgarlar (8-10. yy.) döneminde de devam etmiştir. Azerbaycan, 1028 yılında Gazneli Sultan Mahmud'un Horasan'dan dışladığı Oğuzlarla tanışmış ve 1054 yılında Vahsudan'ın liderliğindeki Arap hâkimiyeti Tuğrul Bey tarafından ortadan kaldırılmıştır. Sultan Alparslan zamanında Azerbaycan coğrafyası, zengin öz kaynakları ile Orta Asya'dan Anadolu ve Transkafkasya coğrafyasına akın eden Türk boyları için bir üs konumuna gelmiştir. Ayrıca Selçuklu Beyleri stratejik konumundan dolayı Azerbaycan coğrafyasını kullanarak, Irak bölgesini de kontrol altında tutmayı başarmışlardır.

Azerbaycan coğrafyasının siyasî ve etnik anlamda Türkleşmesi, İlhanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında gerçekleşmiştir. Azerbaycan coğrafyası, 1468 yılından sonra sırası ile Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi ve Kaçar Türk sülalelerinin hâkimiyeti altına girmiştir. Safeviler döneminde (1501-1722) Şiiğin İran'da adeta resmi mezhep haline getirilmesi Azerbaycan'ın Sünni Türk dünyasından ayrı düşmesi sonucunu doğurmuştur. Şah İsmail ile Yavuz Sultan döneminde başlayan ve uzun yıllar devam eden Safevi-Osmanlı savaşları sonunda Azerbaycan'ın Batı Türklüğü 1585-1603 yılları arasında Tebriz ve Azerbaycan'ın batı bölgeleri sürekli olarak Osmanlılar tarafından işgal edilmiş ve Azerbaycan, Osmanlı Devletine bağlı bir eyalet statüsünü kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına girişı ile Rus birlikleri, 1914 yılının sonunda İran Azerbaycan'ından çekilmiş ancak 1915 yılının başında yeniden bu bölgeye girmiştir. 1917 yılında Rus Devrimi ile birlikte Rus orduları 1918 başında bugün İran Azerbaycanı olarak tanımlanan bölgeden tamamıyla çekilmiş, bunu takiben Osmanlı Ordusu da 1918 yılında yeniden Tebriz'e girmiştir. Savaşın sona ermesiyle birlikte Tebriz'de Şeyh Muhammed Hıyabani'nin kurmuş olduğu Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın öderliğinde 7 Nisan 1920'de Azadistan devleti kurulmuş ancak bu hareket Tahran'ın askeri müdahalesi ile 14 Eylül 1920'de Hıyabani'nin öldürülmesi ile bastırılmıştır.

19. yüzyılda başlayan Türkçülük hareketleri bütün Kuzey Azerbaycan'da da etkili olmuş ve bu gelişmeler sonucunda, 28 Mayıs 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade başkanlığında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuş ise de 28 Nisan 1920'de tekrar Rus (Sovyet) hâkimiyetine girilmiş, Azerbaycan SSC ilan edilmiştir. 12 Mart 1922'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile birlikte Transkafkasya SSC'nin bir üyesi durumuna getirilmiş, 5 Aralık 1936'da bu federasyon dağılmış ve bütün ülkeler, Eski SSCB'nin bir üyesi olmuşlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiş, 7 Haziran 1992'de yapılan ilk demokratik seçim sonucunda, Ebulfez Elçibey devlet başkanı seçilmiştir (Alışık, 2005: 146-155).

1.3. Azerbaycan'daki Kriz Ve Mücadele Alanları

1.3.1. Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan arasında oldukça uzun bir tarihî geçmişe sahiptir. Halen bir çözüme kavuşturulmayı bekleyen Karabağ sorunu, katliamlar, yerinden edilmeler gibi ciddi insan hakları ihlallerine sebep olmuştur. Karabağ ile Dağlık Karabağ bölgesi birbirine karıştırılmamalıdır. Dağlık Karabağ, Karabağ'ın küçük bir kısmını oluşturan ve Ermenistan'ın üzerinde hak iddia ettiği topraklardır (Toğa, 2011, www.tuicakademi.org/index.php).

Dağlık Karabağ sorunu, Sovyetler Birliğinin 1980'lerden sonra zayıflamaya başlamasıyla birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait Karabağ bölgesinin dağlık kısmında yeniden hak iddia etmesiyle ortaya çıkmıştır. Ermenilerin Dağlık Karabağ üzerindeki hak

iddiaları burada nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları kabulünden yola çıkmaktadır. Ermenilerin mevcut durum itibariyle Dağlık Karabağ'da çoğunluğu teşkil ettikleri bir gerçektir. 1989 sayımına göre Dağlık Karabağ nüfusunun %75'i Ermenilerden, %25'i Azerilerden oluşmaktadır. Ancak burada Ermeni sayısının artmasının temel nedeni Rusya'nın Kafkaslarda izlediği politikadır. Azerbaycan da Ermenistan da tarihi nedenlerden dolayı bu bölgenin kendilerine ait olduğunu belirtmektedir. Bu nedenlerden dolayı 1980'li yılların sonunda yerel çatışmalar başlamıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bağımsızlığını kazanan bu iki yeni devlet Dağlık Karabağ'a hâkim olabilmek için sıcak çatışmaya girmiştir. Hukuken Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ savaş sonunda Ermenistan kontrolüne girmiştir. Bu savaşta birçok kişi yaşamını yitirirken birçok kişi de göçmen durumuna düşmüştür. Azerbaycan ve Ermenistan Rusya'nın girişimleriyle 1994 yılında Bişkek'te ateşkes anlaşması imzalamışlardır.

Haydar Aliyev döneminde de Dağlık Karabağ sorunundaki gelişmeler Azerbaycan'ın temel problemi olmaya devam etmiştir. Aliyev'in amacı diplomatik yollar ile bir ateşkes sağlamak ve sıcak çatışmaların sona ermesinden sonra soruna yeniden eğilmektir. Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili olarak BM, AGİT, Avrupa Konseyi, İslam Konferansı Örgütü ve başka uluslararası kuruluşlarda çok sayıda kararlar alınmış ve bildiriler yayınlanmıştır. Bunlar içerisinde en önemlisi BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu kararlardır. Nisan 1993'ün başlarında Kelbecer kentinin Ermenistan tarafından işgal edilmesi ve sonraki dönemlerde de Azerbaycan'ın birçok bölgesinin işgal edilmesi üzerine, 1993 yılının 30 Nisan, 29 Temmuz, 14 Ekim ve 12 Kasım tarihlerinde BM Güvenlik Konseyi sırasıyla, 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları kabul etmiştir. Alınan kararlarda, Ermenistan'ın işgal ettiği tüm Azerbaycan topraklarından, ivedilikle ve şartsız olarak çekilmesi talep edilmiştir. Bunlara rağmen, Ermenistan tutumundan vazgeçmemiş ve bu yönde alınan kararlar uygulamaya yönelik hiçbir anlam ifade etmemiştir.

12 Mayıs 1994'te, Rusya'nın arabuluculuğı ile taraflar arasında sağlanan ateşkes günümüzde de devam etmektedir. Bugüne dek taraflar arasında gerçekleşen görüşmelerden, özellikle önemli olan Budapeşte ve Lizbon zirvelerinden de çözüm için bir sonuç alınamamıştır. Bu döneme kadar Azerbaycan'ın yaklaşık % 20'si Ermeni işgaline uğramış ve bir milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüştür. Dağlık

Karabağ savaşında yaklaşık 24.000 insan hayatını kaybetmiştir. Bunların yaklaşık 18.000'i Azerbaycanlı, aşağı yukarı 6.000'i ise Ermenidir (İşyar, 2003: 3). 1994 yılına Azerbaycan, Dağlık Karabağ dışında yedi ilinden yoksun olarak girmiştir. Ermeniler sürekli olarak dünya kamuoyuna yanlış bilgi vererek Karabağ'da Azerbaycan'ı işgalci olarak göstermişlerdir. Buna da özellikle Fransız medyası yardım etmiştir. Haziran 1993'ten 1994 Eylülüne kadar olan dönemde Rusya bu meseleyi tekeline almaya çalışmıştır. Aralık 1994'ten itibaren ise, mesele AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) Minsk Grubu çerçevesinde ele alınmıştır. Batılı devletler ve özellikle ABD'nin de katılımıyla barış görüşmeleri devam etmiş ve günümüze kadar sürdürülmüştür.

Dağlık Karabağ sorunu AGİT Minsk Grubu çerçevesinde 1994'ten beri ele alınmakta ve çözüm aranmaktadır. Ancak, gerek Azerbaycan gerek Türkiye bu çabaların yetersiz kaldığını düşünmekte ve her fırsatta dile getirmektedir. Nuriyeva (2013:9) Star Gazetesindeki makalesinde bu çabaların yetersizliğini, kuruma duyulan güvensizliği ve durumun Ermenistan lehine olması için verilen çabayı şu şekilde dile getiriyor:

Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Bakü ziyareti sırasında Dağlık Karabağ ve Minsk Grubu ile ilgili verdiği demeç, Azerbaycan'da destekle Ermenistan'da ise telaşla karşılandı.

Azerbaycan-Ermenistan-Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için, yıllardır AGİT Minsk Grubu bir şeyler yapma çabası imitasyonu göstermektedir.

Grubun eş başkanları ABD-Rusya-Fransa'dır. Bu sorunun çözümünde Türkiye'nin müdahil olmasını başından itibaren Ermenistan protesto ediyor. Gereğesi ise Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağ. Oysa MİNSK Grubu üyesi olan devletlerin hepsinin Azerbaycan değil, ama gözle görülecek kadar Ermenistan bağı mevcuttur.(...)

AGİT-in Minsk grubu ise yıllardır bölgeye ziyaretler dışında bir şey gerçekleştiremiyor. Gerçi başından itibaren bu sorunun AGİT'in himayesine verilmesi ciddi hataydı. Çünkü, AGİT karar verip uygulayan bir kurum değildir. Olsa olsa tavsiyelerde bulunacaktır. Dağlık Karabağ gibi ciddi sorunlar için yılları harcaayıp sonunda tavsiye duymak bayağı hayal kırıklığı olacaktır. Ortada tavsiye bile yok, ama artık AGİT ve onun yapamadıkları hayal kırıklığı ötesine çıkmış bir vakadır.

Güney Kafkasya'nın emniyet ve iç istikrarının anahtarı Dağlık Karabağ sorununun nasıl çözüleceğine bağlıdır.

Bu tabloda Türkiye'nin aktif olarak duruma müdahil olması zamanı geçmektedir. Ermenistan her ne kadar telaşlansa da, Türkiye'nin bu meseleye dahil olmasını ısrarla istemese de durum ortada.

Minsk Grubu eş başkanı devletlerin açık ve dolaylı Ermenistan dayanışmasını görmemek mümkün değildir.

Türkiye ile Azerbaycan bağıni neden gösteren Ermenistan için biri, Fransa, Rusya, ABD bağıni neden gerekçe olarak gösteremiyor onu anlamış değilim.

Azerbaycan hükümeti de artık, Minsk Grubu beceriksizliğini ifade etmekte cesur gözüküyor.(...)

Karabağ, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır ve tarih boyunca Azerbaycan'ın kültürel ve siyasi birliği içerisinde yer almıştır. Bu birliktelik dilde, tarihte ve kültürde etkisini göstermiş ve eşsiz eserler bırakılmıştır. Karabağ Hanlığı tarihi süreçte bu birlikteliğin kalıcı adı olmuştur. Ancak son dönemde özellikle son 3 asır bölge, Rusya'nın etkin siyasetiyle Türk ve İslam unsurlardan arındırılmış, tampon bir bölge oluşturma çabaları sonucunda Ermeniler bölgeye yerleştirilmiştir. Ermeniler, Rusların da desteği ile bölgedeki Türk unsurları etnik temizliğe tabi tutmuş ve sonuçta bölgede mono Ermeni bir devlet kurmayı başarmıştır.

Türkiye ise Dağlık Karabağ probleminde her zaman Azerbaycan'ın yanında yer almış ve hiçbir zaman desteğini geri çekmemiştir. Azerbaycan Türklerini yalnız bırakmamak için en zor anlarında bile imkânlarını seferber etmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında Kafkas İslam Ordusu aracılığıyla Azeri Türklerinin soykırım ve etnik temizlikten kurtulması, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ve yapılanmasına destek olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde Atatürk aracılığıyla Azerbaycan'ın siyasi bütünleşmesi, Sovyetlerden sonraki dönemde de Karabağ Savaşı'nın zararlı sonuçlarından kurtulmasına yardım edilmiştir (Abdullayev, 1998: 21).

İkibinli yıllarda bu ilişkiler dostluk ve kardeşlikten çıkararak stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır. Her iki ülke BTC, BTE, BTK gibi uluslararası projelere imza atarken, diğer yandan dış politikalarında da ortak hareket ederek uluslararası kamuoyunda birçok sorunu birlikte göğüslemiştir (Ruinten, 2005: 27-78).

Türkiye ve Azerbaycan ülke yetkilileri de her fırsatta desteklerini dile getirmekten çekinmemiş ve iki ülke kamuoyu da bu durumdan hoşnut kalmıştır. Azerbaycan ulusal gazetesi 525-ci Qezet (2013, <http://www.trtturkhaberdar.com/haber/>) haberinde “Cemil Çiçek’ten ECO Ülkelerine Karabağ’la İlgili Çağırış” başlığı altında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Cemil Çiçek’in Pakistan’da düzenlenen Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) Parlemlenterler Meclisi toplantısında konuşması esnasında Dağlık Karabağ sorununu dile getirdiğine değindi. Cemil Çiçek konuşmasında ECO ülkelerinin Azerbaycan’ın işgal edilen toprakları ile ilgili daha ciddi tepki ortaya koymasını gerektiğini söyledi.

Türkiye problemin her aşamasında Azerbaycan’a yardımlarda bulunmuş, Kelbecer’in Ermenilerce işgali üzerine Ermenistan ile olan sınır kapılarını kapatarak Azerbaycan’a verebileceği en yüksek desteği vermiş ve bu sınır kapıları Batılı devletlerin tüm baskılarına rağmen hala da açılmamıştır. Karakaş’a göre (2014:8-9) Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde Dağlık Karabağ sorununun kilit rol oynuyor. Türkiye’nin Azerbaycan ile ortak politika izleyeceğini dile getirirken aynı zamanda Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bağlı olduğu Türk hükümeti tarafından dile getirildi.

Türkiye’de yönetimler değişse de Türk halkının, kamuoyunun ve yönetimlerinin desteği hiç azalmamış, artarak devam etmiştir.

Şen’in de vurguladığı gibi (2008: 23) “*Türkiye Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan’ın yanında yer almış ve sorunun toprak bütünlüğü çerçevesinde, Azerbaycan lehine çözülmesi ve Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi yönünde politikalar benimsemiştir.*” Türkiye, Azerbaycan’ın Ermenistan ile yaşadığı sorundan dolayı Ermenistan ile olan sınırını kapatmış ve diplomatik ilişkilerini dondurmıştır.

Karabağ probleminde gelişmeler Azerbaycan’ın uluslararası örgütlerle yakın işbirliği yapmasını gerektirmiştir. Bu çerçevede BM, AP, İKT, GUAM, BDT gibi çok uluslu teşkilatlarla yakın işbirliğine giden ülke yetkilileri, Karabağ sorununun çözümü yanısıra, Karabağ Savaşı’nın olumsuz sonuçlarından da kurtulmayı hedeflemişlerdir. Karabağ sorunu Azerbaycan’ı Rusya, ABD, AB, İran ve Türkiye arasında denge siyaseti yürütmeye mecbur etmiştir (Yılmaz, 2010b: 69-93).

Mevcut şartlara bakıldığında Karabağ probleminin yakın zaman diliminde çözümü mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle, çatışmaların çözülmesine ilişkin kurallar çerçevesinde, problemin yeniden ele alınması, araçların değiştirilmesi, problem çözme tekniklerinde değişikliğe gidilmesi, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin sürece dâhil edilmesi kaçınılmazdır. Aksi takdirde problemin Filistin'deki gibi uzun yıllar devam etmesi ve çözümsüzlüğe mahkûm edilmesi kaçınılmazdır.

1.3.1.1. Hocalı Katliamı

Hocalı, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesinde en önemli bir yerleşim merkezidir. Ağdam, Şuşa, Hankendi, Askeran yolları üzerinde yer alan ve Karabağ için önemli stratejik konuma sahip bir yerdir. Hocalı sadece bir kasaba değil, asırlarca Türk Tarihinin ve Türk Kültürünün hayat bulduğu bir yerdir. Katliamdan önceki nüfusu 7 binden fazla idi. Bazı kaynaklarda bu rakam 10 bin olarak bilinmektedir. Bu bölgede Azeri Türklerinin yanı sıra, Ahıska Türkleri de yaşamakta idi. Dağlık Karabağ Bölgesinin en önemli noktalarından birisinde olan Hocalı İlçesi, Ermeni güçleri için önemli bir askeri hedef niteliğinde idi. İlçe, Hankendi ile Ağdam'ı bağlayan yolun üzerinde bulunup bölgenin tek havalimanı için üs konumundaydı. Human Rights Watch'ın raporuna göre Hocalı İlçesi Hankendi'ni top ateşine tutan Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tarafından üs olarak kullanıldığı için Ermeni kuvvetler tarafından top ateşine tutulmaktaydı. Aralık 1991'de Hankendi çevresinde yerleşen ve Azerilerin yaşadığı Kerkicahan Kasabasının alınmasından sonra, Hocalı İlçesi tamamen Ermeni ablukasında kaldı. 30 Ekim'den itibaren kara yoluyla ulaşım kapanmış ve tek ulaşım aracı olarak helikopter kullanılmaktaydı. 20 Kasım 1991'de Hocavend semalarında Mi-8 helikopterin Ermeni kuvvetler tarafından vurulması ve sonuçta bir kaç Azerbaycan devlet resimleri, Rus ve Kazak gözlemciler dâhil 20 kişinin ölümünden sonra, hava ulaşımı da kesilmiştir. İşgalden önce 1991-1992 kış aylarında Hocalı sürekli olarak bombalanmıştır. Hocalıdan çıkmış mültecilerin İnsan Hakları İzleme Örgütüne söylediklerine göre, bazı durumlarda saldırılar açıkça sivil hedeflere karşı yönlendirilmiştir. Öte yandan saldırı öncesi, birkaç aydır kasaba elektrik ve gazdan yoksun idi (Memmedli, 1993: 16-18).

936 km²'lik alana sahip, savaştan önce 2.605 aileden ibaret 11.356 kişinin yaşadığı Hocalı Kasabası 26 Şubat 1992 tarihinde yağmaya maruz kalmış ve kasaba tamamıyla yok edilmiştir. Uzun süre cesetlerin alınması bile mümkün olmamıştır. 26 Şubat 1992 tarihinde

asrımızın en büyük faciası Hocalı soykırımı yaşanmıştır. Hocalı Şehri Ermeniler tarafından bir günde yerle bir edilmiş, yüzlerce masum insan katledilmiştir. Ermeniler, Ruslar ile birlikte 1905– 1918 yılındaki olayların aynısını bu sefer Hocalı 'da uygulamışlardır. Öte yandan Ermeni ırkçı güçleri tarafından Azerbaycan'a karşı yapılan bir soykırım insanlık tarihinde görünmemiş tezahürüdür (Halk Gazetesi, 26 Şubat 2002).

Ermeniler, 1987 yılından itibaren, “*Büyük Ermenistan*” hayali çerçevesinde, diasporanın da desteği ile Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesine saldırılarını yoğunlaştırmıştır. 25 Şubat 1992 senesinde Ermeniler, 366'ncı Rus alayı ile birlikte Dağlık Karabağ'daki Hocalı Kasabasına saldırarak, tarihin acımasız katliamlarından birini yapmıştır. Hocalı kasabasını tamamen yakan Ermenilerin katlettiği Azerbaycan Türklerinin sayısı, resmi bilgilere göre, 613. Bunlardan 106'sı kadın, 63'ü çocuk 70'i de yaşlı. Cesetlerin çoğu da yakıldı. 76'sı çocuk 487 kişi de ağır yaralandı.

Hocalı'daki vahşet ve katliam, Ermenilerin “*Büyük Ermenistan*” hayali çerçevesinde, 1987 yılından itibaren, Ermeni lobisi ile birlikte yeni hedef olarak seçilen Dağlık Karabağ Bölgesinin Azerbaycan Türklerinden boşaltılması amacına yönelik olarak gerçekleştirildi.

Azerbaycan arazisinin yüzde 20'i işgal edilmiştir. 18 binden fazla kişi katledilmiş, 20 binden fazla kişi yaralanmış ve sakat bırakılmış, 4 binden fazla iş yeri, 660 okul, 250 hastane tahrip edilmiş, camileri, minareleri yıkılmış, 724 ilçe ve köy yakılmış, tüm Türk-İslam eserleri tahrip ve yok edilmiştir. Halen Ermeniler tarafından yurtlarından sürülen çoğu kadın, çocuk ve ihtiyar olmak üzere 1 milyondan fazla Azeri öz vatanında mülteci durumunda, vagonlarda ve çadırlarda mahrumiyetler içerisinde Kafkasya'nın çetin iklim koşullarında yaşam savaşı vermektedir. “*Büyük Ermenistan*” istiyorsan Türk komşunu öldür! Sloganı Azerbaycan'da uygulanmıştır. Azerbaycan Milli Meclisi, Ermenilerin yaptığı soykırımın tanınması için uluslararası kuruluşlara başvurmuştur. Ancak ne Doğu'dan ne de Batı'dan yanıt alamamıştır. Aynı şekilde Eski Cumhurbaşkanı *Haydar Aliyev'in* 26 Mart 1998 senesinde imzaladığı fermanı ile ‘*31 Mart Azerbaycan Soykırımı Tarihi*’ olarak kabul edilmiştir

1905 yılından beri yapılanlar ve günümüz Ermeni devletinin varlığı bütün bu olaylara meşruluk kazandırmaktadır. Yani, sözde “*Ermeni Soykırımı*” iddiası, “*Büyük*

Ermenistan” hayali, adeta bir kâbus gibi Kafkasya, Kuzey Azerbaycan ve Türkiye üzerinde dolaşmaktadır. Bu iddiaya karşılık, gerçek tarih sayfalarında birer kanlı yazıyla kazılmış olan Müslüman Türk Soykırımını ortaya çıkarmak tarihçilerin görevidir (Mustafayev, 2011: 234).

1.3.2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti

Nahçıvan, Güney Kafkasya’da bulunan doğu ile batı arasında önemli geçiş ve irtibat noktalarına sahip olan bir ülkedir. Tarih sahnesinde Sasani Devleti ve Bizans arasında sık sık el değiştirdi. İslam tarihi döneminde Halife Osman zamanında Habib Bin Mesleme tarafından fethedildi. Fethin sonucunda Arap valiler bu vilayeti askeri merkezlerden biri haline getirdi (Atlı, 2013: 7).

11. yüzyılda Selçuklular tarafından feth edilen bölge bu dönemde Selçuklu valileri tarafından idare edildi.5 1136-1225’ te İldenizli yönetiminde yaşadı (Kayhan, 2002: 871). Bu tarihten sonra Harzemşahların idaresine geçti. Harzemşahların idaresinden sonra sırasıyla Karakoyunlu, Timur, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı yönetimi altında yaşadı. Osmanlı-Safevi mücadelesi sonucu sürekli el değiştiren Nahçıvan, 1747 yılında Nadir Şah Afşar’ın öldürülmesinden sonra başlayan karışıklıktan yararlanarak bağımsızlığını ilan etti. Toprakları Nahçıvan şehri ile Şerur, Ordubad, Megri, Gafan ve Culfa nahiyelerini içine almaktaydı (Atnur, 2001: 3).

7 Haziran 1827’de Ruslar tarafından işgal edildi ve 1920 yılına kadar Rus işgalinde yaşadı. Bu dönemde Rus birliklerinden ziyade Ermenilerin işgal politikası Nahçıvan ve çevresinde devam ediyordu. Ermenilerin Nahçıvan bölgesinde yaptıkları katliamlara daha fazla tahammül edemeyen Kazım Karabekir Paşa ileri doğu harekâtını başlattı. Harekâtın sonucunda 3 Aralık 1920’ de Ermenistan Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Gümrü Antlaşması’nın ikinci maddesi ile Nahçıvan Şahtahtı-Şerur bölgesi geçici olarak Türkiye’nin koruyuculuğuna bırakıldı. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasının üçüncü maddesi ile de Türkiye’nin himayesinden alınarak Azerbaycanın himayesine bırakıldı. 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmasıyla Moskova Antlaşması’ndaki madde aynen kabul edilerek özerk bir statüye kavuştu.

Azerbaycan’ın himayesinde Sovyet yönetimine bırakılan Nahçıvan’ın Türkiye ile ilişkileri 1924 yılına kadar devam etti. Türk Askeri Ateşliği 1924 yılı Temmuz ayına

kadar mevcudiyetini devam ettirirken Nahçıvan Temsilcisi Balayev'de Kars'ta bulunuyordu. İlişkilerin kesilmesiyle birlikte Ermenilerin etkisi ile hareket eden Kafkasya Merkezi İcra Komitesi sınır düzenlemesi bahanesiyle Nahçıvan'ın dokuz köyünü Ermenistan'a bıraktı. Türkiye ile imzalanan antlaşma ile daha fazla ileri gidilemedi. 1991 yılına kadar Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı olarak Sovyetler Birliği'nin himayesinde kalan Nahçıvan Azerbaycan'ın bu tarihte bağımsızlığını ilan etmesiyle özgürlüğüne kavuştu (Kazımov, 2007: 160).

Nahçıvan, iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir. 557.000 nüfusa sahip cumhuriyetin altı reyonu (ili) bulunmaktadır. Nahçıvan'da yaşayan Azeri halkı içindeki iki etnik gruptan Lezgiler, ülkenin kuzeyinde, buna karşılık Lezgileri Ruslaşmış Azeri, kendilerini ise gerçek Azeri olarak gören Talışlar ise güneyde yaşamaktadırlar. İran'ın etkisinde kalarak İran yanlısı olan Talışlar, 1992 yılında bağımsız bir devlet kurmak istemişlerdir. Türkiye ile 12 km. lik bir sınıra sahip olan Nahçıvan'ın, Azerbaycan'la kara irtibatı bulunmamaktadır (Şen, 2008: 27).

1.3.3. Azerbaycan-İran İlişkileri

Muhtelif kültürler arasındaki karşıtlık veya uzlaşmaların bulunduğu Kafkasya bölgesinde yerleşen Azerbaycan, tarihsel olarak dünya güçlerinin ilgi odağında bulunmuştur. Kafkasya bölgesi, halkların, uygarlıkların ve imparatorlukların yaşam alanı, geçiş yeri ve çatışma noktası olmuştur. Kafkasya tarihsel olarak Orta Doğu, Asya ve Avrupa arasında “kara köprüsü” rolünü oynamış, kuzey – güney ve doğu – batı ticaret yolları üzerinde yerleşmiştir (Nichol, 2011: 6-45).

İran köklü devlet geleneği ve güçlü ideolojik (Şii) yapısıyla Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinin başlıca aktörlerindedir. İran, Kafkasya ve Hazar'da Türkiye ve Rusya ile beraber üç önemli bölgesel aktörden biridir. Stratejik açıdan “dünyanın en önemli bölgeleriyle komşu olan, bölgedeki su ve enerji nakil hatlarının tam ortasında yer alan İran, gerek sahip olduğu tabii kaynakları, köklü devletçilik geleneği, gerekse kültürel zenginliği, etnik yapısı ve potansiyelleriyle bölgesinin en önemli ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir.” (Dilek, 2011: 15-75).

Azerbaycan-İran ilişkilerinin gelişimi, tarihi ve modern paralel bağlamlarda düşünülmelidir. Azerbaycan bölgesi uzun yıllar İran (Pers) imparatorluğu ile muhtelif

düzeyle ilişkiler içerisinde olmuştur. Tarihi Azerbaycan'ın (şimdiki Güney Azerbaycan bölgesi ve Safevi sonrası Kuzey Azerbaycan'ın bir kısmı) büyük bir kısmının Şii mezhebine mensup olması ve aynı zamanda İran Caferiliği etkisinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda İran ve modern Azerbaycan kimlikleri arasında yakınlığı anlamak mümkündür.

Tarihsel olarak dünya medeniyetlerinin geçiş noktasında bulunan ve bu medeniyetlerden etkilenen Azerbaycan, dil olarak Türkçeye, inanç–mezhep anlamında İran'a, siyasi açıdan ise Rusya'ya bağlı olarak milletleşme süreci geçirmiştir.

SSCB döneminde Azerbaycan'la İran dini kimliği arasında bir kopma yaşanmışsa da, bağımsızlık sonrası İran Azerbaycan politikasını mezhepsel bir perspektifte geliştirmiştir. İran Şiilik üzerinden Azerbaycan kamuoyunda etki kurma çabasından vazgeçmemiştir.

Azerbaycan–İran ilişkilerini etkileyen ve yön veren etkenler sıralanırken, Azerbaycan nüfusunun bir bölümünün İslam dininin Şia mezhebine mensup olması ve İran'ın kuzeyinde yaşayan 25 milyona yakın Azerbaycan Türkü'nün varlığı üzerinde durulması gereken önemli iki husustur. İran Şiiliği bölgeselleştirirken Azerbaycan da, etnik milliyetçiliği bölgeselleştirerek İran karşısında statükoyu muhafaza etmeye çalışmaktadır (Mammadov, 2013: 48).

Azerbaycan–İran ilişkilerine yön veren faktörler sadece bu sorunlarla sınırlı değildir. Hazar'ın hukuki statüsü sorunu ve İran nükleer krizi etrafında oluşan jeopolitik açmaz ikili ilişkileri etkileyen diğer önemli nedenlerdir.

Azerbaycan–İran ilişkilerini etkileyen faktörlerden biri de, Azerbaycan dış politikasının Batı merkezli olarak gelişmesidir. Azerbaycan, bir yandan coğrafyanın ona sunmuş olduğu meydan okuma ve imkânları çok yönlü ve dengeli dış politikayla bertaraf etmeye veya değerlendirmeye çalışırken bir yandan da küresel sistem içerisinde kendine yer edinmeye çalışmıştır.

Azerbaycan–İran ilişkilerini etkileyen iki önemli sorunsaldan bahsetmek mümkündür. Birincisi, Şii kimliğinin Azerbaycan üzerindeki etkisidir. İran Şiiliği,

Azerbaycan ile ilişkilerinde temel avantajı olarak görmektedir. Zira Azerbaycan nüfusunun bir kısmını Şii mezhebine inanalar oluşturmaktadır.

Azerbaycan–İran ilişkilerinin gelişim sürecini etkileyen ikinci önemli faktör İran’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin varlığıdır. Azerbaycan’ın bağımsız devlet olarak varlığı, İran’da yaşayan çok sayıda Azerbaycan Türkü arasında kimlik keşfi sürecini tetiklemiştir.

Azerbaycan coğrafyasının bugünkü haliyle ikiye bölünmesi, İran ve Çarlık Rusya arasında gerçekleşen savaşlar neticesinde imzalanan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması’na dayanmaktadır (Mammadov, 2013: 50). Bu antlaşmaya göre Aras Nehrinin kuzeyinde kalan kısım Çarlık Rusya’sına, güneydeki Azerbaycan Türklerinin nüfusun çoğunluğunu içeren bölge ise İran’a bırakılmıştır. Tarih boyunca söz konusu bölgenin büyük bir kısmı, İran coğrafyasında yönetimde olan Ağkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Afşari ve Kaçar hanedanlarına ev sahipliği yapmıştır (Kamrani, 2009/2010: 147-151).

Soğuk Savaşın ardından Azerbaycan’ın bağımsızlığını yeniden kazanması güneyde yaşayan Azerbaycan Türkleri için motivasyon kaynağı oluşturmuştur. 1989 yılından beri aktif olan milliyetçi şiarlarla güneyde yaşayan Azerbaycan Türklerinin İran’dan ayrılması konusu gündeme gelmiştir. Elçibey döneminde siyasal söylem olarak dile getirilen bu düşünce İran yönetimini rahatsız etmiştir.

Tahran yönetimi 25 milyona yakın Azerbaycan Türkünün varlığını ve yükselen Azeri milliyetçiliğini ulusal birliği ve toprak bütünlüğü için tehdit olarak algılamıştır. Söz konusu nüfusun “Azerbaycan devletinin yanı başında bulunması ve İran’ın kuzeybatısında yoğunlaşan bu nüfusla kuzey ve güney arasında etnik konsolidasyonun sağlanmış olması bütünleşme idealinin coğrafi anlamda nesnel dayanağını oluşturmuştur” (Demirtepe, 2011: 8).

Bütün bunların ışığında, Elçibey’in “Birleşik Azerbaycan” retoriği İran açısından ciddi endişeyle karşılanmıştır.16 İran, Elçibey yönetiminin milliyetçi söylemlerine, Dağlık Karabağ’da Ermenistan’a sağladığı iktisadi ve siyasi destekle “cevap” vermiştir.

Fakat milliyetçi söylemlere rağmen Kuzey ve Güney Azerbaycan arasında, yirminci yüzyıl siyasi gelişmeleri bağlamında önemli sosyo-kültürel farklar oluştuğunu ve bu farkların, toplumların zihninde kurumsallaşması dikkate alındığında, kuzey ve güneyin

entegrasyonu ciddi engellere takılmıştır (İpek, 2012: 277). Sosyo-kültürel farklılıklar İran'da yaşayan Türkler arasında, "İranlılık kimliği" daha da güçlendirmiş ve böylece İran'ın toprak bütünlüğü korunmuştur (Akdevelioğlu, 2004: 129-160).

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra, milliyetçi söylemlerin yerini rasyonel ve pragmatik söylemler alsa da, Azerbaycan-İran gerginliği devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev, Azerbaycan'da propaganda amaçlı faaliyette gösteren İran destekli grupları bertaraf etse de İran, halk nezdinde özellikle sosyal ve kültürel alanda söz konusu gruplardan (özellikle mollalardan) kendi menfaati için yararlanmaya devam etmiştir. Bu bağlamda İran Azerbaycan Şiilerinin dini duyguları ve bu amaçla tesis edilmiş olan Azerbaycan İslam Partisi vasıtasıyla, kamuoyunun üzerinde etkili olmuş ve kontrol sağlamıştır (Souleimanov ve Ditrych, 2007: 101-115). Bu dönemde İran Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ın yanında olmaya devam etmiş, bu ülkeyi ekonomik olarak desteklemiştir.

2005-2006 yıllarında Azerbaycan-İran ilişkilerinde bir yumuşama dönemi yaşanmış ticaret, güvenlik ve enerji sektörü dâhil olmakla farklı alanlarda işbirliği yapılmıştır. Bu çerçevede 20 Aralık 2005 yılında Aliyev ve İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın katılımıyla, Nahçıvan için yeni bir doğalgaz boru hattının açılışı gerçekleştirilmiştir.

2009 yılından itibaren İran, Ermenistan'ın bölgesel izolasyondan kurtulması için 2008 yılında ilk aşaması biten doğalgaz boru hattının ikinci aşamasına başlamıştır. İran rejimi ayrıca "Bakü-Tiflis Kars" demiryolu projesine cevap olarak İran ve Ermenistan arasında bir demiryolu inşası yapmayı düşünmektedir.

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinin önemli aktörü olan İran'ın kendi iç işlerine müdahalesinden ve Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan'a verdiği ekonomik ve siyasi destekten rahatsızlık duymaktadır. Günümüz itibariyle ise, İran siyasi olarak Ermenistan üzerinden ve Hazar'ın hukuki statüsü meselesinde sorun yaratarak bölgedeki etkinliğini sürdürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN YENİDEN YAPILANMASI

2.1. Giriş

İlk olarak Azerbaycan siyasi yönden incelenerek genel bir değerlendirme yapılmış, önce bağımsızlık öncesi dönemde yaşadıkları, SSCB ile olan ilişkileri, daha sonra da, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ülke yönetiminin şekillenmesinde büyük rol oynayan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttallibov, Ebülfez Elçibey, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemleri incelenmiştir.

İkinci olarak, Azerbaycan'ın ekonomik yönden değerlendirilmesi yapılarak, ülkenin genel ekonomik durumu incelenmiş, özelleştirmenin, bankacılığın, enerji, sanayii, inşaat, turizm sektörünün, tarım ve hayvancılığın, ulaştırma ve haberleşmenin, yine ülke ekonomisi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Üçüncü olarak, Azerbaycan'ın yapılanma sürecinde ve sonrasında rol oynayan diğer aktörler ile ilişkileri araştırılmış, Bağımsız Devletler Topluluğu ve AB ile ilişkileri incelenmiştir. Ardından, Azerbaycan için çok önemli bir aktör olan, hatta zaman zaman ülke yönetiminde etkili olan ABD ile olan ilişkiler üzerinde durulmuştur. Bu konunun kapsamlı olarak ele alınması gerektiği düşüncesiyle, Azerbaycan – ABD ilişkileri, dört cumhurbaşkanı dönemi olarak ayrı ayrı ele alınmıştır. Daha sonra, ülkenin tarihinden itibaren sorunlu ilişkiler yaşadığı ve bu nedenle de ABD kadar önemli bir aktör olarak adlettiği Rusya ile olan ilişkileri de incelenmiştir.

2.2. Azerbaycan'ın Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi

2.2.1. Genel Durumu

Azerbaycan Cumhuriyeti “Rayon” adı verilen idari bölgelere ayrılmıştır ve 59 rayon (bölge), 11 şehir ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır. Bakü ve

Gence kendilerine bağılı Rayonları bulunması sebebiyle büyükşehir olarak tanımlanmaktadır. Rayonların yürütme yetkileri münhasıran Cumhurbaşkanı tarafından atanan “ İcra Hâkimleri” (İcra Başçısı) tarafından kullanılmaktadır. 12 Aralık 1999 tarihinde, ilk yerel seçimler yapılmış ve İcra Hâkimiyeti sistemi ile birlikte belediye sisteminin de uygulamasına geçilmiştir (Topal, 2009: 306-324).

Azerbaycan’ın bugünkü siyasi kültürünü 70 yıl süren totaliter Sovyet yönetiminden bağımsız olarak değerlendirmek imkânsızdır. Sovyet yönetimi yıllarında tek parti olan Komünist Partisi’nin iktidarında tek elden yönetilen Azerbaycan, 1991’de bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte bir dönüşüm sürecinin içine girmiştir ve hâlâ Sovyet döneminde yerleşen otoriter siyasi kültür üzerine demokratik bir sistem inşa ediyor olmanın sancılarını çekmektedir (Tarihi Arka Plan, (t.y.), <http://azerbaycan.ihh.org.tr>).

Laik üniter parlamenter Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi sistemi; yasama, yürütme ve yargı organlarına dayanıyor. Yürütme, devletin başı cumhurbaşkanının hâkimiyetindedir. Beş yıllık dönemlerle sınırsız defa seçilebilen cumhurbaşkanı ise, başbakan ve bakanları seçme yetkisine sahiptir. Kabine, Milli Meclis tarafından onaylandıktan sonra göreve başlar. Yasama organı Milli Meclis üyeleri ise genel seçimlerle belirlenir. Beş yılda bir düzenlenen cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri, mütemadiyen uluslararası kuruluşların yoğun usulsüzlük iddialarına maruz kalmaktadır. Ülkenin en yüksek yargı organı Anayasa Mahkemesi'nin üyeleri de cumhurbaşkanı tarafından belirleniyor ve bu isimlerin de Milli Meclis tarafından onaylanması gerekmektedir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhurbaşkanları sırayla:

Ayaz Mutallibov : (1991-1992)

Ebulfez Elçibey : (1992-1993)

Haydar Aliyev : (1993-1998, 1998-2003)

İlham Aliyev : (2003-2008, 2008-2013, 2013-2018)

Azerbaycan’da yasama organı, tek meclisli parlamentodur. 125 milletvekilinin yer aldığı Milli Meclis’e vekiller 5 yıllık dönemler için seçilirler. Vekillerin dörtte üçü

doğrudan seçmenler tarafından seçilir, geriye kalan kısım ise parti listesi sistemine göre belirlenir. Mevcut durumda mecliste tek bir partinin büyük bir çoğunluğu olmasından dolayı, hükümetin kanun yapma sürecinde parlamentodan ciddi bir muhalefetle karşılaştığı söylenemez (Dış İlişkiler Kurulu [DEİK], 2013: 5).

Yargı organı, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Ekonomi Mahkemesi ve daha alt kademelerdeki genel ve uzmanlık mahkemelerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi yargının devletin en zayıf kanadı olduğunu ve yürütme ile yasamaya karşı gerçek anlamda bir bağımsızlığı olmadığını söylemek mümkündür. Yargıçların cumhurbaşkanının tavsiyesi üzerine meclis tarafından atanıyor olması bu durumun en güzel göstergesidir.

Azerbaycan'da yerel yönetim, icra komiteleri ve bunlara bağlı olarak çalışan belediye konseyleri tarafından yürütülmektedir. İcra komitelerinin başkan ve üyeleri cumhurbaşkanı tarafından atanır; belediye konseylerinin üyeleri ise beş yılda bir yapılan yerel seçimlerle göreve gelirler. Bununla birlikte maddi kaynakların ve mevzuatın yetersizliği nedeniyle belediye konseylerinin fazla bir yetkisi olmadığı görülmektedir.

Azerbaycan'ın dünya ülkeleri ile diplomatik ilişkileri sürekli artmaktadır. Şimdiye kadar Azerbaycan 170 devletle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Şu anda ülkede yabancı ülkelerin 50 'den fazla Büyükelçiliği ve konsoloslukları faaliyet göstermektedir.

2.2.2. SSCB Sonrası Dönemde Yaşananlar

1989-1991 arasında başlayan ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yol açan gelişmeler bu tarihe kadar mevcut olan iki kutuplu dünya sisteminin sonunu getirmiştir. Liberal serbest ekonomilerle rekabet edemeyen Doğu Bloku'nun çökmesi ile ortaya çıkan uluslararası sisteme Yeni Dünya Düzeni adı verildi. Ancak söz konusu sistemde henüz istikrarsızlık ve kargaşa hâkimdi (Arı, 1996: 71-72).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan hem Kafkaslardaki stratejik konumu hem de zengin petrol yataklarına sahip olması nedeniyle kısa sürede bölgesel güç mücadelesinin merkezinde yer aldı. Dünyadaki petrol kaynakları içinde önemli yere sahip olan Azerbaycan, bağımsızlığını kazanmasının ardından çıkan çatışmalar, hatta savaşlar dünyanın ilgisini birden bu küçük ama bir o kadar da değerli

bölgeye çekmiştir. Petrol zenginliğine bağlı olarak Azerbaycan ve Hazar petrollerinin ve doğal gazının bu bölgeden geçecek bir boru hattı ile dünyaya pazarlanmak istenmesi, başta Azerbaycan olmak üzere bölgenin konumunu bir anda önemli hale getirmiştir (Guliyev, 2004: 10).

Azerbaycan'da 1991-1992 yıllarında iktidarda Rusya yanlısı, Tat asıllı Ayaz Mutallibov bulunmuştur. Mutallibov, 1989'da ülke içindeki istikrarın sağlanamaması sonucunda, SSCB Komünist Partisi tarafından Abdurrahman Vezirov'un yerine Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) liderliğine getirilmiş, daha sonra Mayıs 1990'da Yüksek Sovyet tarafından başkan seçilmiştir. Moskova yanlısı olarak bilinen Mutallibov, ülke içinde sert politikalar uygulamasına ve 1991'de muhalefetin boykotuna rağmen başkanlık seçiminde resmi rakamlara göre % 84'lük bir oyla yerini koruyabilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başında bulunan Ayaz Mutallibov, Moskova'da yapılan darbeden hemen sonra halkın zorlaması ve muhalefetin baskısı sonucunda bağımsızlık kararını Milli Meclis'ten çıkartmış, ardından kararı meşrulaştırmak için halk oylamasına götürmüş ve oylama sonucunda 18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir (Fuller, 1992: 52-55). Ardından, Aralık 1991'de SSCB hukuken dağılmış oldu ve Mutallibov iktidarı muhalefete rağmen, eski SSCB'nin devamı niteliğini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) vücut veren 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisi'ne imza atmıştır (Cafersoy, 2000: 9).

7 Haziran 1992'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Ebülfez Elçibey kazandı. Türkiye ile çok yakın ilişkileri temel alan Elçibey yönetimi, Rusya ve İran'a karşı mesafeli bir politika izledi. Bu dönemde Azerbaycan Parlamentosu BDT' ye üyeliği onaylamadı. Elçibey iktidara geldikten sonra, Rus ordusunun ülkeden çıkarılmasını bağımsızlığın temel şartı olarak ele almıştı. Ancak 25 Mayıs 1993'te Gence'den son Rus birlikleri, silahlarını Azerbaycan ordusuna bırakarak çıkması gerekirken ordu ile ilişkisi olmayan ve daha sonra darbe girişiminde bulunacak olan Suret Hüseyinov'a bırakarak çekildi (Guliyev, 2004: 14). Elçibey'in İran'ın kuzeyinde güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgede yaşayan Azerbaycanlılar ile birleşmeyi dile getiren sözleri İran ile ilişkilerde rahatsızlığa neden oldu. Rusya da bu dönemde Ermenilere yönelik desteğini artırmış durumdaydı (Kasım, 2002: 435).

Ebülfez Elçibey iktidarı için temel hedef Rusya'nın Azerbaycan'ı eşit haklara sahip ülke gibi görmesini sağlamak ve onunla iki bağımsız ülke arasında imzalanan anlaşmalar imzalamak olmuştur. Ancak Rusya'da Dışişleri Bakanı A. Kozirev'in 2 Ocak 1992 tarihinde yazmış olduğu bir makalede ortaya atılan, eski SSCB cumhuriyetlerinde Rusya'nın özel çıkarları olduğunu ifade eden Yakın Çevre kavramı, Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin kırılma noktası olmuştur. Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kısıtlar bir yaklaşımla kullanılan "Yakın Çevre" politikası, Azerbaycan'a da baskı yapılması şeklinde yorumlanmıştır.

4 Haziran 1993'te Suret Hüseyinov'un kumandanlığında Gence'de başlayan darbe ile Elçibey iktidarı sarsılmış ve 15 Haziran 1993'te Nahçıvan'dan Bakü'ye davet edilen Haydar Aliyev, 3 Ekim 1994'te Devlet Başkanı seçilmiştir. Aliyev'le birlikte Azerbaycan'ın Rusya ve İran'a yönelik politikasında değişme olmuştur. Azerbaycan BDT üyesi olurken, Rus petrol şirketi Lukoil de Azerbaycan Petrol Konsorsiyumu'ndan % 10 pay almıştır. Aliyev, Rusya ile ilişkilere önem vererek, bölgedeki güç dengelerini de gözeterek politika yürütmüştür (Aslan, 1993: 19). Buna rağmen Karabağ politikası konusunda Rusya'nın desteğini önemli ölçüde yitiren Aliyev, 1994'ten itibaren Batı devletleri ve Türkiye ile ilişkilere tekrar girerek yeni bir dönemi başlatmıştır. Haydar Aliyev, bağımsız bir politika izleyerek, Rus faktörünü de göz ardı etmeden Türkiye, ABD ve Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kurmuş ve Karabağ sorununun barışçı yollarla çözülmesi istikametinde gayret göstermiştir. Aliyev dönemi önceki dönemlere göre daha uzun ve istikrarlı olmuştur.

2.2.3 Ayaz Muttalibov Dönemi

Bağımsızlığın ilanı sırasında görevde bulunan Muttalibov iktidarı, Rusya Federasyonu ağırlıklı bir politika izlemiştir. Bu politika çerçevesinde, Muttalibov iktidarı muhalefete rağmen, eski SSCB'nin devamı niteliğini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na şekil veren 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisine imza atmıştır (Karabayram, 2007:189).

Sovyetlerin son döneminde, Birliğe üye iki devlet arasındaki bir iç sorun olarak kendini gösteren Karabağ problemi, devletlerin bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte tüm bölgeyi yakından etkileyen bölgesel bir sorun haline dönüşmüştür. Muttalibov yönetiminin

başarısız yönetimi sonucunda büyüyen problem, global güçlerin de müdahalesiyle uluslararası bir nitelik kazanmış, tarafları, içeriği ve geleceği belli olmayan bir kısır döngüye çevrilmiştir.

Azerbaycan'ın problemleri bağımsızlık ilan edildikten sonra hızla artmağa başladı. Mutalibov'un, Moskova yanlısı siyaseti, Sovyetlerin Azerbaycan'ın istiklal hareketine karşı tavrını değiştirmede. Mutalibov ile Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) arasındaki zıtlama giderek tırmanıyordu. Mutalibov yönetimi bağımsızlığın ilk yılında Karabağ'ın işgalini önleyeceğine Bakü'deki iktidarını pekiştirmenin peşindeydi. Karabağ'da durumun kötüleşmesine rağmen Mutalibov milli ordunun kurulmasını bütün gücüyle geciktiriyordu. Ordunun kurulmasından altı ay geçmesine rağmen asker sayısı beş yüz civarında idi. Bunun yerine Mutalibov kendisi için "Qaqdaşlıq" adlı silahlı bir grup kurmuştu (Ünal, 2001: 3).

Muttalibov dönemi dış politikasının en önemli unsurunu oluşturan Karabağ sorununun çözülmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması, her türlü girişime karşın Ermenilerin gerçekleştirdiği yeni işgallerle sonuçsuz kalmıştır. Muttalibov'un büyük ümitler bağladığı Rusya, ikili davranarak, Ermenilere destek vermiş ve hatta Ermeni işgallerine Rus birliklerinin doğrudan katılması, işgalin büyümesini sağlayan en büyük etken olmuştur. Bu durum Muttalibov yönetiminde büyük hayal kırıklığı meydana getirmiş ve yeni çözüm arayışları başlamıştır. Bu çerçevede İran'dan ümit beklense de İran'ın Ermenileri durdurmakta aciz kalması ve aracılıktan çekilmesi, hatta Ermenileri desteklemesiyle, Muttalibov yönetimi ister istemez Batılı kurumlara müracaat etmek zorunda kalmıştır (Yılmaz, 2010b: 69-93).

Azerbaycan'ın sürekli toprak kaybetmesi, Rusya'nın Ermenilere yardım ettiği iddialarının yoğunlaşması ve özellikle Karabağ'ın başkenti Hankenti'nin kuzeyinde konuşlanmış Kızıl Ordu'nun 366. alayının Azerbaycanlılara yönelik katliamlara katıldığı haberi Mutallibov'u zor duruma sokmuştur. Mutallibov tüm yabancı kuvvetlerin Azerbaycan topraklarından çıkması ve Dağlık Karabağ'ın otonom statüsünün kaldırılması kararını açıklasa da, bu politika değişikliği Azerbaycan'ın toprak kayıplarını durdurmamıştır. 26 Şubat 1992'de Hocalı şehrinin Ermeni kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi ve 1000 kadar Azerbaycanlının katledildiği haberi Bakü'de Mutallibov'un istifasının istendiği büyük çaplı gösterilere neden olmuştur. Sonunda 6 Mart 1992'de

Mutallibov istifaya zorlanmış ve yerine vekaleten Yüksek Sovyet Başkanı Etibar Memmedov geçmiştir. Mutallibov iktidardan düşerken 7 Haziran 1992'de seçime gitmek üzere Yakup Memmedov yönetime gelmiş ve Yüksek Sovyet feshedilerek yerine 50 üyeli Milli Meclis oluşturulmuştur. 7 Haziran 1992'de yapılan başkanlık seçimini Halk Cephesi'nin lideri Ebülfez Elçibey, oyların yaklaşık % 64'ünü alarak kazanmıştır.

2.2.4. Ebulfez Elçibey Dönemi

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'ın ilk demokratik seçimlerini kazanarak iktidara gelen Ebulfez Elçibey olmuştur. Mutallibov'un halktan kopuk politikaları, Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) güçlenmesi ve Dağlık Karabağ çatışmasında başarısız sonuçların alınması Elçibey'in iktidara gelmesini kolaylaştırmıştır. AHC'nin programı, bağımsız bir Azerbaycan'ın yaratılmasını, halkın hürriyetinin korunmasını, Komünist Partisi'nin yasaklanmasını, etnik azınlıkların korunmasını ve İran'da yaşayan Azerbaycanlılarla daha yakın ilişkilerin kurulmasını içermiştir.

Bu dönemde Azerbaycan dış politikası Ocak 1992'de yapılan AHC Kurultayı'nda kabul edilen programa göre oluşturulmuştur. Daha çok liberal anlayışa vurgu yapılan programda Azerbaycan'ın bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunlarını güç kullanmadan çözmesi, içişlerine karışmaması, çok yönlü işbirliği ve karşılıklı yardım esasına dayanarak kendi dış politikasını belirlemesi, diğer devletlerle doğrudan ilişkiler kurması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması gerektiği vurgulanıyordu (Cafersoy, 2001: 69).

Yeni iktidar bir yandan ekonomide liberalleşme ve dışa açılma (piyasa ekonomisi), diğer yandan da demokratik ilkeler üzerine kurulu yeni bir devlet kurma hedefine yönelik adımlar atmağa çalışıyordu. Mecliste başta siyasi partiler, sosyal birlikler, basın yayın gibi birçok alanda kanun çıkarılarak bağımsızlığın yasal temeli oluşturuldu. Yine bu dönemde yaklaşık otuz siyasi parti, iki yüz sosyal amaçlı örgüt kuruldu. Azerbaycan, dış siyaset alanında yapılan çalışmalarının sonucunda Birleşmiş Milletler, CSCE, İslam Konferansı Örgütü gibi bazı uluslararası örgütlere üye oldu.

Ebulfez Elçibey'in karşısında duran en önemli problemlerden biri Karabağ sorunu olmuştur. Zira, ülkenin bir çok sorununun temelinde Karabağ'da devam etmekte olan savaş bulunuyordu ve bu savaşa son verilmeden iç siyasetin durulması, sosyo-ekonomik

gelişmenin sağlanması, halkın rahat ve huzurunun sağlanması, ülke içi istikrarın korunması mümkün gözüküyordu. Bu nedenle Elçibey yönetimi, gerek Halk Cephesi Partisi'nin gerekse yönetim programının merkezine Karabağ'ı yerleştirmiştir (Yılmaz, 2010b: 74).

Elçibey yönetimin dış politika yönü Batı olduğundan dolayı, Karabağ probleminin çözümü de Batı kurumlarında aranmıştır. Elçibey iktidara gelir gelmez Karabağ problemini tekrar AGİK'in gündemine taşımıştır. Roma toplantısında Karabağ probleminin çözümü için iki temel unsur ileri sürülmüştür. Birincisi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tartışılmazlığı. İkincisi, Azerbaycan'ın diğer etnik gruplara olduğu gibi Ermenilere de kültürel haklar tanıdığı ve ayrımcılık yapmadığı yönündedir.

Elçibey döneminde hem Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlara üyeliğine önem verilmiş hem de pek çok ülke ile ikili ilişkiler kurulmuştur. Türkiye ile olan ilişkilere ise özel bir önem veren Elçibey ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve Azerbaycan petrolünü Türkiye üzerinden taşıyacak olan Bakü-Ceyhan projesine tam destek vermiştir.

Bu dönemde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri genel olarak olumlu ve gelişen bir seyir izlemekle birlikte, birçok sorun ve anlaşmazlıklar da meydana çıkmıştır. Özellikle Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin sınırlı askeri ve tam bir siyasi destek vermesine rağmen, Ermeniler'e karşı kesin bir başarının sağlanamaması, ülke içinde huzursuzluğa sebep olmuştur. Kelbecer kentindeki Ermeni saldırılarına karşı Türkiye'nin lojistik destek verebileceği halde bunu yapmamasından dolayı Elçibey, üzüntüsünü dile getirmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, beş ülkeyi kapsayan Türk Cumhuriyetleri gezisine çıkmış ve Azerbaycan'ı ziyaretinde, Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğunu ancak savaşı Azerbaycan'ın kendisinin kazanması gerektiğini belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 17 Nisan 1993).

Atatürk hayranı olarak bilinen ve Türk milliyetçisi olan Elçibey ideolojisine uygun politikalar izleyerek, Türkiye ile ekonomik, politik ve kültürel ilişkilere hız vermiştir. İran'a yönelik olarak 20 milyonu aşkın Azerbaycanlının yaşadığı Kuzey İran ile birleşmeyi hedefleyen planlar ortaya atılmıştır. Bu politika, Azerbaycan-İran ilişkilerinde büyük gerginliğe yol açmıştır. Bu dönemde Azerbaycan Rusya'ya karşı mesafeli bir strateji izlemiş, ülkedeki Rus askerlerinin çıkarılmasını sağlamıştır. Elçibey'in başta Rusya'ya karşı izlediği politikaları ve bölgesel dengeleri bozarak, Türkiye lehine tutum takınması

doğal olarak Moskova'yı çok rahatsız etmiş, bu sebepten Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'a karşı Ermenileri desteklemiş, ÷lke içi muhalif güçleri harekete geçirmiştir (Şıhaliyev, 2004: 61-63).

AHC iktidarı uzun süreli olmadı. Bunun sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz; Azerbaycan'da Elçibey'le birlikte iktidara gelen milliyetçiler devlet geleneğine ve idari alışkanlıklara sahip değildiler. Piyasa ekonomisine geçiş kararıyla pek çok kimse yolsuzluk ve rüşvet bataklığına dalmış, bu durum Halk Cephesi'ni ve Elçibey'i yıpratmıştır. Milli ordunun kuruluşunda başarılı olunamamıştır. Ermenistan'ın menfi propagandası engellenememiştir.

Suret Hüseyinov'un kısa sürede bölgede saygınlık kazanması ve etkili olması, Elçibey iktidarının sonunu hazırlamıştır. Karabağ Savaşı'ndaki toprak kayıplarında Elçibey'i sorumlu tutan Hüseyinov, Elçibey'in istifasını talep etmiştir. ABD ve Türkiye'nin açıkça Elçibey'i desteklemelerine rağmen Suret Hüseyinov'un, Rusya'nın ve halkın tepkisiyle karşılaşan Elçibey Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır. Ardından, halkın kurtarıcı gözüyle baktığı Haydar Aliyev iktidara gelmiş ve elinde önemli askeri birliği olan Suret Hüseyinov'u başbakanlığa atamıştır (Pamuk, 1995: 54-56).

Yeterince demokratik tecrübesi olmayan ve çok sayıda siyasi partinin ve gruplaşmanın ortaya çıktığı Azerbaycan'da, AHC döneminde ihtiyaç duyulan istikrar sağlanamamış, ÷lke belirsizliğe doğru sürüklenmiştir. Ülkeyi bu çıkmazdan kurtaran ise, tecrübeli devlet adamı Aliyev olmuştur (Ünal, 2001: 6).

2.2.5. Haydar Aliyev Dönemi

Turancı-milliyetçi görüşleri nedeniyle Rusya ve İran'ın büyük rahatsızlık duyduğu Ebulfez Elçibey'in görevinden zamansız ayrılışı, Aliyevlerin halen devam eden iktidarının önünü açtı. Azerbaycan'a bağlı olan ama onunla kara sınırı bulunmayan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin fiili yöneticisi konumundaki Haydar Aliyev, önce Milli Meclis Başkanı ve geçici cumhurbaşkanı seçildi. Sovyet döneminin üst düzey idarecilerinden Aliyev, kısa süre sonra düzenlenen referandumla cumhurbaşkanlığını resmen devraldı (Ülke Profili:Azerbaycan, 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil>).

Haydar Aliev'in iktidara gelme süreci, Rusya'nın Azerbaycan'da AHC iktidarını düşürmek için ortaya koyduğu 4 Haziran 1993 Gence isyanı ile başlar. Ebulfez Elçibey'e yapılan darbe sırasında Bakü'ye davet edilen Haydar Aliev, 15 Haziran 1993'de Meclis Başkanı, ardından da 3 Ekim 1993'te yapılan devlet başkanlığı seçiminde yaklaşık yüzde 99 oy alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olmuştur (Aslanlı ve Hasenov, 2005: 178).

1993 yılı ortalarında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle beraber Azerbaycan'ın dış politika stratejisi değişmeye başlamıştır. Zira, ülkenin uluslararası alanda başarı elde edebilmesi için toplumda istikrarın sağlanması, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması, halk-devlet ilişkisinin güçlendirilmesi ve karşılıklı güvenin sağlanması zorunlu idi. Bu nedenle Haydar Aliyev, Azerbaycan ve dünya düzeninin gereklerini dikkate alarak yeni ve gerçekçi bir dış politikaya, pragmatik bir yeniden yapılanmaya yönelmiştir (Yılmaz, 2010b: 77). Haydar Aliyev seçimleri kazandığında 10 Ekim 1993'te yaptığı konuşmada ülkenin dış politikasıyla ilgili şu açıklamaları yaptı (Aliyev, 1997:205):

Devletimizin en önemli görevlerinden biri, Azerbaycan'ın çıkarlarını uluslararası arenada koruyabilen akıllı ve tutarlı dış politika izlenmesidir. Bize emanet edilen çok zor görevler var. İlk olarak, dış politikamız Azerbaycan'ın bağımsızlığının tam olarak teminine ve güçlendirilmesine yöneltilmelidir. Hedefimiz; dünya devletleriyle eş statüde diplomatik ilişkiler kurmak ve geliştirmekten, bu ilişkilerden hem Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerdeki konumunu güçlendirmekten, hem de devletin ekonomisini, eğitimini ve kültürünü geliştirmek için en doğru şekilde istifade etmekten ibarettir.

Aliyev'in iktidara gelmesi ile, Rusya ile ilişkilerde iki farklı dönemin olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi Haziran 1993 - Şubat 1994 dönemini kapsayan Rusya'yı yatıştırma politikası, ikincisi ise Rusya'nın Azerbaycan'daki 'makul çıkarlarını' karşılayarak Rusya'yı kızdırmama politikasıdır (Karabayram, 2007: 191).

Aliyev'in iktidara geldiği dönemde Azerbaycan'da tam bir karışıklık yaşanmaktaydı. Karabağ'daki savaş, halkın ekonomik sıkıntısı ve Gence'den Suret Hüseyinov'un devlete karşı gelmesiyle beraber ülkedeki etnik azınlıkların da bir takım taleplerde bulunması ülkeyi gerçekten bir kaosa sürüklemişti.

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle, 22 Haziran 1993'te Azerbaycan'da bulunan Batılı şirketlerin çalışmaları durdurulmuş ve banka hesapları dondurulmuştur. Özellikle, Ermenistan'ın Rusya'nın desteğiyle Azerbaycan topraklarını işgal etmesini durdurmak ve işgal altındaki toprakları kurtarmak için, Rusya'nın bu konudaki politikasını değiştirmek isteyen Aliyev, 1993 yazında gerçekleştirdiği Rusya ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Yeltsin ve diğer yetkililerle yaptığı görüşmelerde, Azerbaycan'ın Rusya ile iyi ilişkiler kurmak istediğini ve BDT'ye katılacağını ifade etmiştir.

Önceki başkanlardan daha uzun süre başkanlık yapan Aliyev, diğerlerinden dengeli ve tutarlı bir politika izlemiştir. Aliyev döneminde Rusya'yla ilişkilere önem verilmiştir. Buna yönelik olarak da, uzun müzakereler sonucu Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliği 21 Eylül 1993'te Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmış ve 24 Eylül 1993'te Moskova'da BDT devlet başkanları zirvesinde Azerbaycan BDT'ye katılmıştır.

İktidarının ilk yıllarında Türkiye ile mesafeli, Rusya'ya yakın ve İran ile de Elçibey dönemindeki gerginlikten kaçınma politikası izleyen Aliyev, içerideki durumu sağlamlaştırdıktan sonra daha farklı bir dış politikaya yönelmiştir.

Her iki ülkenin devletleşme sürecinin getirdiği birtakım gerginlik ve çatışma ortamının yansımalarına paralel olarak, Rusya-Azerbaycan ilişkileri üst düzeyde seyretmiştir. Bu durum, Haydar Aliyev'in göreve gelmesi sürecinde ve görevde bulunduğu dönem boyunca kendisini göstermiştir. Yeni dönemde oluşan gerginlikler ise daha çok sivil boyutta yaşanmış ve iki ülke arasında hemen hemen doğrudan bir çatışma meydana gelmemiştir. Aliyev, istikrarı korumak için Azerbaycan petroleri için kurulan uluslararası şirketteki Azerbaycan hissesinin yüzde on'unu Rusya'ya vermiştir.

Aliyev'in tüm bu Rusya ile yakın ilişkilerine rağmen Rusya desteğini alan Ermenistan birlikleri Azerbaycan topraklarını işgale devam etmiştir. Ekim 1993'e kadar süren saldırılarda 6 rayon'un Ermeniler tarafından işgal edilmesi, Aliyev yönetiminin Rusya'yı yatıştırma politikasını sona erdirmiştir. Rusya'nın bu politikasını değiştirmemesi üzerine Azerbaycan 1994 başlarından itibaren yüzünü Batı'ya çevirmiş ve Batılı petrol şirketleri ile görüşmeler yeniden başlatılmıştır (Aslanlı ve Hasenov, 2005: 181).

Haydar Aliyev döneminde Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde gerginlik yaratan olaylardan biri de Çeçenistan konusu olmuştur. Rusya yetkilileri, Azerbaycan'ın

Çeçenistan'a yardım ettiğini iddia etmiştir. Çeçenistan sorunu, 1994-1996 dönemleri arasında süren birinci Çeçen Rus savaşında Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde daha çok ön plana çıkmış ve Rusya, Çeçenlerin Azerbaycan tarafından desteklendiğini iddia etmiştir. Azerbaycan ise bu iddiaları kabul etmemiştir. Rusya bu iddialarını sürdürerek, ihracatının yüzde 70'ini yapmakta olduğu Azerbaycan'a 3 yıl süren tek taraflı ekonomik ambargo uygulamıştır.

Azerbaycan dış politikasının en önemli unsurlarından biri olan doğal kaynakların işletilmesi ve bunların dünya pazarlarına çıkarılması gerçek bir başarıdır. Zira, Elçibey dönemindeki iç istikrarsızlık sonucu yatırım yapmaktan vazgeçen çok uluslu şirketler, H. Aliyev döneminde uygulanan başarılı iç siyaset ve lobicilikle sağlanan güvenle yeniden bölgeye yönelmiştir. Böylece, 24 Eylül 1994'te imzalanan "Asrın Anlaşması" ile birlikte enerji sektöründeki 6 büyük ülke Karabağ problemiyle doğrudan muhatap olmuştur. Zira, bölgeye yatırım yapan çok uluslu 10+2 şirket bölgede istikrar istemekte, bu ise ancak bölgenin büyük problemi D. Karabağ'ın çözüme kavuşturulmasıyla mümkün görünmektedir. Bu nedenle, ilgili petrol şirketlerinin hamisi olan altı ülke D. Karabağ problemiyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu da yeni ve genç bir devlet olan Azerbaycan'ın dış politikada başarısı olarak kabul edilmelidir (Yılmaz, 2010b: 78).

Haydar Aliyev'in iktidara geldiği dönem, ülkede iç kargaşa devam etmekte ve ülke bölünme tehlikesi yaşamaktaydı. Bu nedenle Haydar Aliyev öncelikle iç istikrarın sağlanmasına yönelmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için öncelikle cephede ateşkesin sağlanması gerekiyordu. 12 Mayıs 1994'te ateşkesin imzalanmasına nail olan Aliyev, kısa sürede iç siyasette de istikrarı sağlamış ve Karabağ probleminin çözümüne yönelmiştir. Bu noktada AGİT ve diğer uluslararası güçlerle işbirliğine gitmiştir. Bu çerçevede AGİT aracılığıyla problemin çözümüne ilişkin yeni bir plan hazırlanmıştır.

İran'la ilişkilerde, İran'ın Kuzeyinde Azerbaycan dilini konuşan 20 milyon Azerbaycanlı nüfusun bulunması karşılıklı ilişkileri şekillendiren temel unsur olmuştur. H. Aliyev, ikinci Cumhurbaşkanı E. Elçibey dönemindeki "Tek Azerbaycan" kavramını terk ederek bu yaklaşımdan rahatsız olan İran'la ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Ebulfez Elçibey döneminde eğitim sisteminde başlatılmış olan millileşme, Haydar Aliyev iktidarında kesintiye uğramış ve Rusça özellikle edebiyat ve tarih alanında

Azerbaycan eğitim sisteminin yeniden gündemine girmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını yeniden kazanması sonrasında Rusça eğitim gören insanların sayısında azalma değil artma yaşanmıştır.

Azerbaycan, sahip olduğu petrol kaynaklarıyla Rusya açısından çok önem taşıyordu. Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarından başka, Orta Asya Sovyet demiryolu sistemine erişim açısından sahip olduğu stratejik konum, Rusya'nın Azerbaycan'daki çıkarlarını daha da güçlendirmekteydi. Azerbaycan'ın önemini kavrayan Rus yöneticiler, 1930'lardan itibaren, Güney Kafkasya alt sisteminde Rusya'nın liderliğinin aksamaması için ciddi tedbirler almaya başlamış ve entegre bir bölgesel politik birimin kurulmasına destek vermişlerdir (Karabayram, 2007: 195).

H. Aliyev'in aktif dış politikasının temel unsurlarından birisi de ABD olmuştur. Asrın anlaşmasından sonra ABD, gerek BM gerek AGİK çerçevesinde aktif rol alarak tarafları biraraya getirerek, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için gayret göstermiştir. Haydar Aliyev'in 22 Temmuz-1 Ağustos 1997 tarihli ABD'ye resmi ziyareti iki ülke ilişkilerinin hem gelişmesine hem de D. Karabağ sorununda ABD'nin daha aktif rol almasında büyük etken olmuştur. Aliyev bu seferde petrol kozunu çok iyi kullanmış, 1991'den beri ABD'de de oluşan olumsuz Azerbaycan imajını büyük oranda silmeyi başarmıştır. Kongre üyeleri ve senatörlerle yakın diyalog kurularak 907 sayılı kararın kaldırılması ya da en azından yaptırım hükmünün hafifletilmesi için çalışmalarda bulunulmuştur (Yılmaz, 2010b: 79).

Azerbaycan'ın dış politikasında 1998 yılından itibaren artan bir şekilde ABD eksenine doğru bir yönelme olduğunu söyleyebiliriz. Bunun en önemli nedeni Clinton yönetiminin Bakü-Ceyhan projesinin hayata geçirilmesi için büyük çaba sarf etmesi ve bu çerçevede Azerbaycan'ın ABD dış politikasında kazandığı önemdir. 29 Ekim 1998'de Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Bakü-Ceyhan'a açık destek veren Ankara Deklarasyonu'nu imzalamasına giden süreçte Clinton yönetiminin rolü büyük olmuştur.

Dağlık Karabağ çatışması Azerbaycan'ın dış politikasında her üç devlet başkanı döneminde de önemli bir yer tutmuştur. Azerbaycan sorununun AGİT'in Minsk Grubu çerçevesinde çözümüne taraftar olmuş ve bu konuda çok çaba sarf etmesine rağmen somut

bir sonuca ulaşılamamış, iki devlet arasında gerçekleşmiş olan görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Dağlık Karabağ sorunundaki gelişmeler Azerbaycan'ın bölge ülkeleriyle ilişkilerini, petrolün uluslararası pazarlara taşınması konusunu ve genel olarak bölgesel istikrarı etkilemeye devam etmiştir.

Azerbaycan yönetimleri, özellikle Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın petrol rezervlerini, dış politika beklentilerini hayata geçirmek için başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu konuda önemli örneklerden birisi de İngiltere olmuştur. İngiltere AGİT Minsk Grubu üyesi olmasa da Karabağ probleminin Azerbaycan tezleri doğrultusunda barışçı yollarla çözülmesini savunmuştur. Bu desteğinin karşılığını Azerbaycan enerji kaynakları üzerinde önemli haklar elde ederek fazlasıyla almıştır.

H. Aliyev, sağlık sorunları sebebiyle Mayıs 2003'den beri GATA'da tedavi görmeye başlamış, 4 Temmuz'da Türkiye'den gönderdiği bir kararnameyle İlham Aliyev'in başbakanlık görevine getirilmesini istemiştir. Aliyev'in önerisiyle, Türkiye saatiyle 6:30' da toplanan Azerbaycan Parlamentosu, 124 sandalyeli Meclis'teki 101 milletvekilinin evet oyuyla, İlham Aliyev'i Azerbaycan'ın yeni başbakanı olarak atamıştır. ABD'de tedavisine devam edilen H. Aliyev'in katılmadığı ve İ. Aliyev'i desteklediği 15 Ekim 2003'deki Başkanlık seçimlerini İlham Aliyev kazanmıştır (Cumhuriyet, 17 Ekim 2003). Eski Cumhurbaşkanı H. Aliyev ise, 6 Ağustos'tan beri tedavi gördüğü Cleaveland Kliniği'nde 12 Aralık 2003'te 80 yaşında vefat etmiştir (Guliyev, 2004: 42).

2.2.6. İlham Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev'in ölümü sonrasında iktidara gelen oğlu İlham Aliyev 2003 yılında devletin başına geçmiş ve halen bu görevi yürütmektedir. İlham Aliyev döneminde babası Haydar Aliyev tarafından temelleri atılan denge politikası üzerine kurulu ülke dış politikasını çok boyutlu hale getirilmiş, kurumsallaştırılmış, uygulanmış ve önemli başarılar elde edilmiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013: 23-42).

Dengeli dış politikanın niteliği "bütün ülkelerle barış içinde yaşama, sorunlarını güç kullanmadan çözüme, içişlerine karışmama, diplomatik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi ve uluslararası kurumlarda temsil olunma" şeklinde sınıflandırılabilir.

İlham Aliyev iktidara geldiğinde Haydar Aliyev'in çizgisini sürdüreceğini her fırsatta dile getirmiştir. İlham Aliyev döneminde dış politika, milli çıkarlara dayalı, halkın iradesiyle örtüşen, uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan'ın nüfuz ve rolünü arttırmaya yönelik olmuştur (Aslanlı, 2004: 102-120).

İlham Aliyev bu politikaları uygulayabilecek kadrolara özel önem vermiş ve dış politika uzmanlarının ve diplomatların yetiştirilmesi için özel bir program uygulanmıştır. Bu politikanın olumlu sonuçları kısa sürede görülmüştür. Bunun sonucunda Karabağ sorununun çözümü noktasında Ermenilerle ciddi bir rekabete giren Azerbaycanlı diplomatlar, dünya kamuoyuna kendi tezlerini ulaştırmayı başarmıştır. İlham Aliyev döneminde Ermenilerle girilen rekabette diplomatik üslupta da ciddi değişim görülmüştür. Özellikle devletin ekonomik kaynaklarının dış politikanın hizmetine verilmesi, diplomatların bağımsız ve verimli çalışmasını da sağlamıştır.

Denge Politikasının temel önceliklerinden biri de çok yanlılıktır. Küresel ve bölgesel oyuncuların güç dengesini dikkate alan çok yanlılık, genelde Azerbaycan'ın ve özel olarak da İlham Aliyev iktidarının manevra imkânlarını genişletmiş ve bağımsız dış politika yürütmesine imkân sağlamıştır. Temeli Haydar Aliyev döneminde oluşturulan çok yanlılık Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve uluslararası sistemdeki gücü bakımından küçük devlet olmasının mantıki sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Azerbaycan'ın dış politikası iki yönde gelişme göstermiştir. Birincisi, komşu ülkelerle (Gürcistan, Türkiye, Rusya ve İran) karşılıklı anlaşma ve işbirliği; ikincisi, Batı ve NATO ülkeleriyle karşılıklı ve yakın ilişkidir. Ayrıca, bu dönemde İslam ülkeleriyle de yakın bir işbirliğine gidilmiş ve bu ülkelerin gerek ekonomik gerekse de uluslararası tecrübelerinden istifade edilmeye çalışılmıştır.

İlham Aliyev, bir önceki dönemde olduğu gibi denge politikası çerçevesinde Türkiye ile olan ilişkilerde etnik öğeyi kullanmayı tercih etmiştir. İlham Aliyev konuşmalarında defalarca Haydar Aliyev tarafından dile getirilen “Bir Millet, İki Devlet” söylemini vurgulamıştır. Bu kapsamda iki ülke arasında ekonomik, askeri, kültürel alanlarda ciddi adımlar atılmıştır.

İlham Aliyev iktidara geldiği günden itibaren Azerbaycan'ın ulusal güvenliğine hayati derecede önem vermiştir. Ülkenin yeni bağımsız bir devlet olması, Karabağ'ın işgali ve dış güçlerin müdahale arayışları bunda etkili olmuştur (Veliyev ve Erhan, 2013:160)

Azerbaycan dış politikasında bu dönemde Dağlık Karabağ sorunu çözümünde uluslararası alanda destek aranmıştır. 11 Eylül sonrasında büyük güçlerin Azerbaycan'a bakışlarında değişimler gözlemlenmektedir. Özellikle Azerbaycan'ın uluslararası terörizmle mücadelede tam destek vermesinin bu değişimde etkisi büyük olmuştur. Bu gelişmelere karşın Ermeni lobisinin gerek ABD'de gerekse Avrupa ülkelerinde Azerbaycan aleyhine faaliyetleri sona ermemiş, ancak 1990'larla kıyaslandığında azalma görülmüştür (Yılmaz, 2010b: 82).

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan dış politikasında Karabağ'la ilgili başarı olarak kabul edilebilecek gelişmeler olmuştur. Öncelikle on yıl öncesi düşünüldüğünde Azerbaycan'ı destekleyen, onun tezlerini kabul eden devlet sayısı artmıştır. İkincisi, uluslararası kurumlar tarafından Azerbaycan lehine kararlar kabul edilmiştir. Üçüncüsü, 14 Mart 2008 tarihli "Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Topraklarının Durumu'na ilişkin BM Kararı" uluslararası kamuoyundaki başarıyı açık olarak göstermektedir.

Azerbaycanın son Aliyev dönemlerinde sürdürdüğü denge politikasında tarihi öge de etkin bir rol üstlenmiştir. Gerek Rusya gerekse İran politikaları tarihi öge çerçevesinde aktif olarak devam ettirilmiştir. Bu kapsamda Rusya Federasyonu ile ilişkiler devam ettirilmiş, doğrudan doğruya iki ülkeyi ilgilendiren konuların yanı sıra bölgesel güvenlik ve enerji konularında ciddi adımlar atılmıştır. Ancak Rusya ile olan ilişkilerde sadece tarihi öge etkin olmamıştır. Aynı zamanda jeo-stratejik, kültürel ve ekonomik ögelerde bu iki ülke arasındaki ilişkilere etki etmiştir.

Azerbaycan Avrupa Konseyi ve AB ile ilişkilerinde ise ekonomik öge ön plana çıkmıştır. Azerbaycan'ın Avrupa ile ilişkileri "BDT ülkelerine Teknik Destek (TACIS), "Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru" (TRACECA) ve diğer programlar çerçevesinde gelişmektedir. Azerbaycan'ın 2004 yılında Avrupa Birliği'nin Yakın Komşuluk Politikasına dâhil edilmesi ve bu politika çerçevesinde 2006 yılında kabul edilmiş Azerbaycan Avrupa Konseyi Faaliyet Planının gerçekleştirilmesi politik diyalog,

ekonomik reformlar alanında işbirliğinin daha da geliştirilmesine katkı yapmıştır (Yılmaz ve Sayın, 2013: 17).

2.3. Azerbaycan'ın Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi

2.3.1. Azerbaycan'ın Genel Ekonomisi

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, önemli siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir. SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin kaybedilmesi, 1,0 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde insiyatif tamamen kaybedilmiştir (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı [TİKA], 1995: 5).

Bağımsızlığının ilk yıllarında Ermenistan ile yaşanan savaş, Rusya'nın Azerbaycan'a ulaşım ambargosu koyması ve Çeçenistan savaşı nedeniyle önemli iki petrol boru hattının kullanılamaması, yönetim zaafı, hukuki sistemdeki aksaklıklar, etnik bağlamda ayrılıkçı oluşumlar ekonomide ciddi bir buhran döneminin yaşanmasına neden olmuştur. 1991-1994 yılları bağımsızlığın ardından birçok problemle yüz yüze kalındığı ülkede sosyal, siyasal ve ekonomik problemlerin bunalıma dönüştüğü bir dönem oldu (Yılmaz ve Sayın, 2013: 9).

Yeniliklere hızla adapte olan Azerbaycan, SSCB'nin dağılması ile uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanmanın sona ermesine, Ermenistan savaşı ve Çeçenistan sorunu nedeniyle, ülke sanayii için gereken ara mallarının ithalat yollarının kapanmasına rağmen bütün bu darboğazları aşmayı başarmıştır. Bütün bu darboğazların aşılmasında petrol rezervleri önemli bir rol oynamış, yıllardır petrole yatırım yapan Azerbaycan 2005 yılından itibaren milli gelire yansıtacak petrol gelirleri ile yeni bir döneme girmiştir. Önümüzdeki 15 yıl için 50 milyar \$ petrol geliri bekleyen ülke somut ve uygulanabilir projelerle bu geliri halkın yaşam standardının yükselmesine harcayacak hedefler için çalışmaktadır.

Azerbaycan liberal bir bakış açısıyla serbest piyasa şartlarına göre ekonomide yeniden yapılanma ve kalkınmayı gerçekleştirme için üç önemli değere sahipti: Siyasi bağımsızlık ve istikrar, enerji kaynakları, coğrafi şartları ve konumu (Aras, 2003: 40-50).

Ülke ekonominin yapılanmasında sac ayaklarından birincisini, siyasi bağımsızlığın kazanılması ve siyasi istikrarın sağlanması teşkil etmekteydi. SSCB'nin dağılmasıyla, Rusya içinde kalan Kuzey Azerbaycan 1920'de henüz çiçeği burnunda kaybettiği istiklalini tekrar elde etti. Azerbaycan Parlamentosu 31 Ağustos 1991'de, ülkenin bağımsızlığını ilan ederken, 18 Ekim 1991'de Meclis Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Kanununu kabul etti.

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmede, sac ayaklardan ikincisi ise doğal kaynak yönü ile önemli bir zenginliğe sahip olmasıydı. Yer altı kaynakları bakımından zengin bir potansiyele sahip olan Azerbaycan'ın ekonomik açıdan en önemli zenginliği, rezervlerinin büyük bir kısmı Hazar Denizi'nde yer almakta olan, petrol ve doğal gazdı.

Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma ve dünya ekonomisine entegre bakımından üçüncü potansiyel değer ise iklimi ile coğrafi şartları ve konumuydu. Ülke, tarım ve turizmin gelişimine geniş olanaklar sağlayacak elverişli coğrafya ile iklim şartlarına, verimli toprak alanlarına ve uzun kıyı şeridinde sahipti. Yine coğrafi konumu ile Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayacak Yeni İpek Yolu projesi ile Orta Asya ve Hazar enerji kaynaklarını dünya pazarlarına nakledecek muhtemel hatların geçiş güzergahında bulunmaktaydı.

SSCB'nin son yıllarından başlayarak 1988'den itibaren Ermenistan'ın silahlı tecavüzüne maruz kalan Azerbaycan, ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994'e kadar topraklarının % 20'sini kaybetti ve 1 milyondan fazla nüfusu göçmen durumuna düştü. Kaybettiği topraklardaki birçok ekonomik değerden yoksun kalırken ülkede mevcut olan işsizlik sorunu da iyice artmış oldu. Devlet bütçesinin büyük bir bölümü savaş harcamalarına ayrıldığı için yabancı sermaye ülke ekonomisine çekilemezken, özelleştirme sanayi sektöründe başlatılamadı.

Kısaca 1991-1994 yılları, bağımsızlığın ardından birçok problemlerle yüz yüze kalındığı, ülkede sosyal ve siyasal problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının ve Pazar ekonomisine geçişte ciddi suistimallerin yaşandığı bir dönem oldu. Dönüşüm

sürecinin ilk yıllarında, eski sistemden devralınan kötü ekonomik miras ve yukarıda ifade edilen olumsuz gelişmeler nedeniyle darboğaza sürüklenen Azerbaycan ekonomisinde genel dengeler alt-üst oldu.

Bağımsızlığın pekiştirilmesi ve 1993 yazında Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı olması ile birlikte ülkede bir ölçüde istikrar sağlanmaya başlandı. 1994 yılından itibaren ülkede sert ekonomik önlemler alınmaya başlandı, IMF ile yürütülen işbirliği ve uygulanan sıkı para politikası ile kısa sürede ekonominin genel dengelerinde bir rahatlama sağlanarak enflasyon kontrol altına alındı, bütçe açıkları minimuma indirildi ve GSMH'nın düşüşü önlendi.

Azerbaycan ekonomisinde enerji ihracatı büyük önem taşıyor. Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre Azerbaycan'ın toplam ihracatının yüzde 90'ından fazlasını petrol ve doğalgaz oluşturuyor. *Oil and Gas Journal (OGJ)* de Azerbaycan'ın kanıtlanmış ham petrol rezervini, Ocak 2013 itibariyle, 7 milyar varil civarında hesaplıyor.

2012 yılında yayınlanan DEİK ülke bültenine göre, Azerbaycan ekonomisi, devletin halen ciddi bir ağırlığa sahip olduğu, planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş sürecinde olan bir yapıya sahiptir. Ülkenin ekonomik açıdan en büyük zenginlikleri, sahip olduğu büyük petrol ve doğalgaz yatakları, tarıma elverişli toprakları ve SSCB döneminden miras kalan büyük sanayi tesisleri ile sanayi altyapısıdır.

Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle iktisadi karar alma süreci ve uygulamalarında istikrar sağlanmış, buda ekonominin verimli şekilde çalışmasına yardımcı olmuştur. Diğer yandan, IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği çerçevesinde yeniden yapılanma ve özelleştiren programları resmi programları yürütmeye başladı. Ülkede birçok orta ve uzun vadeli devlet programı uygulamaya konulmuştur. Kısaca siyasi istikrarın sağlanarak devam ettirildiği ortamda Hazar enerji kaynaklarının üretim ve ihracına ilişkin atılan adımlarla, ekonomide hukuki ve kurumsal düzenlemelerle, hazırlanarak uygulanan makroekonomik, bölgesel ve sektörel programlarla ülkede ekonomik istikrar sağlanmış uygun yatırım ortamı oluşturulmuş ve sürekli kalkınma sürecine gelinmiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013: 9).

Kısaca 1993'ün ikinci yarısından itibaren hayata geçirilen düzenlemeler Azerbaycan'ın sosyal, siyasi ve ekonomik hayatında istikrarı sağlamaya imkan vermiştir.

Dolayısıyla 1995-2000 yılları, ekonomik geçişin temellerinin atıldığı, ekonomik bunalımın sona erdirildiği ve ekonomide şeffaflığın sağlanmaya çalışıldığı dönem olmuştur (Aras, 2003: 4).

İlerleyen yıllarda ise enerji sektöründeki büyüme sayesinde Azerbaycan ekonomisi yükselişe geçmiştir. Halen petrol ve doğalgaz sektörleri ülkedeki ekonomik büyümenin motoru olduğu gibi, yabancı sermayenin büyük bir kısmı bu sektörlerle gelmekte, ihracatın yüzde 90'ını bu sektörler gerçekleştirmekte, kamu gelirlerinin büyük bir kısmı bu sektörlerden kaynaklanmakta ve döviz rezervlerindeki artış da yine bu sektörler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Son yıllarda küresel piyasalarda petrol ve doğalgaz piyasalarında fiyatların yükselmiş olması Azerbaycan'a büyük fayda sağlamıştır. Ancak madalyonun öbür yüzüne bakıldığında tek bir sektöre aşırı derecede bağımlı olmanın Azerbaycan ekonomisini küresel piyasalardaki fiyat dalgalanmalarına karşı kırılgan hale getirdiği görülmektedir. Bu duruma karşı bir önlem olarak Azerbaycan hükümeti enerji dışındaki sektörlerin geliştirilmesine ve ekonomik yapının çeşitlendirilmesine öncelik vermektedir (DEİK, 2013: 8).

2000'li yıllardan sonra Azerbaycan ekonomik alanda yeni bir dönüşüm süreci içine girmiştir. Yeni işyerlerinin açılması, halkın gelir düzeyinin artırılması ile hayat standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda bazı reformların hayata geçirilmesi amacıyla Aliyev'in Mart-2001'de imzaladığı "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı"na esasen 2003-2005 yıllarını kapsayacak şekilde yapılacak olan faaliyetler önem arz etmektedir. Ayrıca yine bu dönemde Aliyev'in yerli ve yabancı iş adamlarıyla görüşmesinin ardından, imzaladığı girişimciliği destekleyen fermanlar ile, özellikle vergi, gümrük, lisans ve işletmelerin denetimi ile ilgili yapılan yapısal düzenlemelerle, yerli ve yabancı işadamlarının önündeki bazı problemler giderilmeye çalışıldı.

Tablo 3: Azerbaycan'ın Makroekonomik Göstergeleri

YILLAR	GSMH Değişimi (%)	GSMH (milyon\$)	Kişi Başına GSMH (\$)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (milyon \$)	İthalat (milyon \$)	Bütçe Açığı GSMH (NM %)	Döviz Kuru (\$\manat)	İşsizlik Oranı (İşsizlerin faal nüfusa oranı)	GSMH'de özel sektör payı	Yabancı Yatırımlar (milyon \$)
1991	-0.7	703.1	98.3	206.6	2120.9	1881.2	-	-	0.11	15	-
1992	-22.6	1309.8	180.4	1012.3	1483.9	939.8	-	14.8	0.17	17.7	-
1993	-23.1	1326.9	179.9	1229.1	724.6	628.8	7.1	120	0.52	24	-
1994	-19.7	1629.3	217.9	1763.5	652.7	777.9	9.4	1433	0.65	29.3	150
1995	-11.8	2415.2	319.3	511.8	637.1	667.6	5.2	4417	0.78	34	375.1
1996	1.3	3180.8	416.2	19.9	631.2	960.6	2.9	4295	0.86	38	620.1
1997	5.8	3960.9	513.2	3.7	781.3	794.3	2.4	3983	1.03	46	1307.3
1998	10	4446.6	570.6	-0.8	6061.5	1076.4	1.8	3869	1.13	55	1472.0
1999	7.4	4583.6	583.0	-8.5	929.6	1035.8	2.4	4373	1.20	62	1091.1
2000	11.1	5272.6	665.0	1.8	1745.2	1172.0	1.0	4565	1.17	68	927
2001	9.6	5707.8	714.3	1.5	2314.2	1430.8	0.4	4774	1.29	71	1091.8
2002	10.6	6089.9	756.3	2.8	2167.5	1665.3	0.4	4893	1.35	73	1700

Kaynak: Azerbaycan Statistik Göstercileri, 2002: 40-41

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı günden bu yana dış ticaretini Batı'ya açma politikası izlemiştir. Bu politikanın sonuçları 2000'li yıllarla beraber alınmaya başlanmış ve 2008 yılı itibariyle İtalya, Azerbaycan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi (AZSTAT) verilerine göre 2010 yılında Azerbaycan'ın en çok ihraç pazarını İtalya yüzde 33 ile İtalya oluşturdu. Bu ülkeyi Fransa ve İsrail (yüzde 8), ABD (yüzde 7), Ukrayna (yüzde 4) ile takip etti.

Azerbaycan'ın ithalatı ise ihracatına nazaran daha fazla bir çeşitlilik arz etmektedir. 2008 yılında ithalatın yüzde 30'unu makine ve elektrikli teçhizat oluşturmuş olup bunların tamamı petrol sektöründe kullanılmak üzere ithal edilen ürünlerdir. Bu kalemden sonra sırasıyla yüzde 17'lik bir payla ulaştırma araçları, yüzde 11 ile metaller ve yüzde 7 ile gıda ürünleri gelmektedir. AZSTAT'ın verilerine göre 2010 yılında Azerbaycan'ın en fazla ithalat yaptığı ülke yüzde 17 ile Rusya Federasyonu olmuştur. Rusya'yı yüzde 11,7 ile Türkiye, yüzde 9 ile Almanya ve Çin, yüzde 7 ile Ukrayna takip etmiştir.

Azerbaycan ekonomisi son dönemlerde dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinin basında gelmiş ve 2005 ile 2009 arasında ortalama yüzde 21'lik bir GSYİH büyümesi oranına ulaşmıştır. Bu büyüme, yüksek derecede yatırım alan ve ihracatta hem hacim hem

de birim fiyat olarak artışlar kaydeden enerji sektöründen kaynaklanmaktadır (DEİK, 2013: 14).

Tablo 4: Azerbaycan Ticaret Verileri (Milyar Dolar)

Yıl	GSYİH (Milyar Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Kişi Başına Gelir (Dolar)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (FOB) (Milyar Dolar)	İthalat (FOB) (Milyar Dolar)
2005	13,2	26,4	1,570	9,6	7,6	4,3
2006	20,9	34,5	2,460	8,3	13,0	5,2
2007	33	25	3,830	16,7	21,2	6,0
2008	48,8	10,8	5,560	20,8	30,6	7,6
2009	43	9,3	4,831	1,5	21,1	6,5
2010	51,7	5	5,744	5,7	26,4	6,7
2011	57,7	0,1	6,411	8,1	34,4	10,1
2012	67,3	2,2	7,315	7,4	30,9	10

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Azerbaycan Ülke Raporu, 2013

2.3.2. Özelleştirme

Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçişin yasal dayanağı 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında kabul edilmiş Anayasa değişikliğidir. 7 Ocak 1993 tarihinde kabul edilen "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun" ise özelleştirmenin yolunu tamamen açmıştır (Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu, 2010, <http://www.azerbaycan-turkiye.com/isadamlaridernegi.htm>).

Özelleştirme çalışmaları Cumhurbaşkanlığına bağlı 1992'de kurulan Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülmektedir. 1993 yılında çıkarılan Özelleştirme Kanununa göre alıcı olarak katılabilecek olanlar; tesisin çalışanları, ülke vatandaşları, devlet müessesesi-birliği ve işletmesi olmayan hukuki şahısları, sermayesinin %25'inden fazlası devlete ait olmayan tüzel kişiler, yabancı özel ve tüzel kişiler olarak belirlenmiştir. Özelleştirilemeyecek sektörler ise; petrol, doğalgaz, sanatsal mekânlar ve madenlerdir (Karagöz, 2009: 25).

Azerbaycan'da devlete ait küçük ve orta ölçekli işletmelerin tamamına yakını özelleştirilmiş olup halen Azerbaycan ekonomisinde özel sektörün payı yüzde 82

seviyesindedir. 1995-98 yılları arasındaki Birinci Kademe Özelleştirme Programı kapsamında 39 bin işletme ve 1.3 milyon hektarlık arazi özelleştirilmiştir.

2000 yılında başlatılan İkinci Kademe Özelleştirme Programı'nda ise ekonominin stratejik olarak nitelendirilen alanlarında yer alan orta ve büyük ölçekli işletmeler hedef alınmış ve bu kapsamda taşımacılık, telekomünikasyon, inşaat, kimyasallar ve ağır sanayi sektörleri ön planda yer almıştır. Ne var ki, özellikle büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde beklenen verimin alınabildiğini söylemek mümkün değildir. Özelleştirmeye tabi işletmelerin yeniden yapılandırılması yavaş ilerlemekte ve bu işletmelerin mevcut borçları sorun oluşturmaktadır.

Azerbaycan'da ayrıca, vatandaşlar ve yabancılar özelleştirmeye çeklerle katılabilmektedir. Ancak yabancıların ayrıca, özelleşme opsiyonu almaları gerekir. Azerbaycan'da halen özelleştirme ile ilgili karmaşıklık devam etmektedir. 2000 yılında özelleştirme politikası değiştirilmiş, Emlak Komitesi lağvedilmiş ve yerine Emlak Bakanlığı kurulmuştur (Karagöz,2009: 27).

1995'ten bu yana özelleştirmeden 447 milyon Manat'lık gelir sağlamış olan Azerbaycan'ın 2009 yılı geliri 58.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup bu miktar bir önceki yıla göre yüzde 46.2 oranında azdır.

2.3.3. Bankacılık ve Finans

Azerbaycan, eski Sovyetler Birliği ülkeleri içerisinde yer alan ve bu ülkeler içerisinde bağımsızlığını elde etmesi ile birlikte serbest pazar ekonomisine geçme hazırlıklarını da başlatan bir Türk Cumhuriyetidir. Pazar ekonomisi ve hür dünyanın diğer ülke kurumlarının ülke içinde yer alması konusundaki çalışma ve uygulamalar devam etmektedir.

Bu çalışmalar içinde en önemli yer, bankacılık ve mali kurumlar alanındaki düzenlemelerdir. Çünkü, entegre olunmaya çalışılan pazar ekonomisi sisteminin temel unsurları bankalar ve mali kurumlardır. Serbest bankacılık sistemini gerçekleştirmeden ve mali kurumları oluşturmadan, piyasa sistemine sağlıklı bir geçiş yapmak mümkün değildir. Azerbaycan yetkilileri de bu düşünceleri benimsemişler ve ilk yenilikleri bankacılık ve merkez bankacılığı alanında yapmışlardır (Akdiş, 1995: 103-164).

Azerbaycan bağımsızlığı ile birlikte serbest piyasa sistemine geçme çalışmalarını da başlatmıştır. Mayıs/1991’de Azerbaycan Başkanı piyasa ekonomisi sisteminin temel kurumlarına geçişi mümkün kılan “Ekonomik Bağımsızlığın Temelleri” hakkındaki kanunu onaylamıştır. Birçok alanda da gerekli yasal düzenlemeler başlatılmış ve hazırlanan 22 kanundan 5’i Aralık/1991 ile Şubat/1992 arasında hemen onaylanmıştır. Bu düzenlemeler içerisinde bankacılık kesimi de bulunmaktadır.

Bankacılık ve finans sektörü, yabancı yatırım için önemli derecede bir potansiyel ve uygun yatırım imkânları sunan bir sektördür. 1992 yılında kurulan ve 1995’te bağımsız bir statü kazanan Azerbaycan Merkez Bankası, ülkenin para politikalarından ve finans sektörünün denetlenmesinden sorumludur. 1994 yılında ülkede 210 banka varken, bugün bu rakam 45’e inmiş durumdadır. Merkez Bankası, sektörü konsolide etmek için kademeli olarak asgari sermaye düzeyini yükseltmiş ve sektör bu şekilde düşük sermayeli küçük bankalardan arındırılmıştır (DEİK, 2013: 27).

1 Ocak 1994 tarihi itibarıyla Azerbaycan kendi milli parası olan Manat’ı yegane yasal geçerli para olarak ilan etmiştir. Döviz piyasalarındaki gelişmeleri yerleştirmek amacıyla da 1993 yılının Ağustos ayında “Bakü Bankalar Arası Döviz Borsası”(Birja) kurulmuştur. Bu borsada Ukrayna Karbovanetlerinin, Rusya Rublelerinin ve Amerikan Dolarlarının alış-verişi yapılarak Manat değerinin istikrarını koruması hedeflenmiştir. Ancak borsanın çalışması 1995 yılının başlarında mümkün olabilmıştır.

Manat’ın milli para olarak tedavülü, para konularındaki düzenlemeleri de gündeme getirmiştir. Bu düzenlemeler başlangıçta merkez bankacılığı ve özel bankacılık alanında yapılmıştır. Çünkü milli paranın yürürlüğe girmesiyle daha önemli hale gelen para politikaları alanında yapılacak işlemler, bu kurumların pazar ekonomisi prensiplerine göre şekillenmesini gerektirmektedir. Piyasa sistemi bankacılık ve merkez bankacılığı konusunda deneyimi olmayan Azerbaycan, uluslararası para ve kredi kuruluşlarının da öneri ve tavsiyelerine uygun olarak yeni bir merkez bankası kurmuş; bankacılık alanında ise, eski yapıdan gelen bir kısım devlet bankalarını da koruyarak ikili bir bankacılık yapısı ortaya koymuştur (Akdiş, 1995: 163).

2011 yılında bankacılık sistemi artış dinamiğini korumuş ve finansal hizmetlere çıkış imkânlarının artması süreci devam etmiştir. 2011 yılı boyunca banka sektörünün

aktifleri %7,3 artarak 14.259,2 milyon Manata, krediler %8,1 artarak yılsonunda 9.698,8 milyon Manata ulaşmıştır. Kredilerin banka sisteminin varlıklarında özgül ağırlığı %68 olmuştur. Bankaların mevduat tabanı ise %23,9 artmıştır. Aynı şekilde gerçek kişilerin emanetleri %36 artarak 4.119,8 milyon Manata ulaşmıştır. Azerbaycan'da Türk sermayeli ya da ortaklı bankalar da faaliyet göstermekte ve bilgi birikimi ve tecrübeleriyle ülke ekonomisine hizmet etmektedirler. Bu bankalar Ziraat Bankası ortaklığı ile kurulan Azer-Türk Bank, Yapı Kredi Bankası (Koçbank) ve Azerbaycan Sanayi Bankası (Azersun Holdinge Bağlı) dır (KSO, 2012: 12).

Ülkedeki en büyük bankalar, kamuya ait olan “Capital Bank” ile kısmen özelleştirilmiş olan “International Bank of Azerbaijan”dır. Sektör, yabancı bankalara açıktır. Bankacılık sektörünün özel sektöre açtığı kredilerin hacmi son yıllarda giderek artmaktadır.

Azerbaycan'da ikinci piyasalar gelişmemiştir. Bono, poliçe ve çek gibi kambiyo senetleriyle ilgili yasal düzenlemeler bulunmamaktadır. Bu durum ödemelerin nakit olarak yapılmasına sebebiyet vermektedir. Ekonominin kaydi para mekanizmasını sağlayacak yasa, sistem veya ödeme araçlarından yoksun olması, kayıt dışı ekonomiyi teşvik etmekte ve ticari hayatta çeşitli risk ve sorunların meydana gelmesine yol açmaktadır.

2.3.4. Sanayi

SSCB Cumhuriyetlerin birbirine bağımlılığını artıran, bir anlamda zorunlu kılan bir ekonomik ve siyasi yapı arz etmesi sonucu, bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, ekonominin her alanında olduğu gibi sanayi sektöründe de çok güç günler yaşamıştır. Çok eski teknoloji ile üretim yapılması, hammadde ve yedek parça yokluğu gibi nedenler ülke ihtiyaçlarının çok üstünde kapasiteye sahip bu fabrikaların ya kapasitesinin çok altında üretim yapmasına ya da kapanmasına neden olmuştur. Diğer alanlarda olduğu gibi sanayi üretiminde de, 1995 yılına kadar çok büyük düşüşler yaşanmış ancak, alınan tedbirler neticesinde 1996 yılı ikinci yarısından itibaren olumlu gelişmeler görülmeye başlamıştır.

Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin yer altı kaynakları sebebiyle sanayi yapılanması da genel anlamda petro- kimya, kimya ve makine imalat sektörleri etrafında oluşmuştur. Hükümetin son dönemde aldığı önlemler etrafında Sanayileşmede esas hedef, petrol ve petrol ürünlerine olan bağımlılığı azaltarak, ekonominin diğer alanlarında gelişmeyi

sağlamak halini almıştır. Bunun için KOBİ'lerin gelişmesini sağlamak, tarımsal sanayiye yenileştirmek, iyi bir eğitimle insanların bilgi ve becerilerini artırmak, nakliyenin, iletişimin güçlendirilmesi hedef olarak görülmektedir. İmalat sanayi sektörünün toplam sınai üretime katkısı son on yılda önemli oranda düşüş göstermiştir. Bunun başlıca nedeni petrol ve gaz üretim sektörlerinde gözlenen hızlı büyüme eğilimidir. İmalat sanayinin toplam üretim içindeki payı 1995'te %60, 2001-2002 yıllarında %40 civarında iken 2011 yılında bu oran %17'ye düşmüştür. Petrol sektörü imalat sanayi sektörü içinde de önemli bir role sahiptir. Metalürji sektörü, dünya metal fiyatlarının olumlu gidişatı ve çelik sektörü de dahil olmak üzere bazı metal tesislerinin yeniden faaliyete geçmesi sayesinde son yıllarda önemi artmıştır (KSO, 2012: 9).

Azerbaycan, dünyada enerji bakımından en zengin ülkeler arasında yer almasına rağmen enerji sıkıntısı çekmekte, üretimde yeterince artış sağlanamadığından bu ihtiyacını karşılamakta zorlanmaktadır. 2006 yılında artarak 23.922,2 milyon kw/s olan elektrik enerjisi üretimi, 2007 yılında % 10,4 azalarak 20.336,8 milyon kw/s, 2008 yılında ise % 4,7 artarak 21.292,6 milyon kw/s ulaşmıştır. 2009 yılında ise bu rakam 17,8 milyar kw/s olarak gerçekleşmiştir. Başkent Bakü'nün dışında Azerbaycan genelinde gaz ve elektrik enerjisi sıkıntısı çekilmekte, bu durum, diğer bölgelerde yatırım yapılmasını son derece olumsuz etkilemektedir.

Azerbaycan ekonomisinin en önemli ayağını petrol ve gaz oluşturmaktadır. 2009 yılında petrol üretimi 50,4 milyon ton, gaz üretimi ise 16,3 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Geçen yılın aynı dönemine göre üretim hacminde bu alanda %12,5 oranında artış kaydedilmiştir. Ham petrol üretimi %13,5 oranında artarak 50,4 milyon ton, doğal gaz üretimi ise geçen yıla göre % 0,1 azalarak 23,5 milyar metreküp olarak gerçekleşmiş piyasaya verilen gaz miktarı ise 16,3 milyar metreküp olmuştur. Petrol üretiminin 7,3 milyon tonu devlet tarafından üretilirken, 43,1 milyon tonu özel sektör tarafından üretilmiştir.

2009 yılında, gıda sanayii üretim hacminde %2,2 oranında artış göstermiştir. Son dönemlerde ülkede yeni et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, şekerleme ürünleri, konserve ürünleri vb. gıda ürünleri konusunda modern tesisler kurulmaktadır. 2011 yılında, gıda sanayi üretim hacminde %3,8 oranında artış göstermiştir. Son dönemlerde ülkede yeni et

ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, şekerleme ürünleri, konserve ürünleri vb. gıda ürünleri konusunda modern tesisler kurulmaktadır.

2.3.5. Enerji

Azerbaycan dünyada petrol üretiminin başladığı ilk ülkelerden birisidir. Bakü bölgesinde 20. yüzyılın başlarında petrol çıkartılmaya başlanmış ve Azerbaycan yüzyılın ortalarına gelindiğinde dünyanın başlıca üreticilerinden birisi haline gelmiştir. Ne var ki bu dönemden sonra Sovyet yönetiminin önceliği başka bölgelere vermesinden dolayı üretim azalmıştır (DEİK, 2013: 22).

Azerbaycan net petrol ihracatçısı bir ülkedir. Ülkenin petrol ihracatı sürekli artış göstermektedir. 2012 yılının ilk 6 ayında Azeri-Çırac-Güneşli bölgesinde 124,5 milyon varil ham petrol çıkartılmıştır. 2011 yılında ise bu bölgeden çıkarılan ham petrol miktarı 262 milyon varile ulaşmıştır. 2010 yılında yaklaşık 770.000 varil/gün ihraç edilmiştir. Resmi verilere göre Azerbaycan'ın ihracatın yüzde 86,53'ü ham petrolün, yüzde 6,02'si petrol ürünlerinin satışından oluşmaktadır.

Makroekonomik göstergeler dikkate alındığında, Hazar enerji kaynaklarının Azerbaycan'ın yeniden yapılanma ve dünya ekonomisine entegre olmasında en önemli potansiyel imkânı olduğu görülmektedir. Enerji kaynaklarının üretim ve ihracına ilişkin yapılan anlaşmalar ve anlaşmaları takip eden faaliyetler ülke ekonomisine önemli açılım sağlamıştır. 1994 yılından itibaren Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle petrol ve doğal gaz anlaşmaları yapması ve bu çerçevede ortak faaliyetler gerçekleştirmesi, ülkeye gelişmiş modern teknolojilerin getirilmesine, enerji sektörü altyapısının yeniden kurulmasına imkan sağlamıştır (Süleymanov ve Hasanov, 2013: 28).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte ülkenin enerji sektörüne yüksek miktarlarda yabancı yatırım gelmeye başlamış ve üretim oranları hızla artmıştır. Azeri petrolünü dünya pazarlarına ulaştıracak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın tamamlanarak devreye girmesi ve bu hattı doldurmak için yeni yataklarda üretime başlanması nedeniyle Azerbaycan'ın petrol üretimi 2005 yılında ciddi bir artış göstermiş ve bir önceki yıla göre yüzde 43'lük bir artışla 22.2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Üretim artışı sonraki dönemlerde de devam etmiş ve 2006 yılında 32.3 milyon ton, 2007 yılında 41.8 milyon ton, 2008 yılında ise 44.4 milyon ton petrol

üretimiştir. Azerbaycan halen dünyadaki toplam üretimin sadece yüzde 1'ini gerçekleştirmektedir. 2009 yılında Azerbaycan, üretimini bir önceki yıla göre yüzde 13.5 artırarak 50.4 milyon ton petrol üretimi gerçekleştirmiştir. 2011 yılında petrol üretimi düşerek 45,4 milyon ton olmuştur (DEİK, 2013: 22).

Ham petrol üretiminin esas itibariyle Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ve Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi (AIOC) tarafından yapılır.⁹ Azerbaycan'da doğal gaz üretimine ise 1902 yılında başlanmıştır.¹⁰ Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın doğal gaz sektörü petrol sektörünün bir hayli gerisinde kalmıştır. Üretimine başladığı tarihten itibaren Azerbaycan'da en fazla doğal gaz üretimi 17 milyar m³ ile 1981 yılında gerçekleştirilmiştir. 1980'lerde doğal gaz üretimi yıllık olarak 14 milyar m³'e çıkmıştır. Ancak 1990'dan itibaren üretim önemli düzeyde düşme kaydederek geçen yüzyılın 60'lı yıllarındaki düzeyine inmiştir. 2007 yılına kadar üretilen doğal gaz ülke içi talebin sadece %40'ını karşılayabilmekteydi. Üretimin ülke içi talebi karşılayacak seviyede olmaması nedeniyle doğal gaz ithal edilmekteydi. Doğal gaz üretiminin 5-6 milyar metreküpe kadar gerilemesi sonucu, Azerbaycan önceden Ermenistan ve Gürcistan'a doğal gaz ihraç ederken, 1990'dan itibaren Türkmenistan ve İran'dan ithal etmek mecburiyetinde kalmıştır. Ancak bu ülkelerden doğal gaz ithalatını 1995'de durdurmuştur. 2000 yılında ise Rusya'dan ithal etmek üzere anlaşma yapmıştır. Rusya'dan doğal gaz ithali, 2006 yılı sonlarına kadar devam etmiştir.¹¹ Azerbaycan'ın doğal gaza olan talebinin ülke içi üretim tarafından karşılanması, ancak 2007 yılında "Şah Deniz" yatağından doğal gaz elde etmeye başlanmasıyla mümkün olabilmıştır.

Azerbaycan Enerji Bakanlığı verilerine göre ise, Azerbaycan'ın yapılan anlaşmaları kapsayan bölgelerinde 6-8 milyar varil (1 milyar ton) petrol rezervi bulunmaktadır. Sadece Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının petrol rezervleri 730 milyon tondur. Yukarıdaki veri doğrultusunda Azerbaycan dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 0.7'sine sahiptir (Süleymanov ve Hasanov, 2013: 9-10).

Azerbaycan, ürettiği petrolün yüzde 70'ini ihraç etmektedir. Su anda Azeri petrolü üç boru hattı üzerinden ihraç edilmektedir. Bu hatlardan birisi Bakü'yü Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanına bağlayan hat, diğeri ise yine Bakü'yü Rusya'nın Novorossisk limanına bağlayan hattır. Azeri-Çıralı-Güneşli yataklarından çıkartılan petrol

ile doldurulan, 1,776 km uzunluğunda ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'ndan ise Haziran 2006 itibariyle *Azeri light* petrolü dünya piyasalarına ihraç edilmeye başlanmıştır. Bunların yanı sıra Batum'a demiryolu üzerinden petrol sevkiyatı da yapılmaktadır.

Azerbaycan'da toplam kapasiteleri yılda 22 milyon ton olan iki adet petrol rafinerisi bulunmaktadır. *Azerineft* ve *Haydar Aliyev* rafinerileri, çıkartılan petrolün büyük bir kısmının ihraç edilmesi nedeniyle halen tam kapasitelerinin altında çalışmaktadır (DEİK, 2013: 23).

SOCAR'ın açıklamasına göre ise ülkede halen 61 petrol ve doğalgaz yatağı aktif durumdadır ve bunlara ilave olarak 40 yatak da keşfedilmeyi ve işlenmeyi beklemektedir. Ancak Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz gelirlerinin ne kadar sürdürülebilir olduğu konusunda yapılmış bazı çalışmalara da dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu *Fitch*'in hesaplamalarına göre üretim 2009 senesindeki hızıyla devam ederse Azerbaycan'daki petrol rezervlerinin 18 yılda tükeneceği öngörülmektedir. Bu süre Kazakistan için 54 yıldır. *Fitch*, Azerbaycan'da petrol üretiminin 2014 yılına kadar istikrarlı bir şekilde devam edeceğini, ancak daha sonra düşüşe geçeceğini ve bu nedenle birkaç yıl içerisinde Azerbaycan'ın yıllık büyüme oranlarının yüzde 2-3 seviyesine ineceğini bildirmektedir.

Azerbaycan'ın 5,2 GW elektrik üretim kapasitesi bulunmaktadır. Elektrik tüketiminin yaklaşık %85'i ülkedeki sekiz termik santralde ve geri kalan altı hidroelektrik santralde gerçekleştirilmektedir. Söz konusu güç santrallerinin tamamı devletindir. Ülkenin elektrik üretim kapasitesinin 10 GW'ye yükseltilmesi amacı ile iki yeni güç istasyonu inşaat sürecindedir. Ülkenin toplam elektrik üretimi 2011 yılında bir önceki yıla göre %6 oranında artarak 20,1 milyar kilovat/saate ulaşmıştır. Ancak eskimiş teknoloji ve transmision kayıpları nedeni ile elektriğin bir kısmı Rusya, Türkiye ve İran'dan ithal edilmek zorunda kalınmaktadır. Sanayi sektöründe tüketimin gerilemesine rağmen Azerbaycan enerji konusunda verimsizdir. Elektrik sektörü büyük ölçüde sübvansede edilmektedir. Bakü ve çevresinde enerji sıkıntısı yaşanmamasına rağmen kırsal kesimlerde sık sık elektrik kesintileri olmaktadır. Elektrik dağıtım ağı beş bölgeye bölünmüştür. Elektrik dağıtım işi özel şirketler tarafından uzun vadeli sözleşmelerle yürütülmektedir.

2.3.6. İnşaat

İnşaat ve müteahhitlik hizmetleri faaliyetleri petrol ve gaz sektörlerindeki gelişmeye yakından bağlıdır. Petrol ve gaz boru hatları ve hidrokarbona bağlı altyapı inşaatları sektörün canlanmasında önemli rol oynamıştır. Müteahhitlik hizmetleri sektörü Bakü-Supsa petrol boru hattının inşa edildiği 1997—1998 döneminde GSYİH’da %12 paya sahip olmuştur. Ancak petrol sektöründe çok az faaliyetin olduğu 2001 yılında sektörün GSYİH’daki payı %5,8’e gerilemiştir.

Ülkenin batıya açılan petrol ve gaz boru hatlarındaki çalışmalar 2002--2005 döneminde inşaat faaliyetlerinde önemli artış sağlamıştır. Sektörün GSYİH’ya katkısı bu dönemde %15 ve %20 arasında olmuş, ancak inşaat işlerinin önemli kısmının tamamlanması ile birlikte 2006 yılında % 10’a, 2007 yılında da %7’ye gerilemiştir.

Projeleri yüklenen firmalara bakıldığında ise projelerin yüzde 74.7’nin özel sektör, geri kalan yüzde 25.3’ün ise kamuya ait inşaat firmaları tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. İnşaat sektörünün önümüzdeki dönemlerde de büyüme trendine devam etmesi ve enerji sektörünün yanı sıra özel sektör tarafından finanse edilen konut ve iş merkezi gibi inşaat projelerinin ağırlık kazanması beklenmektedir.

T.C. Ekonomi Bakanlığı’nın yayınladığı verilere göre, Türk müteahhitlik firmaları Azerbaycan’da şimdiye kadar 5,6 milyar dolar değerinde 285 adet proje üstlenmişlerdir. 2010 yılında 738 milyon dolar değerinde 38 proje, 2011 yılında ise 952 milyon dolar değerinde 44 proje üstlenilmiştir. 2012 yılı başından bu yana şimdilik 83 milyon dolar değerinde 1 proje üstlenilmiştir.

2.3.7. Tarım ve Hayvancılık

Azerbaycan dünyanın en değişik iklim tiplerine sahip ülkelerden biridir. Doğu ve Orta kısımları alçak ve düzlük olduğu için, kışları ılık ve çok sıcak geçer, güneydoğu kısmı ise nemli subtropikal iklime sahiptir. Bölgeye düşen yıllık yağış miktarı 1200-1400 mm’dir. Diğer bölgeler ise, kurak ve yarı kurak görünüme sahiptir. Azerbaycan’ın toprak büyüklüğü 8.641.500 hektardır. Ülke topraklarının 4.682.100 hektarını tarıma elverişli alanlar ve ormanlar teşkil etmektedir. Bu miktarın ancak 1.735.500 hektarını ekili alanlar,

1.038.200 hektarı ormanlık arazi, 2.662.400 hektarı çayır ve otlaklar, 250.000 hektarı çok yıllık ekim alanları oluşturmaktadır.

Tarım Azerbaycan ekonomisinin petrolden sonra ikinci önemli sektörüdür. Toplam işgücünün %40'ı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma elverişli bir ülkedir. Güney bölgelerinde bir sezonda 2 ürün almak mümkündür. Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvedir. Ham ipek üretimi ve buna bağlı olarak dut ağacı tarımı da oldukça yaygındır. İyi kalitede zeytin üretilmesine rağmen zeytinyağı ve sabun üretimi Ermenistan'da gerçekleştirilmektedir.

Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma elverişli bir ülkedir. Güney bölgelerinde bir sezonda 2 ürün almak mümkündür. Damızlık, tohumluk, fidan, fide, gübre, ilaç gibi girdilerin kullanılmaması, makina-ekipman yetersizliği, kredi temini gibi temel sorunlar ile pazara ulaşmada yaşanan sıkıntıların aşılması halinde tarım kesiminde patlama yapabilecek durumdadır.

Azerbaycan'da tarım sektörünün yüzde 99'u özel sektörün elindedir. Sovyet döneminden kalma kolektifler ve devlete ait çiftlikler kaldırılmış, bunların yerine daha küçük ve özel teşebbüs tarafından işletilen çiftlikler kurulmuş olup, bunların ortalama büyüklüğü 9.7 hektardır. Bu çiftliklerin toplam tarımsal üretim içerisindeki payı 1995 yılında yüzde 60 iken bugün yüzde 99'u bulmuş durumdadır.

Petrolden sonra ihracatta en önemli ikinci sektör olmasına rağmen tarım sektörünün ihracat gelirlerindeki payı Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre 2011 yılında %5,5 olmuştur. Söz konusu istatistiklerin ülkenin en büyük konsorsiyumunun petrol ihracatına ilişkin verileri kapsamaması nedeni ile tarımın ihracat gelirleri içindeki payı gerçekte çok daha düşüktür. 1990'lar boyunca önemli üretim kaybı yaşayan sektör, 1998'den itibaren pozitif büyümeye geçmiş ve 2003-2007 dönemi boyunca ortalama % 4,5 civarında yıllık büyüme göstermiştir. 2010 yılında sektörde yaşanan % 2,2'lik küçülmeden sonra 2011 yılındaki büyüme oranı % 5,8 olmuştur. Sektör ülkenin gıda ihtiyacını karşılayamamakta ve hala büyük ölçüde devlet sübvansiyonları ile ayakta durmaktadır. Sektörün toplam üretime katkısının düşük değerlerde seyretmesinin başlıca nedeni sektördeki yapısal verimsizlik ve aynı zamanda petrol sektöründeki hızlı gelişmedir. Toprak Reformu

kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Hükümet kollektif şirketler (Kolhozlar) ve devlet çiftliklerini (Sovhozlar) büyük ölçüde tasfiye etmiştir. Bu durum, sektörde küçük holdinglerin hakim hale gelmesine neden olmuştur. Özel çiftliklerin ortalama büyüklükleri 8 hektarın biraz üzerindedir. Bununla birlikte özel çiftliklerin sayısı sektördeki birleşmeler sayesinde azalmaya başlamıştır. Özel çiftlikler iç pazarın ihtiyaçlarına göre üretim yapmaktadır. Finansman sorunları nedeni ile modern ekipman, gübre ve diğer gerekli girdilere ulaşımında sorunlar bulunmaktadır. Bu da sektörün büyümesine engel olmaktadır. Kırsal altyapının yetersiz olması da büyümenin önündeki diğer bir engeldir. Altyapı eksiklikleri nedeni ile çiftçiler perakende pazarını geliştirmemektedir (KSO, 2012: 9).

Tarım ürünleri; tahıl, pamuk, zeytin, üzüm, narenciye, çay, tütün, fındık, ceviz ve diğer yaş meyveler ile değişik sebze çeşitleridir. Tahıl, tüm tarımsal üretimin 2/3'ünü oluşturmaktadır. Tarım faaliyetlerinin çoğu, Kura ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır.

Üretilen tahıllar arasında buğday, çavdar, mısır ve pirinç önemli yer tutmaktadır. Azerbaycan'da şarap ve brendi üretimi oldukça gelişmiştir.

Gıda işleme alanında en büyük Azeri firması olan "Nabran", meyve suyu, reçel ve turşu üretmekte ve üretiminin önemli bir kısmını BDT ülkelerine, Almanya, İsrail ve ABD'ye ihraç etmektedir. Gıda alanında Türk sermayeli "Azersun Holding" in de büyük pazar payı vardır. Azerbaycan'da süt ürünleri üretimi de önemli bir yere sahiptir ve bu alandaki başlıca firmalar "ADC", "Milk-Pro" ve "Taimex" tir. Azerbaycan'da tüketilen etin dörtte biri ve yumurtanın üçte biri ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Ülkenin en büyük mezbahası ve et işleme tesisleri "Azet" tarafından işletilmektedir.

Azerbaycan Tarım Bakanlığı verilerine göre; ülke topraklarının 1.2 milyon hektarı değişik derecelerde tuzlaşmıştır. 1.3 milyon hektarı ise muhtelif derecelerde erozyona maruz kalmaktadır. 50.000 hektardan fazla alanda kirlenme nedeniyle ekim yapılamamaktadır. Özellikle Kür-Aras nehirleri arasında bulunan özelleştirilmiş toprakların tuzlaşması ve su altında kalması büyük rahatsızlık yaratmaktadır.

Azerbaycan'ın su rezervleri 31.2 milyar m³ civarındadır. Umumi gücü 21,5 milyon m³ olan 153 baraj, 8.000 artezyen kuyusu bulunmaktadır. Su kanallarının uzunluğu 73.300

km teşkil etmektedir (Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu, 2010, <http://www.azerbaycan-turkiye.com/isadamlaridernegi.htm>).

2.3.8. Ulaştırma ve Haberleşme

Azerbaycan'ın telekomünikasyon altyapısı henüz yeterince gelişmemiş olsa da bu alanda büyük yatırımlar yapılmaktadır. Diğer yandan mevzuattan kaynaklanan bazı sıkıntıların sektörün istenen hızda gelişmesini engellemekte olduğunu da söylemek mümkündür. Azerbaycan'da 100 kişiye 15,5 sabit telefon hattı düşmektedir. Bu oran Bakü'de 100 kişiye 28,9 hatta çıkarken, kırsal kesimlerde oran son derece düşüktür. 01/01/2011 tarihi itibarıyla cep telefonu abone sayısı 8,9 milyon olmuş ve her 1000 kişiye düşen cep telefonu sayısı 1001 aboneye ulaşmıştır. Ülkede her iki kişiden biri internet kullanıcısıdır ve internet tarifeleri azalmıştır (KSO, 2012: 11).

Devlete ait telekomünikasyon şirketi "Aztelekom İstehsalat Birliyi", sabit hatlarda ve telekomünikasyonun birçok alanında tek el konumundadır. Aztelekom, Sovyet döneminden kalan sabit hat sisteminin modernizasyonu için yatırımlarını artırmıştır.

Ekonominin diğer alanları ile birlikte ulaştırma sektörü de gelişmektedir. Ulaştırmada özelleştirme programlarının daha hızlı gerçekleştirilmesi, özel sektörün ve müteşebbisliğin gelişmesine makul ortam oluşturulmasının sonucu, son 10 yılda bu alanda ortalama yıllık olarak %10 artış izlenmektedir.

1996 yılından itibaren ulaştırma sektöründe görünen artış 2009 yılında da devam etmiş ve bu alanda faaliyet gösteren tüzel ve gerçek kişiler tarafından 190,4 milyon ton veya önceki yıllarla kıyaslandığında % 4,0 daha fazla yük taşınmıştır. Taşınan yüklerin % 49,5'i karayolu, %32,6'sı boru hattı, % 10,9'u demir yolu, % 6,9'u ise deniz taşımacılığı ile gerçekleştirilmiştir. Ortalama olarak Azerbaycan'da nüfusun her 100 aileden 40'ı binek otomobillerine sahiptir.

Azerbaycan'ın bölgedeki diğer ülkelere kıyasla gelişmiş sayılabilecek bir ulaştırma altyapısı varsa da, Orta Asya ile Avrupa arasında bir taşımacılık köprüsü olmayı hedefleyen bu ülkede mevcut altyapının modernize edilmesine ve yeni altyapı projelerine ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda devlet, özel sektör, uluslararası kuruluşlar ve yabancı yatırımcılar arasındaki işbirliğiyle yeni projeler gerçekleştirilmektedir (DEİK, 2013: 28).

Azerbaycan'da beş havaalanı bulunmaktadır: Bunlar Bakü Haydar Aliyev Uluslararası Havaalanı ile Gence, Nahçıvan, Yevlah ve Zerdab havaalanlarıdır. Azerbaycan'dan 30 ülkeye doğrudan uçuş yapılmaktadır. Ulusal havayolları "AZAL", 20 istikamete doğrudan uçmakta, ülke içerisinde ise sadece üç bölgeye uçmaktadır. Ülke içerisinde seyahat etmenin en hızlı ve güvenli yolu şehirlerarası otobüslerdir. Bakü'den tüm şehirlere otobüsle ulaşım sağlandığı gibi Tiflis'e otobüsle 10 saatte gidilebilmektedir. Bakü'den Tahran'a da otobüs seferleri düzenlenmektedir. Azerbaycan karayolları ağının toplam uzunluğu 28.030 kilometredir, ancak bunun yüzde 60'lık bir kısmı rehabilitasyona ihtiyaç duymaktadır. Demiryollarının uzunluğu ise 2.957 kilometredir (KSO, 2012: 11).

2.3.9. Turizm

Azerbaycan, Kafkas Dağları, ovaları, nehirleri, gölleri, 825 km'lik Hazar Denizi sahil şeridi, zengin mineral suları, birçok iklim tipinin bir arada yaşanması ve zengin tarih hazinesi ile turizm potansiyeli oldukça yüksek bir ülkedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen 11 iklim tipinden 9'nun Azerbaycan'da bulunması, turizm etkinliklerinin çeşitliliğini sağlamaktadır. Azerbaycan'da turizm etkinlikleri daha çok dinlenmeye yönelik olup Hazar Denizi kıyıları ile kaplıcaların bulunduğu yerleri içine almaktadır.

Azerbaycan'da çok fazla şifalı su kaynağının, volkan çamurlarının, tuzlu göl tedavi çamurlarının, şifalı çamur petrolerinin bulunması ülkenin sağlık turizmi açısından ne kadar elverişli koşullara sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Seferov ve Hesenov, 2006: 255).

Azerbaycan, turizm sektörünü geliştirmeye özel bir önem vermeye başlamıştır. Zengin bir kültürel mirasa ve doğal güzelliklere sahip olan Azerbaycan'a gelen turist sayısı her geçen yıl artmaktadır. Ülkeye, 2010 yılı içinde turizm amacıyla ülkeye gelen turist sayısı 1.9 milyon olmuş, bu rakam 2011 yılında ise 2,3 milyon kişiye yükselmiştir. 2011 yılında ülkeye ziyarette bulunan toplam turist sayısı ise 5,7 milyona ulaşmıştır. Azerbaycan'da 2011 yılı turizm yılı olarak ilan edilmiş, bu kapsamda geniş bir tanıtım kampanyası gerçekleştirilmiştir. Ülkede Bakü başta olmak üzere, yaz-kış turizmine yönelik önemli yatırımlara başlanmış olup, bunların önemli bir kısmı tamamlanmış bulunmaktadır (DEİK, 2013: 28).

Dünya genelinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da uluslararası turizmden daha fazla pay elde etmek için, özellikle son yıllarda büyük çaba harcamalarının temel nedeni bir yandan turizmin ulusal ekonominin gelişmesine, diğer yandan toplumsal refah düzeyinin yükselmesine yaptığı büyük katkılardır.

Böylece ulusal ve uluslararası düzeydeki turizm; ekonomiyi, kültürü ve toplumu geniş boyutlarda etkileyerek beraberinde ülkeye çok yönlü yararlar sağlamaktadır. Özellikle ülkedeki işsizlik sorununun çözümüne de turizm olumlu katkılarda bulunmaktadır. Sonuçta turizm, ülke ekonomisi açısından önemli gelir ve istihdam kaynağı oluşturmaktadır.

Azerbaycan'da rekreasyona dayalı iç turizmin üstünlük taşıdığı ve kıyı-deniz turizmi ile kaplıca turizminin yaygınlık kazandığı görülmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın yüksek rölyefinde bazı dağlık alanlar dağ ve av turizmi yönünden yüksek potansiyele sahip olup, yeni yatırımların yapılmasını beklemektedir (Seferov ve Hesenov, 2006: 14).

Diğer yandan Azerbaycan vatandaşları da giderek artan oranlarda turistik amaçlı olarak ülke dışına çıkmaktadır. Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın açıkladığı verilere göre, 2010 yılında yurtdışına turizm amaçlı çıkanların sayısı bir önceki yıla göre yüzde 16 oranında artarak 2.45 milyon olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycanlıların en çok ziyaret ettikleri ülke Türkiye olup, daha sonra sırasıyla İtalya, İspanya, Birleşik Arap Emirlikleri, Ukrayna, Rusya, Yunanistan, Malezya, Tayland ve İsviçre gelmektedir. 2010 yılında Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 486 381 iken, 2011 yılında bu rakam 578 685'e ulaşmıştır. 2010 yılında Azerbaycan'a değişik ülkelerden giden turist sayısı 1 900 000 olmuştur.

2.4. Azerbaycan'ın Diğer Önemli Aktörlerle İlişkileri

Sovyet çekilmesinin ardından Güney Kafkasya'da ortaya çıkan "güç ve etki boşluğu"nu doldurmak için bölgesel ve bölge dışı güçler arasında yeni "Büyük Oyun" olarak nitelendirilen bir yarış başlamıştır. Bu savaşım, 19. yüzyılda İngiliz ve Rus İmparatorluklarının Kafkasya ve Merkezi Asya'nın denetimi için verdikleri mücadeleye benziyordu. Bununla birlikte ikinci "Büyük Oyun"da, ilkinden farklı olarak, AB gibi ulusüstü oluşumların, NATO gibi uluslar arası örgütlerin, Lukoil gibi ulusal, BP gibi çokuluslu şirketlerin, ABD, RF, Türkiye, İran, Çin Halk Cumhuriyeti gibi devletlerin

katılımıyla çok sayıda ve çeşitte oyuncu yer almıştır. 1990'ların ikinci yarısında ise, bölgeyi kendi "yaşamsal çıkar alanı" ilan eden ABD ve RF, etkinlik mücadelesine esas oyuncular olarak devam etmişlerdi (Canar, 2013: 21-38).

1990'lardan günümüze Güney Kafkasya'da, "Büyük Oyun"un esas oyuncuları ABD ve RF'nin başını çektiği bir gruplaşmanın/kutuplaşmanın varlığından söz edilmektedir. Buna göre, etkinlik mücadelesinin bir tarafında ABD-Türkiye- Azerbaycan-Gürcistan; diğer tarafında ise, RF-İran-Ermenistan yer almaktadır.

Azerbaycan bağımsızlık sonrası dönemde siyasi açıdan büyük sıkıntılar yaşamıştır. Dönemin şartlarının etkisiyle ülke dağılmanın eşiğine gelmiştir. Ancak, Haydar Aliyev'le birlikte uygulanmaya başlanan "Denge Siyaseti" ile öncelikle iç istikrar sağlanmış, sonrasında Karabağ Savaşı durdurulmuş ve ülkenin uluslararası kamuoyunun tanıdığı ve önem verdiği bir aktör olarak varlığı kabul ettirilmiştir. Bu siyaset İlham Aliyev döneminde de sürdürmektedir. Bu kapsamda, Batılı ülkelerle Rusya arasında siyasi ve ekonomik bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, bazı ülkelerin Azerbaycan dış politikasında özel bir yeri bulunmaktadır (Yılmaz, 2010b: 70).

Azerbaycan dış politikasında önemli etkileri olan aktörler; Tarihi dostluk, kardeşlik ve yakın bir diyalog içerisinde bulunduğu Türkiye, iki milyona yakın Azerbaycanlının çalıştığı ve ülkede önemli bir lobiye sahip Rusya, doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmada bir bakıma garantörü olan ABD, ülkenin dış politikasında doğrudan etkin rol almaktadır. Ülkenin dış politikasında dini faktörlerin etkisiyle küçümsenemeyecek bir İran etkisi de mevcuttur.

2.4.1. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

BDT, Estonya, Letonya ve Litvanya dışındaki eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden oluşmaktadır. Topluluğun amacı, işbirliği yoluyla, SSCB sonrasında ortaya çıkan problemleri çözümlenektir (Tellal, 2005a: 543). BDT'de hegemon güvenlik alanlarında işbirliği önemlidir, ancak, Rusya Federasyonu'nun, BDT'yi kurmaktaki asıl amacı, Post-Sovyet devletlerini kendi etki ve nüfuz alanında tutmak istemesinden kaynaklanmaktadır. BDT, Rusya Federasyonu için SSCB sonrasında en önemli örgüt olmuştur.

8 Aralık 1991 tarihinde Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşturulması anlaşmasını imzalayarak Sovyetler Birliği'ne son vermişlerdir. 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık Devletleri ve Gürcistan hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri, son olarak da 1993 yılında Gürcistan bu anlaşmayı imzalamıştır. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan (ortak üye), Rusya Federasyonu ve Ukrayna (de facto) devletleridir. 2008 Güney Osetya Savaşı ile başlayan ve Rusya ile aralarında çıkan savaş sonrası Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili, Bağımsız Devletler Topluluğundan (BDT) çıkmaya karar verdiklerini açıklamıştır. 15.08.2008 tarihinde de Gürcistan Meclisi, Bağımsız Devletler Topluluğundan ayrılma kararını onaylamış ve topluluktan ayrılmıştır. Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliği resmen 17.08.2009 tarihinde sona ermiştir (Rusya-Belarus-Kazakistan Gümrük Birliği Anlaşması, 2010, <http://oibrussia.org/tr/pdf/>).

BDT pazarı bugün yaklaşık 270 milyonluk nüfusu ile dünyanın en büyük pazarları arasında yer almaktadır. 2008 yılında BDT ülkelerinin toplam ihracatı 700 milyar doların üzerine çıkarken, toplam ithalatı da 500 milyar dolara yaklaşmıştır. BDT'nin dünya ihracatındaki payı %4.4, dünya ithalatındaki payı ise % 3'tür. Dünya doğalgaz rezervlerinin %30,7'si BDT ülkelerinde bulunurken, söz konusu ülkeler aynı zamanda dünya doğalgaz üretiminin dörtte biri de gerçekleştirilmektedirler. BDT ülkelerinin dünya petrol üretimindeki payı da %16'dır. BDT ülkelerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2000 yılından bu yana %543 artarak 355 milyar dolara yükselmiştir. Ancak BDT ülkelerinden sadece Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova ve Ukrayna Dünya Ticaret Örgütü üyesidir. Diğer ülkeler DTÖ üyeliği için görüşmelerini sürdürmektedirler.

BDT coğrafyası tarihsel bakımdan Azerbaycan'ın daha iyi bildiği ve tanıdığı, ekonomik ilişkiler kurduğu, siyasi ve kültürel olarak kendine yakın hissettiği bir coğrafyadır ve eski SSCB devletlerinin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra da bu bağlar önemli derecede korunabilmiştir (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2009: 77-92).

BDT coğrafyasında Azerbaycan'ın Ermenistan'dan başka diğer ülkelerle hiçbir sorunu yoktur ve karşılıklı menfaatlerin korunması şartıyla ekonomik, siyasi ve askeri işbirliğine devam etmektedir. Azerbaycan'ın Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerinde

ciddi sorun yoktur. Baltık devletleriyle ilişkilerinde de aynı tanımlamayı yapmak mümkündür.

2.4.2. Azerbaycan AB İlişkileri

Azerbaycan'ın kendine has özellikleri üzerinde durmak faydalı olacaktır. Hazar petrolü ve doğal gazı, Yukarı Karabağ sorunu ve İran'daki geniş Azeri nüfus ülkenin iç ve dış politikasını etkileyen temel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan da Rusya etkisi ile AB'ye yakınlaşma, otokrasi ve demokrasi arasında gelip gitmektedir (Kocamaz, 2007: 65-102).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'la birlikte Avrupa odaklı oluşumların içerisinde yer almaya başlamış ve AB'nin bölge politikalarının odak noktası haline gelmiştir. Üçünün AGİT, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası üyeliği, NATO ile ortaklıkları; Azerbaycan ve Kazakistan'ın AB ile ortaklıkları; Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi üyeliği ve Avrupa Komşuluk Politikası'na (AKP) dahil olması, hatta 2007'den itibaren AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası deklarasyonlarına katılmaya başlayıp, 2009'da kararlaştırılan deklarasyonun 56'sını desteklemesi bunun somut göstergeleridir (Mercan, 2012: 1).

Kafkasya'daki petrol boru hattı sisteminin AB'nin 'Genişletilmiş Avrupa' stratejisinin temel bir ögesi olması da buna eklenebilir. AB, 'Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'yla 1996 yılından itibaren ilişkilerini geliştirmeye başladığı Azerbaycan'ı çevre bölgesinin güvenlik tehditlerini bertaraf edici bir güvenlik öznese olarak görmektedir. AB, olası tehditlerin, ülkelerin güvenliklerinin birbirine olan karşılıklı bağımlılığından, organize suç unsurları, silahlanma gibi tehdit araçlarının karmaşıklığından, sınır kontrollerinin ve gözetiminin zayıflamasından, çevredeki her ülkenin AB ile yoğun ilişkiler geliştirmek istememesinin yarattığı yeni sosyal bağ kurma ihtiyacından kaynaklandığını görmektedir. Fakat Azerbaycan'a yüklediği anlam ve güvenlik tehditlerinin kontrolü bölgede çok da AB'ye kalmamaktadır. BM, AGİT, ABD ve Rusya AB'nin rolünü azaltmaktadır.

2003'te Heikki Talvitie'nin Kafkasya özel temsilci olarak atanması AB'nin siyasi anlamda geri planda kalmasının önüne geçmek için atılmış bir adım olarak kabul edilebilir. Ancak bunun yeterli olmadığı zamanla görülmüştür. AB, Kafkasya'da ortak politikalara

dahil ülkelere eşit tutum sergilemek durumundadır. Özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik tutumunda bunun sağlanmasına büyük ihtiyaç vardır. Muhatap bölge aktörleri arasında çeşitlilik yaratarak geniş bir kitle ile iletişim kurması ve bunun içinde araçlarını zenginleştirilmesi tutumunu geliştirebilecektir. Bölge temsilciliğinin daha da işlevselleştirilmesi, hatta bölgesel bir uzmanlık ve araştırma mekanizmasının kurumsallaştırılması bunu sağlayabilir (Mercan, 2012: 1).

AB'nin, etki alanı üzerinde ne ölçüde egemenlik kurduğu, AB'nin sosyo-ekonomik hedeflerine ne derece yaklaştığı ve muhatap ülkeleri yaklaştırdığı ile ilgili olduğu hatırlanırsa, Kafkasya'da bir bağlayıcılık yaratamadığı öne sürülebilir. AB, dış politika araçlarıyla bunu yaratmaya çalışsa da, bölgedeki mevcut örgütlenmesiyle bir egemenlik alanı oluşturmaktan ve bağlayıcılık, tutarlılık, güvenilirlik eksikliği nedeniyle taraflar arasındaki çatışmaları çözüme yaklaştırmaktan uzaktır. AB'nin bölgede hedeflediği istikrara ve enerji yollarının güvenliğine ulaşması için bölge ülkelerinin taleplerine daha duyarlı olması ve etkinliğini arttırması gerekmektedir.

2.4.3. Azerbaycan ABD İlişkileri

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra Avrasya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıyla jeopolitik güç boşluğu alanlar oluştu. Bu alanlardan biri de Kafkasya bölgesinde bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan'dı. (Mardanov, 2012:223-228).

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrasya Bölgesi'nde iki bölgeci bir "Çevreleme Stratejisi" izlemeye çalışmıştır. Avrasya'nın bir ucunda Batı Avrupa stratejik bölgesi, diğer ucunda ise Japonya ve Güney Kore ile bu sınırlandırmanın dengesi sağlanmak istenmiştir. Sovyetlerin ülke dışında güç kullanma, "güç aktarma" (power projection) yeteneği kazanması ve Basra Körfezi ile Orta Doğu'da istikrarsızlıklar yaratabilecek bir güç kazanması ile bu politika 1980'ler başında onay gören Carter Doktrini² kapsamında Basra Körfezi ve çevresini de etki alanı altına alacak şekilde genişletilmiştir. Bu üçüncü stratejik bölge, enerji kaynaklarının emniyete alınmasını

² Dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter'ın 23 Ocak 1980'de Kongre'deki konuşmasında: "Basra Körfezi'nde denetimi ele geçirmek amacıyla herhangi bir yabancı güç tarafından yapılacak müdahale ABD'nin yaşamsal çıkarlarına bir saldırı olarak dikkate alınacak ve böyle bir saldırıya askeri güç de dahil olmak üzere gerekli her türlü araçla karşı konacak" deniyordu.

öngörmekte ise de Batı Avrupa ve Japonya'nın yoğun enerji bağımlılığı itibariyle diğer iki bölge ile stratejik olarak bağlantılıdır. Başkan Reagan yönetiminde oluşturulan Merkezi ABD Komutanlığı (Central Command) vasıtasıyla bu üçüncü stratejik bölgeye yönelik askeri müdahale gücü de oluşturulmuştur. Bu arada, stratejik sınırlandırmanın IMF, Dünya Bankası, AB, ASEAN, ikili güvenlik ve ticari işbirliği programları gibi diğer unsurları da Soğuk Savaş boyunca bu çevreleme politikasının birer parçası olmuşlardır.

1990'lı yılların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ABD'ye dünya politika sahnesinde büyük bir hareket serbestisi kazandırmıştır. ABD, SB'nin dağılmasından önce Ortadoğu ve Körfez bölgesi çerçevesinde doğal kaynaklar meselesiyle meşgul olurken, 1990'dan itibaren Kafkasya, Orta Asya ve hatta Çin'i de kapsayan bir yaklaşıma sahip olmuştur. Bu yıllarda ABD, geçmişte SSCB'ye karşı çevreleme politikası izlediği gibi, kendisiyle uyuşmayan rejimleri “serseri devletler” (rogue states) olarak adlandırıp onları uluslararası alanda yalıtma ve sıkıştırmaya dayalı “Çifte çevreleme” (Dual Containment) politikası izlemiştir. İran ve Irak'tan başka Libya, Küba ve Kuzey Kore gibi ülkelere karşı ABD soyutlama, çevreleme, baskı uygulama ve hatta onları uluslararası sistemin yapıcı üyeleri haline dönüştürme sorumluluğuna sahip olduğunu ileri sürüyordu (Guliyev, 2004:62).

SSCB'nin dağılmasını takip eden günlerde ABD'nin bölgedeki politikalarındaki temel yaklaşım, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott'un desteklediği “Russia first” diye adlandırılan, Rusya'ya öncelik veren bir politika olmuştur. ABD'nin bu politikasının bölgedeki devletler için kolaylaştırıcı olmadığını söylemek gerek. Bağımsızlıklarını korumak için ABD'den destek bekleyen Azerbaycan, Gürcistan gibi ülkeler açısından bu politika iç açıcı değildir. ABD'nin Rusya'ya öncelik veren tavrı bölgede uzun yıllar içinde oluşan politik, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıdan sanayi altyapısına kadar hemen her alanda RF'na bağımlı olan bu ülkelerin, bağımsızlıklarını güçlendirmelerini sağlamanın aksine engelleyici rol oynamıştır. Rusya'yı bölgede istikrar getirici unsur olarak değerlendiren ABD'ye göre, enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılması için gerekli altyapının büyük bir çoğunluğunun Rusya üzerinden olmasından dolayı bu ülke ile ilişkilerin iyi tutulması zorunlu görünüyordu (Kangas, 2002: 214-215).

Ancak, 1995 yılından sonra ABD stratejisinde “multiple pipelines” (çoklu boru hatları) yaklaşımı ağırlık kazanınca “Önce Rusya” politikası yerini “Trans- Hazar Projesi”

ve “Doğu-Batı Koridoru” gibi söylemlerin yer aldığı Rusya’yı dışarıda bırakan bir politikaya bıraktı.

Azerbaycan-ABD ilişkileri SSCB’nin son yıllarından itibaren gelişmeye başlamıştır. 1989’lardan itibaren Amerikalı akademisyenler, işadamları, gazeteciler ve sivil toplum örgütleri (STÖ), Azerbaycan’ı ziyaret etmeye başladılar. 27 Eylül 1990’da Bakü’de ABD ve Azerbaycan’ın çeşitli kurumları ve şirketleri arasında işbirliği imkanlarının öğrenilmesini sağlamak amacıyla “Azerbaycan-Amerika” konulu sempozyum gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan dış politikasını oluştururken, dünyanın liderliğini üstlenen ABD’ye önem vermiş, uluslararası ilişkilerini bu yönde geliştirmiştir. Azerbaycan’ın Amerikan yönlü siyaset yürütmesine karşın, dönemin ABD Dışişleri Bakanı James Baker Azerbaycan’ı Ermenistan’a karşı savaşı başlatmakla ve bu ülkeye yönelik terör siyaseti uygulamakla suçlamıştır.

2.4.3.1. Ayaz Muttallibov Dönemi Azerbaycan-ABD İlişkileri

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti’ni ilk tanıyan devletlerden biri de ABD olmuştur. Dönemin ABD Başkanı George Bush’un 25 Aralık 1991’de televizyonda yapmış olduğu konuşmasıyla Azerbaycan’ın bağımsızlığının ABD tarafından resmen tanındığı açıklanmıştır. Bush konuşmasında, ABD’nin yeni bağımsızlığını kazanmış devletleri tanıdığını, ancak bu cumhuriyetlerden sadece Ukrayna, Ermenistan, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan ile diplomatik ilişkiler kuracağını, geri kalan Azerbaycan, Moldavya, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan ile bu cumhuriyetlerin ABD’nin benimsediği güvenlik ve demokrasi ilkelerine uyması durumunda diplomatik ilişkiler kuracaklarını belirtmiştir. Bu açıklamasından sonra, Bush Azerbaycan’a ve diğer beş cumhuriyetin cumhurbaşkanlarına birer mektup göndermiştir.

Azerbaycan’ın ilk Devlet Başkanı olan Ayaz Mutallibov mektuba cevabında, serbest piyasa ekonomisine geçiş için çaba sarf ettiklerini, aynı zamanda özel mülkiyeti teşvik ettiklerini ve yakın bir zamanda ABD ile bağımsız dış ilişkiler geliştirme çabasında olduklarını bildirmiştir. Ayrıca Mutallibov, Amerikan Hükümeti’nin Ermenistan’la doğrudan ilişki kurmasına karşın, Azerbaycan’la diplomatik ilişki kurmamasının

Azerbaycan tarafından kınandığını da dile getirmiştir. Bu dönemde Azerbaycan ve ABD ilişkilerinde olumlu gelişme sağlanamamıştır.

1991-1992 yılları arasında A. Mutallibov başkanlığındaki Azerbaycan Hükümeti tam bağımsız politika yürütememiştir (Guliyev, 2004: 90). Devletin içinde bulunduğu savaş durumu, iç karışıklıklar ve ekonominin neredeyse çökmesi gibi nedenlerden dolayı Azerbaycan tam bir dar boğaza sürüklenmişti. Bu dönemde Azerbaycan diğer devletlerle ilişkilerini de Rusya üzerinden yapmıştır. Yönetim, Dağlık Karabağ sorununun da sadece Rusya vasıtasıyla çözüleceğine inanarak, yeni oluşan dış politika stratejisini de bu yönde çizmiştir. Bu dönemde yeni kurulmuş olan Azerbaycan-ABD ilişkileri de Rusya üzerinden gerçekleşmiştir.

2.4.3.2. Ebülfez Elçibey Dönemin Azerbaycan-ABD İlişkileri

Azerbaycan'ın kendi yönetim kurumlarını oluşturmak ve modern ekonomi kurmak alanında çabaları ülkede istikrarı güçlendirmiş ve ekonomik gelişimi hızlandırmıştır. Bu yıllar içinde ABD Azerbaycan'la bağlı önceliklerini şu şekilde belirlemiştir (Gafarlı, 2010: 2).

Ebülfez Elçibey dönemindeki öncelikler:

- -Bölgede barış ve istikrar.
- -Askeri işbirliği
- -İnsan Hakları
- -Enerji Güvenliği

1992'nin Temmuzunda Helsinki'de yapılan AGİK toplantısı öncesinde, dönemin Amerikan Başkanı George Bush Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'e, ülkesinin Azerbaycan'la bütün alanlarda ilişkiler kurmaya ve dostluk ilişkilerini geliştirmeye hazır olduklarını belirten bir mektup göndermiştir.

Bu dönemde Azerbaycan, içinde bulunduğu savaş, ülkede iç karışıklıklar ve ekonomik sorunlar nedeniyle toprak bütünlüğünün parçalanması tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek için uluslararası toplumun

desteğine ihtiyaç duymuş ve bunlara yönelik olarak da, dış politikasında ABD'ye öncelik vermiştir. Elçibey, ABD-İran ve ABD-Rusya ilişkilerindeki gerginlikten de faydalanarak, özellikle Karabağ sorununda ABD'nin etkili olacağını düşünerek ABD yönlü bir dış politikaya yönelmiştir. Fakat Amerikan yönetiminde ve kamuoyunda Azerbaycan'la ilgili bilgi yetersizliğinden ve Amerika'daki güçlü Ermeni lobisinin de tesiriyle, Azerbaycan ABD'den beklediği desteği bulamamıştır.

ABD, SSCB sonrası bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletleri etki alanında tutabilmek için girişimlerde bulunmuştur. Demokrasinin gelişimine katkı sağlamak, serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasını kolaylaştırmak ve bu devletlerin Batı ile entegrasyonunu gerçekleştirmek amacıyla ABD yönetimi yardım yapılması için özel yasa çıkarılmasını kararlaştırdı. Yasayla ilgili hazırlıklar yapılırken, bu yasa çerçevesinde Rusya ve diğer 11 eski Sovyet Cumhuriyetine yardım yapılmasından bahsedilmekteydi. Ancak yaklaşan başkanlık seçimlerinin de etkisiyle, görüşmelerde “Azerbaycan'ın Ermenistan'a ve Dağlık Karabağ bölgesine yönelik ambargo uygulaması ve diğer saldırgan tavırları” nedeniyle, bu ülkeyle ilgili olarak yasaya özel sınırlama getirilebileceğinden bahsedilmeye başlandı.

ABD Kongresi 24 Ekim 1992'de 2532 sayılı “Özgürlükleri Destekleme Yasası'nı” onaylamıştır. Azerbaycan-ABD ilişkilerinde anlaşılması zor olan, ilişkilere gölge düşüren meselelerden en önemlisi “Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek” maddenin 24 Ekim 1992'de ABD Kongresi'nin yüz ikinci dönem ikinci oturumunda kabul edilmesi olmuştur. “Özgürlükleri Destekleme Yasası” bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere yönelik, demokrasinin gelişimi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş amacıyla 460 milyon dolar tutarında yardım yapılmasını öngörmektedir.²⁷⁰ Azerbaycan'a yönelik her türlü Amerikan yardımının kısıtlanmasını amaçlayan “907 Sayılı Ek” Temmuz 1992'de Kongre'ye sunulmuş ve karara bağlanmıştır.

Azerbaycan'a yönelik her türlü ekonomik yardımı engelleyen yasa tasarısına göre, Azerbaycan Ermenistan'a ambargo uygulamakla suçlanmıştır. Saldırıya maruz kalmasına rağmen, bağımsızlığını yeni kazanmış devletler arasında sadece Azerbaycan'a yönelik engelleme kararının uygulanması, Azerbaycan kamuoyu ve Hükümeti tarafından kınanmıştır.

Ebülfez Elçibey'in hükümeti döneminde (8 Haziran 1992-15 Haziran 1993) ABD-Azerbaycan ilişkilerinin önceliği bölgede barışın, ateşkesin sağlanmasıydı. 1991 yılında Güney Kafkasya ülkelerinde yani Gürcistan bölgesindeki ve Azerbaycan'la Ermenistan arasında olan çatışma bölgede barışın sağlanmasına engel olan en önemli sorundu. İkinci bir konu çökmüş olan Sovyetler Birliği ve onun halefi Rusya'nın "arka bahçesinde", Güney Kafkasya ülkeleri-Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la askeri işbirliğini geliştirmektir (Gafarlı, 2010: 1).

Azerbaycan'da Elçibey siyasi iktidarı kısa süreli olmasına rağmen, o dönemde bölgesel spektorda, dış politikada hayli ciddi adımlar atılmış ve kararlar kabul edilmişti. Atılmış en ciddi adım olarak ise, Rusya askerlerinin çıkarılmasını değerlendirebiliriz.

2.4.3.3. Haydar Aliyev ve İlham Aliyev Dönemleri Azerbaycan-ABD İlişkileri

Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde Amerika'nın bölgedeki öncelikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Bölgede barış ve istikrar
- Enerji Güvenliği
- Askeri işbirliği
- İnsan Hakları

Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemlerinde de ABD Güney Kafkasya bölgesindeki çıkarları değişmemiş. Sadece mevcut iktidar ABD çıkarlarına daha elverişli biçimde cevap vermektedir. Haydar Aliyev dönemi ABD'nin çıkarlarına cevap veriyordu.

Azerbaycan-ABD ilişkilerinde ABD'deki çıkar grupları ve ABD'nin öncelikleri açısından ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. ABD'nin Azerbaycan politikasında belli dönemlerde belli faktörler ön planda olmuş, bazen aynı zamanda farklı faktörler arasında etki bakımından çekişme yaşanmıştır. Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşmasından sonraki dönemde ilk başlarda, ekonomik çıkar-demokrasi-Ermeni lobisi üçgeninde bir kısa süreli denge hali söz konusu olmuş, ardından Ermeni lobisi faktörü başat duruma geçmiştir.

ABD'nin bu dönemde Azerbaycan'a uyguladığı yaptırımlar Azerbaycan'ın uluslararası ortamda imajını zedelemiştir. İçinde bulunduğu durum itibariyle Azerbaycan her türlü yardıma ve dış desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Dış politikasında ABD'ye öncelik veren Azerbaycan'a karşı 907 sayılı kararın çıkarılması ve uzun bir dönem yürürlükte kalması, Ermenistan'ı cesaretlendirmiş, Azerbaycan'ı ise çok zor durumda bırakmıştır.

ABD'nin Azerbaycan'a yönelik politikasını belirleyen diğer bir önemli faktör de enerji kaynaklarıdır (Mardanov, 2012: 2). Bu ilişkinin temelini ise daha önce de belirtildiği gibi Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri oluşturmaktadır. Birçok ülkeden enerji şirketi Hazar Denizi'ndeki projelerde yer almakta, Azerbaycan hükümeti de çıkartılan petrol ve doğalgazın Batı piyasalarına taşınması için yeni boru hattı projelerini etkin bir şekilde desteklemektedir.

İki ülke ekonomik ilişkilerinin gelişimine yönelik olarak, dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev 5 Haziran 1996'da ABD Enerji Bakanı Yardımcısı C. Charles'ı kabul etmiştir. Görüşmelerde Azerbaycan-ABD ekonomik ilişkilerinin bütün sektörlerde gelişmesinin zaruri olduğu yönünde fikir birliğine varılmış ve bununla da ABD'nin Azerbaycan'daki rolünün güçleneceği vurgulanmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, bir taraftan Azerbaycan ekonomisine katkı sağlarken diğer taraftan da Azerbaycan'ın ABD'deki dostlarının artmasına da katkı sağlayacak ve ABD'deki olumsuz Azerbaycan tavrının ortadan kalkmasına yardım edecektir.

Ekonomik reformların gerçekleştirilmesinde dış desteğe ihtiyaç duyan Azerbaycan, 907 sayılı kararın uygulanmasıyla ABD yardımından mahrum edilmiştir. 1992'de bu kararın alınması, diğer alanlarda olduğu gibi, Azerbaycan-ABD ekonomik ve ticari ilişkilerinin gelişimini de olumsuz yönde etkilemiştir. ABD, Azerbaycan'a ancak üyesi olduğu çeşitli uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yardımda bulunmuştur.

İlk resmi ziyaretten sonra, H. Aliyev 1999, 2000 ve 2001 yıllarında çeşitli vesilelerle ABD'yi ziyaret, etmiş bir takım görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerdeki temel konu, Azerbaycan'a yönelik uygulanan 907 sayılı kararın durdurulması ve Karabağ sorunu olmuş, ancak ziyaretler sonrası iki taraftan da olumlu açıklamalar yapılırsa da, iki ülke arasındaki sorunlarla ilgili somut adımlar atılamamıştır

11 Eylül sonrası yaşanan yeni süreç ABD'nin birçok ülkeyle yakın işbirliği içine girmesine de yol açmıştır. Uzun süre terörü ülkesinde yaşayan Azerbaycan da terörizme karşı savaşa başından destek vererek ABD ile işbirliği içerisinde olan ülkelerden olmuştur. 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin Azerbaycan politikasındaki en önemli değişiklik, uzun süre yürürlükte kalan 907 sayılı kararın kaldırılması olmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde ABD'nin Azerbaycan'a yönelik politikası; Kafkasya'nın jeopolitik konumu, Hazar enerji kaynaklarının üretilmesi ve uluslararası pazarlara ulaştırılmasına bağlı ekonomik ve stratejik çıkarlarıyla oluşturulmuştur. Azerbaycan ise ABD'nin bu politikasına yanıt vererek karşılaştığı ekonomik ve politik sorunların çözümünde, belirlediği öncelikli dış politika hedeflerinin hayata geçirilmesinde ABD'nin desteğini almayı amaçlamıştır. Petrol anlaşmalarının da imzalanmasıyla ABD'nin Azerbaycan'daki çıkarları büyük ölçüde temin edilmiştir.

2.4.4. Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Azerbaycan, 1918-1920 yılları arasındaki kısa bağımsızlık döneminin ardından Kızıl Ordu'nun işgaliyle Sovyetler Birliği'nin hâkimiyetine girmiş, 1991'de bağımsızlığını ilan edene kadar da fiili Rus hakimiyeti altında kalmıştır. Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan edene kadar, yaklaşık 200 yıl boyunca Rusya-Azerbaycan ilişkileri merkez-çevre ilişkileri düzeyinde devam etmiştir. Azerbaycan'ın alışlagelmiş yaşam tarzı, ekonomisi, yönetim sistemi bu süre zarfında bütünüyle Sovyetler Birliği'ne entegre olmuştur (Koca, 2013: 2).

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Rusya ile ilişkileri hiç bir zaman iki komşu devlet arasında yaşanan normal ilişkiler olarak gelişmedi ve bu gün de ilişkilerde ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Boris Yeltsin ve Dmitri Medvedev'in devlet başkanlığı dönemlerinde Rusya'nın geleneksel baskıları azalmış gibi görünse de, kemikleşmiş sorunlara çözüm getirilmemiş, minimize edilmiştir (Cabbarlı, 2013: 1).

Azerbaycan stratejik konumundan dolayı Rusya'nın yüzyıllardan beri jeopolitik ilgi alanı olmuştur. Büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması ve Orta Asya ile Avrupa arasında bulunması, Azerbaycan'ın Rusya'nın gözündeki ekonomik ve jeopolitik önemini artırmıştır. Azerbaycan için de Rusya'yı önemli kılan nitelik, Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş bölgeler sorununun çözümü noktasında Moskova'nın kritik rolüdür.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev dengeli dış politika geleneğini devam ettirerek Rusya ile ilişkileri yüksek düzeyde tutmaya çalışmıştır. Azerbaycan dış politikasının ana hedefi olan Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Rusya'nın önemini iyi anlamış ve bu nedenle Rusya ile ekonomik ve politik ilişkilerin daha fazla gelişmesine özen göstermiştir.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti için komşularıyla ilişkiler içinde en fazla önem arz eden, ülkenin kaderi üzerinde tarihsel açıdan son iki yüz yıl içinde belirleyici konumda olan Rusya ile ilişkiler olmuştur. Rusya ile ilişkiler artık eyalet merkez arasındaki ilişkiler boyutundan ayrılarak, iki bağımsız devlet arasında eşit statülü ilişkiler düzlemine yerleşmiştir (Cafersoy, 2001: 286).

Rusya-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, Azerbaycan'da değişen iktidarlara ve bu iktidarların yarattığı koşullara bağlı olmasından hareket edilerek ilişkilerin dört farklı dönemde incelenmesi gerekmektedir (Cafersoy, 2001: 286).

- Ayaz Muttalibov Dönemi
- Ebülfez Elçibey Dönemi
- Haydar Aliev Dönemi
- İlham Aliev Dönemi

2.4.4.1. Ayav Muttalibov Dönemi Azerbaycan-Rusya İlişkileri

18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı ve 21 Aralık 1991'de SSCB'nin hukuken sona ermesi ile yeni ilişkiler düzlemi oluşmaya başlamıştır. Rusya, 1991 yılında yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile bir süre diplomatik ilişki geliştirmemek için direnmiş, Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak önerdiği Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'na ilgi göstermemiştir. Bu dönemde Azerbaycan yönetiminde Rusya yanlısı olarak bilinen Ayaz Muttalibov'un bulunması da sonucu değiştirmemiştir.

Bağımsızlığın ilanı sırasında görevde bulunan Muttalibov iktidarı, Rusya Federasyonu ağırlıklı bir politika izlemiştir. Bu politika çerçevesinde, Muttalibov iktidarı muhalefete rağmen, eski SSCB'nin devamı niteliğini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na şekil veren 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisine imza atmıştır.

Ancak bu anlaşma, muhalefetin etkin olduğu parlamento tarafından onaylanmamıştır. Bağımsızlığı muhalefetin baskısı ile ilan eden Muttalibov, Rusya ile ilişkileri dış politikasının en asli unsuru olarak görmüş; özellikle Karabağ sorununun çözümünde bu ülkeden destek beklemiştir (Cafersoy, 2001: 286). Muttalibov'un her şeye rağmen Rusya ile aynı kulvarda yürüme politikası Rusya ordusu 366. Alayı'nın 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamında Ermenilere destek vermesi ile son bulmuştur (Cafersoy, 2001: 290).

Hocalı katliamının ardından Muttalibov muhalefet tarafından 6 Mart 1992'de istifaya zorlanmış ve anayasaya göre, 18 Mayıs 1992'ye kadar devlet başkanlığı görevini vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memmedov yürütmüştür.

Memmedov Rusya ile ilişkilerinde ihtiyatlı davranmış, BDT çerçevesinde ilişkiler geliştirmek konusunda mesafeli davranmıştır. Yakup Memmedov, Rusya'nın Azerbaycan politikasını değerlendirirken, Rusya'nın Karabağ sorusunda sürekli Ermenistan'ın yanında olduğunu, Rusya'nın Ermenistan'a ordu kurması için her türlü desteği sağlarken, Azerbaycan'ın bu yöndeki girişimlerini ise sürekli engellediğini ifade etmiştir (Cafersoy, 2001: 290).

2.4.4.2. Ebülfez Elçibey Dönemi Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Rusya'nın bölgede etkinliğini koruma çabalarını hızlandırdığı bir dönemde Ebulföz Elçibey liderliğinde 1992 yazında iktidara gelen Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), Rusya ile ilişkilerini iki eşit devlet arasındaki ilişki temeline oturtmaya çalışmıştır (Karabayram, 2007: 187).

Azerbaycan, çıkarları bağlamında Rusya'ya bağlı idi. Azerbaycan uzun yıllar boyunca nakliyat şebekeleri, ticari kalıplar, Ruble'nin kullanımı ve Rus dili vasıtasıyla Moskova'ya bağlı durumdaydı. AHC iktidarı sonrasında memur ve işçilerin önemli bir kesimi uzun bir süredir maaş alamamıştı. Bu sorunun esas nedeni Azerbaycan ekonomisinin Rusya Merkez Bankası'ndan gelen Ruble'ye bağımlı olması ve bu paranın da sık sık gecikmesiydi. 15 Ağustos 1992'de ulusal para birimi Manat'ın tedavüle çıkarılması ekonomiyi Ruble bağımlılığından kurtarmış ve böylece maaşların zamanında ödenmesi sağlanmıştır (Yanar, 2005: 621).

Eski SSCB ülkeleri içerisinde ilk defa Azerbaycan'da 25 Aralık 1991'de, Rus Kiril alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılması kararı alınmıştır. Azerbaycan'da Devlet Başkanı Elçibey'in, 22 Aralık 1992'de "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Dili Hakkında" imzaladığı kanun ile bu ülke diline "Türk Dili" statüsü verilmiştir (Ogan, 2006: 27).

9 Haziran 1993 yılında, Surat Hüseynov Elçibey'in istifa etmesini istemiş ve aynı gün kendisinin yönetiminde olan silahlı kuvvetlerini Bakü'ye hareket etme emri vermiştir. Hüseynov'un silahlı kuvvetleri Bakü şehrine yaklaşırken, 13 Haziran 1993'de Issa Gambarov, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı görevinden istifa etmiştir. 15 Haziran 1993'de Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti Meclis Başkanlığı görevine atanmıştır. 18 Haziran 1993'de Elçibey Bakü'den ayrılmış ve 23 Haziran 1993'de Hüseynov yönetimindeki silahlı kuvvetler Bakü'ye girmiştir.

Rusya, Elçibey'in görevden ayrılması sürecinde Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalinde kendisine askeri, diplomatik ve siyasi destek sağlamış, Azerbaycan'ın güneyinde ve kuzeyinde ayrılıkçı hareketleri desteklemiş, Elçibey ile anlaşmazlık yaşayan Albay Surat Hüseynov'a silah yardımı yapmıştır.

2.4.4.3. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Azerbaycan'da coşkulu bir hava içerisinde geçen hafta doğumunun 85. yıldönümü kutlanan Haydar Aliyev (1923–2003) Sovyet Sonrası Kafkasya'daki en karizmatik önderlerden birisi olarak tarih sahnesinde yerini almıştır (Dikkaya, 2014: 7).

Aliyev'in iktidara gelmesi ile, Rusya ile ilişkilerde iki farklı dönemin olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi Haziran 1993 - Şubat 1994 dönemini kapsayan Rusya'yı yatıştırma politikası, ikincisi ise Rusya'nın Azerbaycan'daki 'makul çıkarlarını' karşılayarak Rusya'yı kızdırmama politikasıdır (Cafersoy, 2001: 293).

Haydar Aliyev iktidarı döneminde, Azerbaycan-Rusya ilişkileri de genelde denge politikası çerçevesinde gelişmiştir. Bunun istisnaları olarak özellikle, Aliyev iktidarının ilk altı aylık dönemi ve kısmen de Rusya'da Putin'in göreve gelmesinden sonraki dönemler gösterilebilir. Bu iki dönemde, Azerbaycan-Rusya ilişkileri daha yoğun olmuş ve Rusya'nın Azerbaycan'daki çıkarları daha üst düzeyde temin edilmiştir. Putin'e kadarki

dönemde Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin çok üst düzeyde olmamasının nedenlerinden birisi olarak Aliyev-Yeltsin diyalogunun iyi olmaması da gösterilebilir (Aslanlı, 2011: 1).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in daveti üzerine 2-4 Temmuz 1997 tarihleri arasında Rusya'ya ilk resmi ziyaretini yapmıştır.

1994'ten günümüze kadar geçen süreçte Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Karabağ, petrol, Hazar'ın statüsü ve Çeçenistan gibi konular nedeniyle hareketlilikler yaşanmıştır.

Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunu ile ilgili olarak sadece genel olarak şu söylenilebilir ki: Haydar Aliyev'in tüm yönetimi boyunca Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde bu konu en belirleyici etkenlerden olmuştur. Rusya, Karabağ meselesindeki hakim konumunu kaybetse de, kilit ülke olma özelliğini korumuştur ve bu konumunu halen sürdürmektedir.

Rusya Başbakanı Viktor Çernomyrdin'in başını çektiği Rusya'daki enerji lobisinin, ülke içerisindeki, Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurulmasına yönelik yoğun çalışmaları ve Azerbaycan yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonuç vermiş ve 20 Eylül 1994'te Bakü'de imzalanan "Yüzyılın Anlaşması"nda Rus LuKoil şirketi %10 pay almıştır.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde gerginlik kaynağı olan noktalardan biri de Çeçenistan konusu olmuştur. Rusya yetkilileri defalarca, Azerbaycan'ın Çeçenistan'a yardım ettiğini iddia etmiş, hatta işi uyarı mahiyetinde Azerbaycan'a bomba atmaya kadar ileri götürmüşlerdir.

Haydar Aliyev göreve geldikten sonra Azerbaycan dış politikasını önemli ölçüde dalgalanmalardan kurtarmış ve dengeli hale getirmiştir. Haydar Aliyev iktidarının ele aldığımız dönemde, Azerbaycan-Rusya ilişkileri genelde denge politikası çerçevesinde gelişmiştir.

2.4.4.4. İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki dönemde Azerbaycan'ın Türkiye ile yakınlaşması ve Rusya'nın da Dağlık Karabağ meselesinde Ermenistan'a destek vermesi nedeniyle iki ülke arasında

gerginlik yaşanmıştır. Ancak 1990'lı yılların sonlarından itibaren tekrar bir yakınlaşma süreci başlamıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile olan yakın şahsi ilişkileri, ülkeler arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkileyen bir faktördür.

Devlet Başkanı İlham Aliyev gerek seçimler sırasında, gerek yemin töreninde, gerekse de göreve başladıktan sonra tüm açıklamalarında Haydar Aliyev'in çizgisini sürdürdüğünü vurgulamıştır.

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın dış politikasının temel önceliklerinden biri de çok yanlılıktır. Temeli Haydar Aliyev döneminde konan bu çok yanlılık Azerbaycan'ın jeopolitik konumunun ve uluslararası sistemdeki gücü bakımından küçük devlet olmasının mantıklı sonucu olarak oluşmuştur. Bu kapsamda Rusya Federasyonu ile ilişkiler devam ettirilmiş, doğrudan doğruya iki ülkeyi ilgilendiren konuların yanı sıra bölgesel güvenlik ve enerji konularında ciddi adımlar atılmıştır. Bu süreçte Azerbaycan ve Rusya'da cumhurbaşkanı ve diğer resmiler düzeyinde defalarca ziyaretler düzenlenmiştir.

Rusya'da 2005 yılı Azerbaycan yılı olarak ilan edilmiştir. Azerbaycan Yılı'nın açılışını Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev birlikte yapmıştır. Putin açılış töreninde yaptığı konuşmada; "İki ülke halkının birbirleri için her zaman çok önemli olduğunu, tarihlerinin her döneminde Azeri ve Rus halklarının iyi bir müttefik olduklarını, ülkeler arasındaki kardeşliğin faşizme karşı mücadelede de kendini gösterdiğini, II. Dünya Savaşı'nda ön cephelerde zafer için savaşan 600 bin Azeri kahramanı unutmadıklarını, Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununun çözümü için elinden geleni yapacağını ve Azerbaycan'ın bölgesel istikrar için önemli bir ülke olduğunu" belirtmiştir.

Rusya, Haydar Aliev iktidarı sonrasında Azerbaycan'da çıkarlarını en üst seviyeye getirmek için yoğun girişimlerde bulunmuştur. Bunun en önemli göstergesi ise iki ülke arasındaki karşılıklı yoğun ziyaretlerdir. Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin geleceğini, Rusya'nın taleplerinin Azerbaycan tarafından karşılanma oranı önemli ölçüde belirleyecektir. Azerbaycan gibi bağımsızlığına yeni kavuşmuş ve sorunları bol olan bir ülke dış politik çizgisini tek başına belirleme lüksüne sahip değildir. Azerbaycan dengeli

dış politika çizgisini sürdürmeye çalışırken, bölgede çıkarları bulunan devletler arasındaki güç dengesinden yararlanmaya çalışmaktadır.

Rusya ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler karşılıklı ekonomik fayda ilkesi doğrultusunda güçlü bir şekilde sürdürülmekte, Rus firmaları Azerbaycan'da yatırım yapmaya artan bir ilgi göstermekte ve ülkeler arasındaki kuvvetli ilişkiler, askeri alana da yansımaktadır. Bununla birlikte Rusya'nın, Azerbaycan'ın ABD güdümüne girmesinden endişe ettiğini söylemek de yerinde olacaktır. Azerbaycan yönetimi, Washington ile Moskova arasında bir denge politikası sürdürmekte ve bu durum Azerbaycan'ı her ne kadar zaman zaman güç bir konumda bıraksa da uzun vadede çıkarlarını azamiye çıkartmasını sağlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

3.1. Giriş

Çalışmanın bu kısmında, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, en önemli ticaret ortağı, sınır komşusu ve dost ülke olarak gördüğü diğer bir aktör olan Türkiye ile ilişkilerine üç alt başlık halinde yer verilmiştir.

İlk olarak, Türkiye'nin bölgesel güç olarak rolü, hem Türkiye, hem Kafkasya ve odak noktası olarak Azerbaycan, hem de uluslararası sistem açısından incelenerek değerlendirilmiştir.

İkinci olarak, Kafkasya Bölgesi içinde önem arz eden bazı uluslararası örgütlerin Türk ve Azeri dış politikalarındaki yeri incelenmiş, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Azerbaycan'ın üye olmak için her kapıyı zorladığı, Türkiye'nin de Azerbaycan'ın bu girişimine destek verdiği, şu an gündemi en çok meşgul eden örgüt olan NATO'ya yer verilmiştir.

Üçüncü olarak, Türkiye – Azerbaycan ilişkileri, Türk dış politikası çerçevesinde ele alınmıştır. İlişkiler, kültürel ve ekonomik yönden, enerji sektörü, ulaştırma ve haberleşme sektörü, ardından da siyasi ve askeri açıdan değerlendirilmiştir. Ayrıca, Bakü – Ceyhan – Tiflis Petrol Boru Hattı da çalışmanın bu kısmında kapsamlı olarak incelenmiştir.

3.2. Türkiye'nin Bölgesel Güç Olarak Rolü

SSCB'nin dağılmasının ardından, Doğu Bloku ülkeleri ile Batı Blok'u ülkeleri arasında yaşanan düşmanlıklar, yerini yeni dostluklara bırakması sonucunda, Türkiye menfaatlerini uluslararası platformda savunabilmek için yeni müttefik bulma çabasına girişmiştir (Bal, 2000: 11). Gerek stratejik önemi, gerekse, demokratik, laik ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen istikrarlı yapısıyla ve de Batı'nın Türk modelini öne

çıkartmasıyla, tekrar bölgesel ve küresel ölçekte ön plana çıkarak önemini korumuştur (Sapmaz, 2008: 42).

Türkiye, dünya üzerinde sorun olarak gözüken bölgelerden dört tanesinin ortasında yer almaktadır: Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Körfez. Bu konumu, O'nu, bu bölgelerde çıkarları olan ülkeler açısından "vazgeçilmez" yapmaktadır. Özellikle "küreselleşme" sürecinin Amerika Birleşik Devletlerini getirdiği "dünya jandarmalığı" konumu, ve ABD'nin bu bölgelere olan uzaklığı, Türkiye'nin dünya üzerindeki stratejik önemini ayrıca vurgulamaktadır. Bir başka deyişle, Türkiye, bu çatışma alanları açısından bir "bölgesel güç" kimliği ile varlığını sürdürmektedir (Kongar, 2014: 1).

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında süren bölge odaklı mücadeleye, 1990'lı yılların ortasından itibaren ABD de katılmış ve bu tarihten itibaren Türkiye, bölgede çoğunlukla ABD ile birlikte hareket etmiştir. Rusya ile Türkiye arasında, özellikle askeri açıdan var olan güç dengesizliği, Türkiye'nin bölgede ABD ile birlikte hareket etmesini zorunlu kılmıştır (Sapmaz, 2008: 14).

1990'ların başındaki Türkiye dış politikası Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla açığa çıkan boşlukta bir etki alanı yaratmayı hedeflemiştir. Ancak yeni kurulan devletlerin beklentileri ile Türkiye'nin imkânları örtüşmemiş, bu nedenle bölgeye yönelik dış politika beklenen başarıyı sağlayamamıştır (Görgülü ve Krikorian, 2012: 3).

Sovyetler Birliği'nin çökmesi, Rusya için bölgede çok büyük ve tarihi bir geri adım olmuştur. Karşımızda Kafkasya'yı hayati gören, fakat elinden kaçırmak üzere olan bir Rusya vardır. Çarlık İmparatorluğu'ndan bu yana Kafkasya, Ruslar tarafından çok önemli bir hedef, kilit noktalardan biri olarak görülmüştür. Çünkü Kafkasya üzerinden güneye, İran'a sarmak ve sıcak denizlere inmek pekâlâ mümkündür. Moskova için Kafkasya da, tıpkı Türk Boğazları gibi kritik bir noktada yer almaktadır. Kafkasya'nın Rusya için öneminin bir nedeni konumudur; güneye inme anlamında çok kıymetlidir.

Kafkasya'da Batı ittifakı açısından bakıldığında en önemli ülke, hem NATO üyesi olması, hem Amerikan askeri üssü barındırması, hem büyük bir ekonomi ve siyasi güç olması, hem de Kafkasya'da Gürcistan'ı ve Azerbaycan'ı bir arada tutabilecek bir ülke olması nedeniyle Türkiye'dir. Ama Batı'nın Kafkaslar'da, tıpkı Azerbaycan ve Gürcistan hususunda olduğu gibi Türkiye konusunda da tutarlı davrandığını söyleyebilmek kolay

değildir. 1915 yılında, neredeyse bir asır önce olmuş olan olaylar bahane edilerek Türkiye baskı altında tutulmaya çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren dış politika alanında yüzünü Batı'ya çevirmiştir, öyle ki, bu dönem aynı zamanda Doğu'nun ihmal edildiği bir dönem olmuştur. Doğal olarak, bu bölge, soğuk savaşın bitimine kadar olan bu zamanda Türkiye'nin etki sahası dışında kalmıştır (Tellal, 2005b: 49-50).

1990'ların sonu ve 2000'lerin başında Türkiye, Güney Kafkasya'ya yönelik yapıcı ve geniş kapsamlı bir dış politika stratejisi benimsemeye başlamıştır. Bu açıdan Türkiye, bölgeye geç gelen bir aktör olarak görülebilir. Türkiye'nin kendisini bir enerji dağıtım merkezi olarak konumlandırması ile enerji konusu son derece önem kazanmış, Hazar doğalgazının Batı'ya taşınması hükümet önceliklerinden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla, Azerbaycan gibi Gürcistan da özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapımından sonra önem kazanan bir ülke olmuştur (Görgülü ve Krikorian, 2012: 2).

Türkiye, günümüzde TransKafkasya'ya yönelik çeşitli kimliklerle politikalar üretmektedir. Bölgede hem ABD'nin müttefiki, hem NATO üyesi hem de bağımsız bir aktör olarak bulunmaktadır. Rusya, Türkiye'nin bölgede etkinlik kazanmasının kendi etkisini sınırlayacağı düşüncesi ile Türkiye'yi bölge odaklı bir tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle de, sürekli olarak, Türkiye'nin bölgedeki ülkeler ile ilişkilerini geliştirmesini önleyecek ve etkinliğini sınırlayacak politikalar izlemektedir (Tuncer, 2000: 448).

Bugüne kadar, Azerbaycan'la yürütülen ilişkiler, Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikasının belkemiğini oluşturmuştur. "Bir millet iki devlet" sloganı politik gerçekliği tam olarak yansıtmasa da siyasi retorikte hala kullanılmakta, Türkiye ve Azerbaycan'ın siyasi elitleri arasındaki dayanışma söylemi de önemini korumaktadır.

Türkiye, hızla gelişen, kentleşen, dünya ile ekonomik ve kültürel bütünleşmesini sürdüren ve gittikçe büyüyen bir pazardır. Ayrıca, gelişen teknoloji ve dünyaya açılan girişimcilik, Türkiye'yi sadece bir "pazar" olarak değil, aynı zamanda "üretim" yapan bir ekonomik güç haline de getirmektedir. Bu nitelikleri ile Türkiye, bir yandan Avrupa Topluluğu, öte yandan Japonya ile, "önemli" ekonomik ilişkileri kuracak ve geliştirecek bir yapıya sahip görünmektedir.

Eski Sovyetler Birliği yerine kurulan bağımsız devletler ve otonom yönetimler açısından da Türkiye'nin önemli bir ekonomik potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Bütün bunlara ek olarak, Irak petrolü ve Kafkasya'dan gelecek petrol, uzunca bir süre, Türkiye'ye önemli bir ekonomik avantaj sağlayacaktır. Türkiye'nin ekonomik önemi, jeopolitik önemi ile bütünleştiginde çok daha derin bir boyut ve anlam kazanmaktadır (Kongar, 2014: 1).

Güney Kafkasya Devletleri, güçlü milli kimliğe sahip olmalarına rağmen aslında zayıf devletlerdir (Kut, 2004: 54). Zenginleşemeyen, vatandaşlarının refah seviyesini bir türlü arttıramayan bölge ülkeleri, demokratik dönüşümlerini bir türlü gerçekleştirememektedirler. Bölge ülkelerinin içinde bulunduğu istikrardan yoksun durum ve ekonomik potansiyellerinin düşük olması, Türkiye'nin bu ülkeler ile ticaret hacmi potansiyelini istenen doğrultuda kullanamamasına sebep olmaktadır.

Türkiye'nin bir "İslam ülkesi" olması, O'nun dış dünyadaki önemini, belki de buraya kadar üzerinde durulan bütün öğelerden daha fazla arttırmaktadır. Bunun en önemli nedeni "Türkiye'nin tek ve biricik, laik ve demokratik İslam ülkesi olmasıdır." Bu niteliği ile Türkiye, hem değişme ve gelişme potansiyeli bakımından ekonomik-askeri-siyasal bir güç olarak önem kazanmakta, hem de daha önemlisi, "Müslüman Dünya" için, farklı bir model oluşturmaktadır.

Türkiye'nin, müslüman toplumlar için, laik ve demokratik bir model oluşturması, sadece bölge açısından değil, tüm dünya ve insanlık tarihi açısından önemli bir olaydır (Kongar, 2014: 2)

ABD'nin bölgeye yönelik politikası 1995-2001 döneminde değişmiş, çıkarların tanımlanmasında jeopolitik unsurları ön plana çıkmıştır. ABD bu dönemde bölgede etkinlik kurmaya çalışırken, Türkiye'nin bölgedeki tarihsel etkinliğini göz önüne alarak Türkiye ile yakın işbirliği içerisinde olmuştur. Şöyle ki, ABD, bölgedeki enerji kaynaklarının Rusya Federasyon üzerinden değil, Türkiye üzerinden dünya piyasalarına aktarılması yönünde politikalar üretmiştir.

Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik öncelikleri bölgesel güvenlik ve istikrarın sürdürülmesidir. Türkiye ayrıca Güney Kafkasya ülkelerinin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve egemenliğini desteklemekte, bu ülkelerin Avrupa ve Avrupa-Atlantik kurumlarına ve diğer uluslararası kuruluşlara entegrasyonunu da teşvik etmektedir.

Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki rolü bölgedeki ülkeler ile ayrı ayrı ilişkilerine bağlıdır. Muhtemelen Türkiye'nin bölgeye bir bütün olarak eğildiği tek durum Rusya ve Gürcistan arasında 2008 Ağustos ayında ortaya çıkan silahlı çatışmaların hemen akabinde bir Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu oluşturulması teklifidir. Bu teklif ile Türkiye, bölge ülkeleri arasında iletişimi kolaylaştırarak; istikrar, güven ve işbirliği oluşturmaya yönelik bir çerçeve sunmuştur (Görgülü ve Krikorian, 2012: 2).

Türkiye'nin Kafkasya bölgesi açısından önemi büyüktür. Hem jeopolitik bağlamda hem tarihsel bağlamda hem de bölge ülkelerinin ekonomik kalkınması ve uluslararası sistemle entegrasyonu bağlamında bakıldığında Türkiye'nin bölge ülkeleri için önemi anlaşılacaktır.

Bölgeye yönelik politikalarına kurumsal bir boyut kazandırmak için Türkiye, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nı (TİKA) kurmuştur. Türkiye'nin izlediği diğer bir politika da bölgeye yönelik yayın yapan TRT Avrasya Kanalı'nın kurulmuş olmasıdır.

3.2.1. Kafkasya'nın Türkiye Açısından Önemi

Kafkasya, dünya politikası ve Türkiye için, birçok sebepten dolayı önemlidir. Kafkasya bölgesi, "Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney" arasında, geçiş bölgesi olmak gibi bir özelliğinden dolayı stratejik öneme sahiptir. Soğuk Savaş sonrası gelişmeler, bölgenin stratejik pozisyonunu daha da geliştirerek, bölge tüm Avrasya'da, istikrar ve refahın tesisi için, giderek artan bir önem kazandı. Bölgenin, Avrasya için stratejik öneminin yanında, Kafkasya bölgesindeki istikrar ve refah, Türkiye'nin, kendi güvenliği ve istikrarı bakımından, özel önem arz etmektedir.

Bölge, aynı zamanda Türkiye için, güvenlik bağlamında, tehdit kaynağı olarak da algılanabilir. Kafkasya'da, keskin etnik ayrılıklar bulunmakta olup, bu durum yeni sorunların ortaya çıkması için uygun bir zemin hazırlamaktadır. Bölgedeki sorunlar, çatışmalar ve özellikle Ermenistan ile iyi gitmeyen ilişkiler, bölgeyi güvenlik bağlamında da Türkiye için önemli ve hayati hale getirmektedir (Bal, 2004: 398).

Bu coğrafya; tarih, dil, din ve kültür bağı ile bağlı olduğumuz Türk cumhuriyetlerinin yer aldığı bir bölge olmasının yanında, SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan milliyetçilik cereyanlarının etkisiyle, öz benlikleri ve kültürlerini

canlandırmak için yardım bekleyen, çok sayıda Türk topluluğunun da yer aldığı bir bölgedir.

Stratejik öneminin ötesinde, hidrokarbon kaynakları (petrol ve doğal gaz) bakımından da, Transkafkasya ve Orta Asya bölgesi, zengin rezervleri ile, önem arz etmektedir. Bölge, Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde, Avrasya’da kurulan, enerji ve ulaştırma koridorlarının, kesiştiği noktada yer almaktadır. Bölge, boru hatlarının geçeceği ve geçtiği transit yol üzerinde yer almaktadır.

Türkiye, söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, toprak bütünlüklerinin korunması ve ekonomik potansiyellerinin hayata geçirilmesine önem atfetmektedir. Türkiye, ayrıca bölge ülkelerinin, NATO, AGİT ve Avrupa Konseyi gibi Avrupa-Atlantik ve KEİ gibi bölgesel örgütlerle bütünleşmelerini, aktif biçimde desteklemektedir. Bu desteğin temel nedeni; Türkiye’nin, SSCB sonrası, bağımsız olmuş yeni cumhuriyetlerin, dünya ile bütünleşmelerinin, bu cumhuriyetlerin güçlenmelerine ve böylece Rusya’nın bu cumhuriyetler üzerindeki etkisinin kırılacağına olan inancıdır.

Kafkasya’da yaşayan halkların, % 56.6’sı Türk’tür. Tarihin en eski zamanlarından beri Kafkasya’da ve Anadolu’da yaşayan Türkler, birbirleri ile sürekli etkileşim halinde olmuşlardır. Bu nedenle, Türkiye’nin Kafkasya ile tarihi, sosyal, kültürel, etnik, dil, din bağlarının devam etmesi büyük önem arz etmektedir.

3.2.2. Türkiye’nin Kafkasya’daki Hedefleri ve Menfaatleri

Türkiye’nin bölgedeki menfaatleri; Türkiye’nin uzun vadeli enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamak üzere, Hazar Denizi yatakları başta olmak üzere Kafkaslar ve Orta Asya petrol ve doğal gazının en uygun koşullarda ve kesintisiz olarak Türkiye üzerinden batıya akışının sağlanması, Gürcistan ve koşullardaki gelişmelere bağlı olarak Ermenistan ile dostluk ve barış sürecinin, Azerbaycan ile ise dostluk, kardeşlik ve mümkün olan her alanda stratejik işbirliğinin geliştirilmesi, Kafkasya’da Rusya ile aramızda bir tampon, “Barış Kuşağı”nın oluşturulması şeklinde sıralanabilir.

Bu bağlamda ulaşılmak istenen hedefler ise; Türk ekonomisinin güçlendirilmesi için karşılıklı iyi ilişkiler kurarak, bölgenin ekonomik potansiyelinden yararlanma, Rus yayılcılığının, yeniden canlanması ihtimaline karşı Kafkaslar’ı tampon bölge haline

getirme, Kafkasya'yı, Orta Asya ve Rusya Federasyonu ile ulaşım yolları bakımından, geçit veren bir köprü durumuna getirmek şeklindedir.

Türkiye'nin Gürcistan ve Azerbaycan'ın güvenlik endişelerinin giderilmesine katkıda bulunması, bu yönde askeri alanda sürdürdüğü çabaların artırılması ve ekonomik politikalarla da desteklenmesi kısa ve orta vadedeki millî hedeflerinin elde edilmesine büyük katkı sağlayacaktır.

3.2.3. Türkiye'nin, Kafkasya'daki Avantajları

Kafkasya, Anadolu coğrafyasının da bir uzantısı ve tamamlayıcısıdır. Türkiye'nin jeostratejik ufku, stratejik ilgi alanı Kafkasya'ya uzanır. Türkiye'nin güvenliği, ekonomik geleceği, Türk Dünyasına yönelik politikaları, Kafkasya ile birlikte Balkanlar ve Orta Doğu ile irtibatlıdır.

Türk kültürü doğal olarak, Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerinde önemli bir yer tutan konumdadır. Taraflar arasında bu ortak payda, ilişkilere farklı bir boyut getirmektedir (Demir, 2003: 59-60).

Türkiye, bölgedeki halkların, % 90'ı ile din müşterekliği içinde olup, aynı zamanda laik bir demokrasi ve piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik sistem oluşturabilmiş, tek ülkedir.

Türkiye, bölgenin en güçlü ve modern ordusuna sahip bir ülkedir. Türkiye, Kafkaslarda büyük ölçüde ve Orta Asya'daki toplumlarla, soy birliği ve dil benzerliği olma avantajlarına sahip bir ülkedir. Türkiye, Avrasya'nın enerji koridoru (doğal gaz) ve enerji terminalidir (petrol). Türkiye yetişmiş ve girişimci genç bir insan gücü potansiyeline sahiptir.

3.3. Uluslararası Örgütlerin Türkiye ve Azerbaycan Dış Politikalarındaki Yeri

3.3.1. Azerbaycan'ın Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

Azerbaycan, üniter bir anayasal cumhuriyettir. Türk Konseyi ve TÜRKSOY'un aktif üyesidir. 158 ülkeyle diplomatik ilişkisi ve birçok uluslararası kuruluşu üyeliği vardır. Azerbaycan' üyesi olduğu uluslararası kuruluşları şöyle sıralayabiliriz:

Birleşmiş Milletler (BM), UNESCO, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova Grubu (GUAM), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), CICA, Asya Kalkınma Bankası, Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası (EBRD), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA), Uluslararası Polis Teşkilatı (INTERPOL), Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ).

Bu uluslararası kuruluşların içinde Türkiye'nin de üyesi olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) üzerinde iki ülke açısından incelemesi ayrı bir başlık altında yapılması daha uygun olacaktır.

3.3.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluş düşüncesinin temelinde 1980'lerde eski Sovyetler Birliği'nin gıda ve tüketim mallarına ve ülkemizin de enerjiye olan ihtiyacının karşılanması çerçevesinde bir işbirliği kurulması fikri yer almaktadır. Bu fikir, Romanya ve Bulgaristan'ın da katılması ile bölgesel bir işbirliği zemininde olgunlaşmaya başlamıştır. Başlangıçta, amaç olarak bir serbest ticaret bölgesi oluşturma fikri ön plana çıksa da, daha sonra hedefin ekonomik işbirliği çerçevesinde değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır (Azerbaycan Künyesi, 2014, <http://www.mfa.gov.tr>).

Türkiye'nin liderliğinde başlayan çalışmalar, 25 Temmuz 1992 tarihinde İstanbul'da düzenlenen bir zirve toplantısında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonu'nun imzalanması ile nihayetlenmiştir ve örgüt bu tarihte resmen işlerlik kazanmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nde Türkiye, Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Ukrayna ve Yunanistan kurucu üye olarak yer almışlardır. Polonya, Tunus, İsrail, Mısır, Slovak Cumhuriyetleri, İtalya ve Avusturya'ya gözlemci ülke statüsü tanınmıştır (Mert, 2004: 230).

Soğuk savaşın sona ermesi ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasını izleyen yıllarda, gerek Balkan ülkelerinin gerek Kafkas ülkelerinin hızlı ve köklü değişim sürecine girdikleri

bilinmektedir. Balkanların ve Kafkasya'nın nasıl bir çatışma ve gerilim bölgesi olduklarını hatırlamak için çok geriye gitmeye gerek yoktur. Bosna-Hersek ve Kosova bunalımları, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali uluslararası kamuoyunun belleğinde canlılığını korumaktadır. Tarihten kaynaklanan nedenlerle birbirlerini karşıt olarak görmüş ve bazıları iki kutuplu dünya düzeninde hasım kamplarda yerlerini almış Balkan ve Kafkas ülkeleri Türkiye'nin öncülüğünde ilk kez bir araya gelerek bölgesel ekonomik bütünleşmeye giden yolda önemli bir adım atmışlardır.

Komşu ülkelerle ticaretin artırılması hususu, geleneksel pazarların yanı sıra yeni pazarların da devreye girmesine olanak sağlamakta; böylece ticarete hem ürün çeşidini hem de pazar yelpazesini genişletici bir etki yaratmaktadır. Türkiye de bölgeselleşme anlamında yaşanan hareketliliğe kayıtsız kalmamış olup; tarihsel ilişkilerine, coğrafi konumuna ve ekonomik gelişimine göre bölgesindeki oluşumların içinde yer almış bir ülkedir. Bu konumundan hareketle Türkiye Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 1964 yılında Bölgesel İşbirliği Teşkilatı adıyla; Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİ), 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul Zirve Deklarasyonu ile Gelişmekte Olan 8'ler (D-8), 1996 yılında Gelişmiş 7'lere alternatif olarak kurulmuştur. Kuruluş tarihlerinden itibaren zaman zaman daha yoğun olmak üzere faaliyetlerini kesintisiz olarak sürdürmüş çok sayıda toplantılar yapılmış ve projeler yürütülmüştür (Yavuz ve diğerleri, 2012: 1).

Yalta'da 5 Haziran 1998 tarihinde Devlet veya Hükümet Başkanları tarafından imzalanan KEİ Şartı'nın 1 Mayıs 1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesiyle KEİ bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütüne dönüşmüştür. 2004 yılında Sırbistan'ın da katılmasından bu yana örgütün 12 üyesi bulunmaktadır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü dünyanın özellikle enerji alanında önemli üretici ülkeleri ile tüketici ülkelerini çatısı altında toplamaktadır. Örgüt üyelerinin ekonomik gelişmişlik düzeyleri farklıdır. 1989 öncesi merkezi ekonomi ile yönetilen üye ülkeler bugün bir ekonomik dönüşüm sürecinden geçmekte ve hızla serbest pazar ekonomisi koşullarına uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. KEİ'nin özellikle Balkan'lardaki üyeleri Örgütün üye ülkeler arasındaki işbirliğini arttırarak ileride Avrupa Birliği ile bütünleşmeyi hızlandırabileceğine inanmaktadırlar.

KEİ ülkemiz açısından, gerek kurucu ülkesi olmamız ve gerekse de örgüte ev sahipliği yapmamız sebebiyle önem arz etmektedir. KEİ aynı zamanda ortak tarihi, kültürel ve sosyal değerleri paylaşan ülkeler arasında eşsiz bir işbirliği platformu da oluşturmaktadır. Öncelikli amacın istikrarı temin etmek olduğu bir bölgede KEİ'nin bölge halkları arasında bu ortak değerleri ön plana çıkartarak köprüler oluşturma kabiliyeti önemlidir.

KEİ bünyesinde şu anda; başta gümrük olmak üzere, ticaret ve ekonomik kalkınma, bankacılık ve finans, ulaştırma, enerji, haberleşme, bilim ve teknoloji, KOBİ, çevre koruma, turizm ve doğal afetler olmak üzere çeşitli çalışma grupları faaliyet göstermektedir. Çalışma grubu faaliyetlerine etkinlik ve ivme kazandırılmasını teminen belirli alanlarda her üye ülke iki yıllık dönemler halinde koordinatör ülke görevini üstlenmektedir (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, 2014, <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararası-orgutler/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu>).

Dış politikamızın öncelikli sahalarından olan Kafkasya ve Balkanlar arasında bir köprü niteliği taşıyan Karadeniz Bölgesi tarihten günümüze kadar çevre ülkeler için devamlı olarak yüksek önemi haiz olmuştur. Parçası olduğumuz Karadeniz Bölgesi'ne duyulan uluslararası ilgi günümüzde de sürekli artmaktadır.

Türkiye, hem AB'ye hem de üye ülkelere bunun AB'ye bir alternatif olmadığını özellikle vurgulamıştır, öyle ki, eğer bu ülkeler için AB üyeliği söz konusu olacaksa, bu tür bir yapılanma içinde deneyim sahibi olacaklardı.

Örgütte, Genel Sekreter Birinci Yardımcılığı görevi daimi olarak Türkiye'ye tahsis edilmiş olup, Haziran 2009'dan bu yana bu görevi Emekli Büyükelçi Sumru Noyan deruhte etmektedir. Öte yandan Örgüt'te İdari Yönetici pozisyonunda süreli olarak bir temsilcimiz daha görev yapmaktadır.

KEİ'nin tek karar organı, yılda iki defa toplanan ve oydaşma ile karar alan Dışişleri Bakanları Konseyidir. Üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarını temsil eden ve onlar adına hareket eden Yüksek Düzeyli Memurlar Komitesinin ise temel görevi, Konseyin aldığı karar ve tavsiyelerin uygulanmasını sağlamak ve Konseye tavsiyelerde bulunmaktır.

Bölgede ekonomik işbirliğini tesis etme amacı güden KEİ'nin temel özelliklerinden birisi, işbirliğine ve dış dünyaya açık yapısıdır. Avusturya, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Fransa, Almanya, Belarus, İsrail, İtalya, Polonya, Slovakya, Tunus, ABD, AB Komisyonu, Karadeniz Komisyonu, Uluslararası Karadeniz Kulübü ve Enerji Şartı Sekreteryası, KEİ toplantılarına gözlemci olarak katılmaktadırlar. Macaristan, İngiltere, İran, Karadağ, Ürdün, Japonya, Kore ve Slovenya ise Sektörel Diyalog Ortağı Statüsünde toplantılara iştirak etmektedirler (Azerbaycan Künyesi, 2014, <http://www.mfa.gov.tr>).

KEİ bölge ülkelerinin ekonomik gelişmesine katkılar sağlayacak işbirliğini öngörürken, işadamlarının da bir araya gelmesine aracı olmaktadır. KEİ, ekonominin çeşitli sektörlerinde işbirliğini öngören bir örgüttür. KEİ İş Konseyi bu işbirliği amacıyla kurulmuştur.

Ticaret, KEİ sürecinin önde gelen, başı çeken bir unsurdur. Bölgelerarası ticaretin artırılması, ticarete engellerin kaldırılması KEİ'nin öncelikli hedefleri arasındadır. Nitekim KEİ kuruluş belgesinde bölgede bir Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması hedefi öngörülmektedir. Ticaretin yanı sıra, doğrudan dış yatırımlar, teknoloji transferi de üye ülkelerde ekonomik gelişmeyi hızlandıran etkenler olarak KEİ'nin eylem alanı içinde yer almaktadır.

Ulaştırma ve iletişim sektörleri KEİ sürecinin can damarını teşkil etmektedir. KEİ bünyesinde, ticaret ve ekonomi, ulaştırma, enerji, haberleşme, bilim ve teknoloji başta olmak üzere çeşitli konularla ilgili 18 adet çalışma grubu yardımcı organlar olarak faaliyet göstermektedir. Dışişleri Bakanları Konseyi'nin kararı ile kurulan ve KEİ çerçevesinde gelişen işbirliğinin temelini oluşturan Çalışma Grupları, Konseye faaliyetleri hakkında raporlar sunmakta ve tavsiyelerde bulunabilmektedirler. Bir projenin, anlaşmanın veya herhangi bir işbirliği girişiminin ilk etapta tartışıldığı organ olan Çalışma Grupları uzmanlar düzeyinde toplanmaktadır. Çalışma grubu faaliyetlerine etkinlik ve ivme kazandırılmasını teminen belirli alanlarda her üye ülke iki yıllık dönemler halinde "koordinatör ülke" görevini üstlenmektedir. Koordinatör ülke bir eylem planı hazırlayarak söz konusu alandaki işbirliğinin önceliklerini belirlemek ve koordinatörlüğü boyunca en az iki toplantı düzenlemekle yükümlüdür. Ülkemiz halen Gümrük Çalışma Grubu, Çevre Koruma Çalışma Grubu, Kurumsal Yapılanma ve İyi Yönetişim Çalışma Grubu, KOBİ

Çalışma Grubu ile Bilim ve Teknoloji Çalışma Grubu'nun koordinatörlüğünü yürütmektedir (Azerbaycan Künyesi, 2014, , <http://www.mfa.gov.tr>).

KEİ Gümrük İşleri Çalışma Grubu 2010-2012 Ülke Koordinatörlüğü görevi Bakanlığımız tarafından yürütülmüş, 2012-2014 Ülke Koordinatörlüğü görevinin de Bakanlığımızın mevcut dönemdeki başarılı ve aktif çalışmaları doğrultusunda ülkemiz tarafından yürütülmeye devam edilmesi kararı alınmıştır

3 Nisan 2013 tarihinde İstanbul'da, KEİ-Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu ortaklığında düzenlen *Sınır Geçişleri En İyi Uygulamalar, Ticaret ve Taşımacılığın Kolaylaştırılması Çalıştayı* gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan, KEİ'nin kurucu ülkelerinden biri olsa da, Azerbaycan, Ermenistan ile yaşanan savaş yüzünden tam olarak bu kuruluşun çalışmalarına katılamıyordu. Askeri operasyonlar 1994 senesinde durdurulsa da, savaştan sonra Azerbaycan'da oluşan ekonomik ve politik ortam bu ülkenin çok yönlü ilişkiler kurmasına ve uluslararası ilişkilerin gelişmesine engel oluyordu. Bu anlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in KEİ çalışmalarına ilk kez 25 Ekim 1996 yılında katılmış olması, aslında, Azerbaycan'ın bu teşkilata entegrasyonunun savaş yüzünden ertelendiğinin bir göstergesidir. KEİ devlet başkanları toplantısına ilk kez katılan Haydar Aliyev bir konuşma yaparak örgütün perspektiflerinden ve bölgede oynayacağı rolünden bahsetmiştir. Haydar Aliyev, zirve kapsamında Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Bulgaristan Cumhurbaşkanı Jelu Jeleu ve Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Çernomyrdin ile bir araya gelmiştir. Zirve toplantısının sonuç belgesi olarak KEİ'nin yeni gelişme perspektiflerini belirleyen Moskova Bildirisi imzalanmıştır (Azerbaycan-KEİÖ İlişkileri, 2010, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/2254244.html>).

Haydar Aliyev'in vefatından sonra yerine geçen İlham Aliyev de, KEİ kapsamında ikili ilişkilerin kurulması ve daha yoğun entegrasyonun sağlanması sürecini başarıyla devam ettirmiştir. 7 Kasım 2003'te Cumhurbaşkanı İlham Aliyev KEİ Genel Sekreteri Valeri Çeçelaşvili'yi kabul etti. Görüşmeden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev enerji sektörünün yanı sıra, ulaştırma ve turizm alanında da ülkesinin bölgesel işbirliğine yönelik önemli sonuçlar elde etmesinden duyduğu memnunluğu ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in etkin siyasi faaliyeti sonucunda Azerbaycan ile KEİ arasındaki ilişkiler hızlı bir gelişme temposuna girdi. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, KEİ-Azerbaycan işbirliğini teşvik eden bir dizi yasalar kabul etmiş, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ise birçok karar imzalamıştır. Bu belgelerden "KEİ üye devletleri hükümetleri arasında suç ve özellikle suçun organize biçimleri ile mücadele konusunda işbirliğine ait Anlaşma", "Terörizm ile mücadele konusuna ait ek Protokolün" onaylanmasına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Yasalarını örnek gösterebiliriz.

Azerbaycan, KEİ kapsamında Karabağ sorunu ile ilgili propaganda çalışmaları yapmakla birlikte, enerji taşımacılığı, ulaştırma, eğitim, terörle mücadele ve diğer alanlarda da işbirliği kurdu. Kısacası, Azerbaycan, KEİ ile işbirliği ilişkilerinden faydalanarak daha kapsamlı ilişkiler geliştirmeyi ve uluslararası ilişkilerde bağımsız siyasi aktör gibi faaliyette bulunmayı başardı. Tüm bunlar ülkemizin imajının yükselmesine ve güvenli bir ekonomik siyasi ortak statüsünü kazanmasına neden oldu.

3.3.3. NATO

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası toplumda çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Savaşın acıları gitmeden ulus-devletler yanında, uluslararası toplumda süjeliği konusunda tereddütler bulunan uluslararası örgütler konusundaki gelişme topluma şekil vermesi açısından da sonuçları hissedilmiştir. Birleşmiş Milletler, evrensel düzeyde Savaş devam ederken şekillenmiş egemen-eşitliğe dayalı bir uluslararası örgüt olarak daha çok ABD ve SSCB'nin fikirleri doğrultusunda şekillenmiş ve bugün de bazı yönleri tartışmalı da olsa varlığını devam ettirmektedir. Evrensel örgütlerin yanında bölgesel düzeyde örgütlenme de BM Anlaşmasınca teşvik edilmiştir. NATO, Avrupa Devletleri ile ABD'nin savunma alanında ortaklaşa planladıkları bölgesel bir örgüttür. SSCB'nin yayılmacı bir politika izlemesinin durdurulması amacıyla 1949 yılında Kuzey Atlantik Asamblesinin oluşturulması yoluna gidilmiştir (Bozkurt, 2008: 185-187).

9 Nisan 1949'da Washington Antlaşması ile kurulan NATO, bir kolektif savunma örgütü olarak bilinmektedir. Kurucu antlaşmanın özellikle 3., 4., ve 5. maddeleri önemlidir. Bu maddelerle, üye ülkeler, ortak savunma için yeteneklerini geliştirmeye, herhangi bir üyenin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlık ve güvenliği tehlikede olduğunda bir araya

gelmeyi ve herhangi birine saldırıldığında, bu saldırıya hepsine karşı yapılmış bir saldırı olarak kabul etmeyi taahhüt etmişlerdir.

Örgütün başlıca amacı tüm üye ülkeleri siyasal ve askeri yöntemlerle savunmaktır. Örgütün kurulduğu zaman Batı Avrupa'nın güvenliği için en büyük tehdit olarak SSCB görülmekteydi. Bu nedenle Soğuk Savaş yıllarında örgütün temel hedefi SSCB ve Varşova Paktı üyesi ülkelere gelebilecek muhtemel saldırılara karşı üye ülkeleri koruyabilecek askeri kapasiteye sahip olmak olmuştur. Dönemsel koşullara bağlı olarak örgütün stratejilerinde ve tehditlere bakışında değişiklikler de yaşanmıştır (Askerzade, 2009: 117).

NATO'nun Kurucu üyeleri: Belçika, Lüksemburg, Kanada, Hollanda, Norveç, Danimarka, Portekiz, Fransa, İzlanda, İtalya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri'dir. Başlangıçta oniki devletin iştirakiyle akdedilmiş olan Kuzey Atlantik Antlaşması'na, Londra'da, 17 Ekim 1951 tarihinde düzenlenen bir protokol ile Türkiye ve Yunanistan'ın da katılımları onaylanmış; Türkiye, 18 Şubat 1952'de Adnan Menderes Hükümeti döneminde NATO'ya resmen üye olmuştur.

Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Avrupa'da yaşanan siyasal değişikliklere ve tehditlerle ilgili yeni değerlendirmelere bağlı olarak NATO'da askeri ve siyasal açıdan ciddi dönüşümler yaşanmış, örgüt geleneksel tehditlerle beraber terör ve diğer bazı tehditlere önlem alabilecek şekilde geliştirilmeye çalışılmıştır. Örgütün yeni koşullara uygun çalışma ilke ve metotları ilk olarak "Kuzey Atlantik Değişim Sürecinde" isimli Londra bildirisinde (1990) açıklanmış, daha sonra "Barış ve İşbirliğine İlişkin" Roma bildirisinde (1991), "Yeni Stratejik Konsept" (1991) ve Barış İçin Ortaklık programı² (1994) belgelerinde, Madrid (1997), Washington (1999), Prag (2002), İstanbul (2004), Riga (2006), Bükreş (2008) zirvelerinin belgelerinde ve diğer belgelerde yer almıştır. Londra zirvesinde Varşova Paktı ülkelerine işbirliği elini uzatan NATO, bu ülkelerin tamamını örgüt ile işbirliği ve karşılıklı anlayışı temel alan ilişkiler geliştirmeğe davet etmiştir (Askerzade, 2009: 2).

Azerbaycan NATO ile Barış İçin Ortaklık (BİO) programı çerçevesinde geniş işbirliği yapmaktadır. Bu program örgütün 1994 Brüksel Zirvesi'nde kabul edilmiştir. BİO pratik işbirliğini ve Kuzey Atlantik Konseyi'nin dayandığı demokratik değerlere bağlılığı temel almaktadır. Programın temel hedefi istikrarın korunması, tehditlerin sınırlandırılması

ve güvenlik konularında Ortak devletlerle NATO arasında tarafların istekleri dikkate alınarak her ortak devlet ile özel işbirliği bağının geliştirilmesidir.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa ve Avroatlantik siyasal, güvenlik, ekonomik ve diğer yapılara entegrasyonu stratejik amaçlar taşımaktadır. Azerbaycan, kendi dış politika stratejisini oluştururken önemli uluslararası kuruluşlar ve bu kuruluşlara üye olan önemli devletler ile işbirliğine önem vermektedir.

Azerbaycan Avroatlantik İşbirliği Konseyi ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde örgüt ile işbirliğini geliştirme olanaklarından mümkün olduğu kadar daha fazla yararlanmaya çalışmaktadır. Sadece askeri değil, aynı zamanda siyasal niteliği de bulunan bir örgüt olarak NATO ile işbirliği Azerbaycan açısından bu örgütün siyasal ve askeri, ekonomi, çevre ve diğer konulardaki birimleri ile işbirliği ve bu alanlarda kendini geliştirme olanağı sunmaktadır. Bunlarla beraber örgüt ile geliştirdiği işbirliği Azerbaycan'a demokrasi ve piyasa ekonomisini temel alan ülkelerle ilişkilerini geliştirme açısından da fırsatlar sunmaktadır.

Azerbaycan'ın NATO ile ilişkilerindeki pratik ilk adımlar bu ülkenin 1992 Martında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne üye olmasıyla atılmıştır. 4 Mayıs 1994 tarihinde Barış İçin Ortaklık programı çerçeve belgesinin imzalanmasıyla Azerbaycan NATO işbirliği yeni bir aşamaya geçmiştir (Askerzade, 2009: 4). Bu aşamada ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesi için yeni olanaklar doğdu. 2005 yılında ise Azerbaycan artık Bireysel Ortaklık Programı'na kattı ve ikili ilişkiler askeri ve askeri siyasal boyutlarla beraber diğer çok sayıda alanı da içermeğe başladı.

Azerbaycan Cumhuriyeti NATO'da en güçlü ordulardan birisine sahip olan Türkiye ile hem NATO çerçevesinde, hem de ikili askeri ilişkiler geliştirmektedir. NATO ile ilişkilere önem Türkiye için de önemli dış politika ve güvenlik politikası boyutudur. Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya devletlerinin Avroatlantik İşbirliği Konseyi ve Barış İçin Ortaklık Programı'nda yer almalarını ve çalışmalarını desteklemektedir.

Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde ordusunu NATO standartlarında yeniden yapılandırma politikasını uygulamaya çalışan Azerbaycan, 1997'den beri Örgütün Planlama ve Analiz Süreci programında aktif yer almaktadır. Bu program çerçevesinde ülkenin savunma sisteminde köklü değişimler gerçekleştirilmiş, Azerbaycan Silahlı

Kuvvetlerinin altyapısının, teknik donanımının ve savunma kabiliyetinin NATO standartlarına uygunlaştırılması yönünde çok sayıda proje gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin ulusal güvenlik politikasında Güney Kafkasya'ya büyük önem atfedilmektedir. İster NATO çerçevesinde, isterse de ikili boyutta Türkiye Azerbaycan askeri ilişkilerini araştırırken bölgesel dinamikleri ve ilişkileri dikkatten kaçıramayız. Güney Kafkasya hem Rusya, hem de Türkiye için çok stratejik öneme sahip bir bölgedir.

NATO çerçevesinde Azerbaycan Türkiye ilişkilerinin büyük perspektifleri mevcuttur. NATO'ya entegrasyon doğrultusunda büyük yükümlülükler üstlenen Azerbaycan için askeri reformların hızlandırılmasında Türkiye'nin özel bir yeri vardır. Karşılıklı ziyaretlerde de ifade edildiği üzere bu işbirliğinin zamanla daha da üst düzeylere taşınması gerekmektedir. Azerbaycan askeri açıdan ve diğer boyutlar itibariyle gelişmesi ve bölgede konumunu güçlendirmesi aynı zamanda Türkiye'nin güçlenmesi demektir.

3.4. Türk Dış Politikası Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1989'dan itibaren dağılmaya başlamasıyla birlikte 15 ülke bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu 15 ülkenin içerisinde Azerbaycan da bulunmaktadır. 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. İlk olarak 9 Kasım 1991'de Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Ancak Azerbaycanda Ermenistan, Rusya ve İran gibi devletlerin çıkarlarının olması nedeniyle bu iki devlet arasındaki ilişkiler çok fazla samimi olamamıştır (Kara, 2013: 1).

Türkiye Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlet olmuş, ama Azerbaycan ile ilişkileri tanıdıktan sonraki aşamada çok daha yakın ilişkiler olacağını beklenirken hayal kırıklığı yaşanmıştır. Çünkü Azerbaycan topraklarında Rusya daha baskın çıkmıştır. Türkiye de çok fazla soruna neden olmaması adına Azerbaycan'a çok yakın davranamamıştır. Bu dönemde de hem ticari hem dostluk adına ilişkilerde gerileme yaşanmıştır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tek kara bağlantısını oluşturan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (NÖC), ülkemizin Azerbaycan'la ikili ilişkileri açısından önemli bir yer tutmaktadır. Ermenistan, İran ve Türkiye arasında yer alan ve Azerbaycan'dan fiilen kopmuş durumda bulunan Nahçıvan, Azerbaycan halkı ile doğrudan bağlantı noktamızı oluşturmaktadır. Ülkemiz ile NÖC arasında siyasi, askeri, ekonomik ve insani düzeyde

yoğun olan ilişkiler tatmin edici bir yönde seyretmekte ve daha da gelişme potansiyelini barındırmaktadır.

Türkiye her zaman Ermenistan ve Azerbaycan ilişkilerinde Azerbaycan yanında bir tutum sergilemiştir. 1986 yılında Ermenistan, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesine saldırıp orada bulunan halkı baskı altına aldığında Türkiye, Ermenistan ile arasındaki sınır kapılarını kapatmış ve Ermenistan'a siyasi, ekonomik ve politik anlamda sert davranarak Azerbaycan'ı desteklediğini Azerbaycan halkına ve tüm dünyaya göstermiştir.

Demokratik seçimlerle yönetime gelen Ebulfeyz Elçibey döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri daha sıcak bir döneme girmiştir. Elçibey dış politikada Türkiye ilişkilerine daha fazla önem vermiştir ve bu dönemde birçok protokol imzalanmıştır.

Haydar Aliyev döneminde ise Azerbaycan Türkiye yanlısı politikalarından biraz uzaklaşmış, ülke üzerindeki Rus baskısını azaltmak için Rusya'ya yaklaşmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye ile ilişkilerde göreceli bir gerileme yaşanmıştır. Bununla beraber, kısa süre sonra Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik taleplerinin Azerbaycan'ın kabul etmek istemediği alanlarda da devam edeceği anlaşılmış, çeşitli düzeylerdeki Rus yetkilileri ile temaların yanında, Aliyev (1993 Ekiminden itibaren) Batılı petrol şirketleri ve yetkilileriyle de temalarını tam olarak kesmemiştir. Bu dönemde Azerbaycan'ın Batı'ya açılmasında Türkiye yetkilileri yeni devlet başkanı Haydar Aliyev'e yardımlarda bulunmuşlardır.

Dönem dönem ortaya çıkan farklılıklara rağmen Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk 10 yıl içinde büyük gelişme göstermiştir. Bu dönem boyunca Azerbaycan ve Türkiye arasında 150'ye yakın anlaşma, protokol ve diğer belgeler imzalanmıştır. Bu anlaşma ve protokoller ekonomi, ticaret, eğitim, kültür konularında ve bilimsel alanlardadır.

Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırması ile birlikte bölgede artan önemi, Türkiye'nin son dönemde bölgede doğrudan her iki ülkenin daha da yakınlaşmasına ve stratejik ortak olarak hareket etmelerine sebep oldu. Bunun sonucunda Azerbaycan ve Türkiye arasında ticaret, siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sahalarda gelişerek artan bir işbirliği süreci yaşanmaya başlamıştır. Hatta bu işbirliği, Azerbaycan ordusunun yapısal olarak hazırlanması, NATO standartları seviyesine

yükseltilmesi, iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında uluslararası düzeyde işbirliği, bölgesel problemlere ortak tavır, uluslararası kurumlarda ortak çalışmalar, ekonomi ve ticaret alanlarındaki uluslararası projelerde fikir birliği seviyesine ulaşmış ve birçok başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Hatta Bu birliktelik Haydar Aliyev'in "Bir Millet İki Devlet" söylemiyle de bir bakıma perçinlenmiştir.

İki kardeş ülke arasında artarak devam eden bu süreç iki ülkenin karşılıklı dış ticaretinde de kendini göstermiştir. Ekonomisinin büyük bir kısmı petrol ve petrol ürünleri ihracına dayalı bir ülke olan Azerbaycan'la Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkisi global siyasi ve ekonomik gelişmelerden etkilenecek artış ve azalışlar gösterse de özellikle Azerbaycan için Türkiye en önemli dış ticaret taraflarından biri olma özelliğini korumaktadır (Bölek, 2012: 10).

3.4.1. Kültürel Açıdan Türkiye - Azerbaycan İlişkileri

3.4.1.1. Kültür

Azerbaycan halkının kültürü Türk kültürünün bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Coğrafi yapısının gereği değişik kültürlerle etkileşme olmuşsa da, gelenek, görenek, anane açısından Anadolu halkından ayrılan önemli farklılıklar yoktur.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Ortak köken, dil, din birliği, benzer kültür, gelenek ve görenekler bu ilişkileri gerekli kılan başlıca faktörlerdendir. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir" ve Haydar Aliyev'in "Biz bir millet iki devletiz" sözleri hem Türkiye'de hem Azerbaycan'da iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihçesini, bugününü ve gelişme doğrultularını net bir biçimde ifade eden en mükemmel formül olarak görülmektedir.

Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerinin gelişmesinde iki ülke arasında yapılan öğrenci değişimi, karşılıklı olarak televizyon ve radyo yayınları da önemli rol oynamaktadır. Çağdaş dönemde Haydar Aliyev tarafından temeli atılan Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkileri günümüzde oldukça hızlı bir tempoyla gelişmektedir, bunu devlet ve hükümet başkanları düzeyinde, toplumlar ve diasporaların işbirliği çerçevesinde yapılan etkinlikler de teyit etmektedir. 2012 yılında 20. Yaşına giren Türk-Azeri ilişkileri

münasebeti ile Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı ve Azerbaycan Kùltür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle Azerbaycan'ın Ankara Büyùkelçilięi'nde "*Azerbaycan-Tùrkiye Diplomatik İlişkilerininin 20. Yıl Dönümü*" konulu fotoğraf sergisi düzenlendi. Sergide açılış konuşması yapan Türkiye Dışışleri Bakanlığı İkili Siyasi İşler Genel Müdür Vekili Hayri Hayret Yalay, Azerbaycan'ın hızlı gelişiminden, bölgedeki rolünden ve BM Güvenlik Konseyi'ne geçici üye seçilmesinden övgüyle bahsetmiştir. Azerbaycan Büyùkelçisi Faik Bağirov ise Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin özelliğini, iki kardeş ÷lkenin birlikte faaliyetinin önemini, gerçekleştirilen stratejik ortaklık projelerini ve yeni planları aktardı (Siyaset Dergisi, Mart 2012).

Tùrkiye-Azerbaycan ilişkileri 1991–2008 arasında devamlı yükselişte olmuştur. Sorunlu küçük dönemler yaşanmışsa da, bu dönemlerde bile olumlu adımlar ve söylemler daha ön planda olmuş, sorunlar geri planda kalmıştır. İkili ilişkilerin, 2008 yılına kadarki aşamasında olumluluk asli, sorunlar ise tali unsur olarak dikkat çekmiştir. Her alanı kapsayan çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.

3.4.1.2. Eğitim – Öğretim Politikaları

Sovyet sonrası Türk Cumhuriyetleri'nde eğitim politikaları, Sovyet rejimimin eğitim ilkelerinden kopmakla birlikte, bazı bakımlardan bu sistemin devamı özelliği göstermektedir. Azerbaycan eğitim sisteminde genel eğitim ilkokul, ortaokul ve liseyi kapsar. Bu üç kademe bir arada eğitimi sürdürür. Azerbaycan'da üniversiteler Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösterirler (Okutan, 1996: 97).

Azerbaycan Cumhuriyeti okullarında esas eğitim dili, ÷lkenin devlet dili olan Azerbaycan dilidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında (45. madde) Azerbaycan'ın her bir vatandaşı için kendi isteğine uygun olarak istediği dilde eğitim görmek, yaratıcılıkla uğraşmak, bilimsel araştırmalar yapmak hakkı tanınmıştır. Azerbaycan'da kimse ana dilini kullanma hakkından menedilemez.

Azerbaycan Türkleri diğer Türklere kıyasla daha yüksek bir eğitim seviyesine sahiptir. 19. yüzyılın son çeyreğinde İsmail Gaspıralı Bey'in başlattığı "Usul-i Cedit" yöntemiyle Azerbaycan eğitim sistemi gelişmiştir. Önceden Arap alfabesi kullanan Azerbaycan, 1922-1924 döneminde Latin alfabesine geçmiştir. Ruslar 1940'tan itibaren

Azerbaycan'ı Kiril alfabesi kullanmaya zorlamıştır. Böylelikle Türkiye ile kültürel bağların zayıflaması ve koparılması umulmuştur (Uslu, 2012: 1).

Azerbaycan 2000 yılında Haydar Aliyev'in emriyle Latin alfabesine geçmiştir. Daha önce okullarda öğretilen Latin alfabesine aniden geçiş ilk zamanlarda sorunlu olmuştur. İnternet gibi araçların kullanımında sorunlar yaşanmış hatta gazetelerin satışları düşmüş, yine bazı gazete ve televizyonlar yazı dilini Rusça olarak değiştirmiştir. Ancak bu sorunlar kısa zamanda aşılmış, bugün Azeriler Latin alfabesine tam olarak geçmişlerdir (Demirci, 2011: 225-229).

18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile eğitim ilişkilerimiz 1992 yılı başında Bakanlığımız yetkililerinden oluşan heyetin Türk Cumhuriyetlerine yaptıkları ziyaret ve bu ziyarette is birliği konularının genel kapsamını belirleyen ön protokollerin imzalanması ile başlamıştır.

Gelişen eğitim ilişkileri sonucunda Azerbaycan Tahsil Nazırlığı ile Bakanlığımız arasında 1 Aralık 2000 tarihinde eğitim ve bilim alanlarında iş birliği protokolü imzalanmıştır. Anlaşmalarda yer alan hükümlerin uygulanması, uygulamada karşılaşılan sorunların çözümlenmesi amacıyla Daimî Komisyon oluşturulmuştur.

Büyük Öğrenci Projesi kapsamında diğer Türkiye Cumhuriyetlerinden olduğu gibi Azerbaycan'dan da Türkiye'ye lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim amacıyla öğrenci gitmektedir. Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye eğitim almak üzere giden öğrencilerin %11'i Azerbaycanlıdır. Azerbaycan'daki okulların tamiri, ders kitaplarının karşılanması, demirbaş alımı gibi ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla Türkiye 1993-2011 yılları arasında 252.570 dolar yardımda bulunmuştur. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Yine aynı kurum tarafından açılan Bakü Türk Lisesi, hem Azerbaycanlı öğrencilere, hem de Azerbaycan'da yaşayan Türkiyeli öğrencilere eğitim vermektedir (Aras ve Süleymanov, 2012: 80).

Türk iş adamları tarafından kurulan Çağ Öğretim işletmelerine ait 12 lise,10 üniversite hazırlık dershanesi ve Qafqaz Üniversitesinden oluşan eğitim kurumlarının ülke eğitim sektöründe çok önemli yeri bulunmaktadır. Ayrıca Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı tarafından açılan İşletme Fakültesi ise Azerbaycan İktisat Üniversitesi bünyesinde hizmet vermektedir.2012 yılı itibariyle Türkiye'de eğitim gören ve ya mezun olan Azeri

öğrencilerin ve Azerbaycan'da eğitim gören ve ya mezun Türkiyeli öğrencilerin toplam sayısı on binin üzerindedir.

3.4.2. Ekonomik Açıdan Türkiye – Azerbaycan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ciddi bir küçülme yaşamış olan Azerbaycan ekonomisine Ermenistan ile çıkan savaş ayrıca bir darbe vurmuş, bağımsızlığın ilan edildiği 1991 yılından 1995 yılına kadar olan sürede yüzde 60'lık bir küçülme yaşayan Azerbaycan ekonomisinde Sovyetler Birliği dönemindeki pazarlarını ve devlet teşviklerini kaybetmiş olan plastik, kimyasallar ve imalat gibi birçok sektör yok olma durumuna gelmiştir.

Azerbaycan ekonomisi, 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası'yla işbirliği çerçevesinde başlatılan yeniden yapılanma ve özelleştirme programıyla canlanmaya başlamış ve ekonomideki küçülme yerini büyümeye bırakmıştır.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra yönünü batıya çeviren Azerbaycan'ın Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Moldova ve Kazakistan ile serbest ticaret anlaşması bulunuyor. Bu anlaşmayla da söz konusu ülkeler arasında herhangi bir gümrük vergisi uygulanmıyor. Bu da Azerbaycan'a yatırım yapmak isteyen iş adamları için önemli bir fırsat sağlıyor. Ayrıca Azerbaycan, başta petrol ve doğalgaz olmak üzere yer altı ve yer üstü kaynakları itibarıyla son derece zengin, Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya'nın tam ortasında, tarihi ve ticari geçit yollarının üzerinde bir konumda olmasından ötürü Kafkasya bölgesinde oldukça önemli bir ülke olarak ilgi çekiyor.

Azerbaycan'ın dış ekonomik ve ortak faaliyetinde önemli yer alan Türkiye, onun bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü tanıyan ve destekleyen ilk ülkedir. Türkiye'nin Azerbaycan'la dostluk ve kardeşliğinin büyük tarihi geçmişi vardır. Yüzyıllar boyunca halklar birbirine destek olmuşlardır (Aliyev, 2012: 67).

Türkiye, Azerbaycan'a bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma ve sahip olduğu tabii kaynakların sunduğu ekonomik potansiyeli etkin bir şekilde hayata geçirme konusunda sürekli olarak destek vermiştir. Bununla birlikte, birçok uluslararası ilişkiler uzmanı tarafından Haydar Aliyev zamanında daha kuvvetli olan ilişkilerin İlham Aliyev zamanında bir nebze de olsa zayıfladığı ifade edilmektedir (DEİK, 2013: 9).

Son dönemlerde Türkiye ile Ermenistan arasındaki resmi ilişkilerde bir normalleşme süreci yaşanması, Azerbaycan'da bir tepki uyandırmış ve Dağlık Karabağ konusunda önemli bir avantajın yitirileceği endişelerini uyandırmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin halen oldukça kuvvetli bir seviyede olduğunu söylemek mümkündür.

Azerbaycan 1993-2007 yılları arasında 30 milyar dolar civarında doğrudan yabancı sermaye girişi yaşadı. Türkiye, Azerbaycan'da 1995-2006 yılları itibariyle petrol ve doğal gaz sektörüne yönelik yabancı sermaye yatırımlarında ABD ve İngiltere'den sonra üçüncü sırada, petrol ve doğal gaz dışı sektöre yönelik yabancı sermaye yatırımlarında ise ikinci sırada yer alıyor. Türk firmalarının toplam yatırım miktarının, 3 milyar doların üzerinde olduğu tahmin ediliyor.

Türk şirketleri Azerbaycan'da telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, finansal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaştırma, otomotiv, imalat sanayi, petrol gibi hemen her konuda faaliyet gösteriyor.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında 1991'den bu yana ticaret dengesi Türkiye lehine fazla veriyordu. Fakat 2006'nın haziran ayından itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının devreye girmesiyle ilk defa dış ticaretimizde açık vermeye başlandı. 2006'da 385 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirirken, 388 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiş olduk.

Türkiye, Azerbaycan'da 1994'te imzalanan Asrın Anlaşması olarak nitelendirilen petrol üretim paylaşımı anlaşmasında da %6.75'lik bir paya sahiptir. 30 yıl süreyle 540 milyon ton petrol ve 90 milyar m³ doğal gazın işletilmesini içeren ve 11.5 milyar dolar yatırım maliyeti bulunan bu anlaşmada TPAO da faaliyet göstermektedir (Dikkaya, 2014: 3).

3.4.2.1. Türkiye ve Azerbaycan Arasında İthalat ve İhracat

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı günden bu yana dış ticaretini Batı'ya açma politikası izlemiştir. Bu politikanın sonuçları 2000'li yıllarla beraber alınmaya başlanmış ve 2008 yılı itibariyle İtalya, Azerbaycan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi (AZSTAT) verilerine göre 2010 yılında Azerbaycan'ın en çok ihraç pazarını yüzde 33 ile İtalya oluşturdu.

Azerbaycan'ın ithalatı ise ihracatına nazaran daha fazla bir çeşitlilik arz etmektedir. 2008 yılında ithalatın yüzde 30'unu makine ve elektrikli teçhizat oluşturmuş olup bunların tamamı petrol sektöründe kullanılmak üzere ithal edilen ürünlerdir. Bu kalemden sonra sırasıyla yüzde 17'lik bir payla ulaştırma araçları, yüzde 11 ile metaller ve yüzde 7 ile gıda ürünleri gelmektedir. AZSTAT'ın verilerine göre 2010 yılında Azerbaycan'ın en fazla ithalat yaptığı ülke yüzde 17 ile Rusya Federasyonu olmuştur. Rusya'yı yüzde 11,7 ile Türkiye, yüzde 9 ile Almanya ve Çin, yüzde 7 ile Ukrayna takip etmiştir (DEİK, 2013: 3).

Türkiye Azerbaycan'ın ithal partnerleri arasında Rusya Federasyonundan sonra 2. sırada yer almaktadır. Türkiye'den Azerbaycan'a getirilen ürünler içerisinde en önemli payı gıda ürünleri, meyve-sebze, inşaat malzemeleri, ağaç ürünleri, basın-yayın ürünleri, seramik ürünler, buzdolabı, klima ve benzeri tipli beyaz eşyalar, gıda sanayi ve ticaret sektörü için makine, araç ve gereçler, mobilya yer almaktadır (Aliyev, 2012: 83).

Diğer taraftan, son dönemde önem verilmeye başlanan sağlık hizmetleri alanındaki yatırımlara bağlı olarak hastahane ekipmanları ve medical ekipmanlar ile çevre sağlığı konusunda danışmanlık ve müteahhitlik alanında imkânlar olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 5: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Hacim	Denge
2005	528	30,7	272	100,8	800	256
2006	695	31,6	340	25,0	1.036	355
2007	1.048	50,6	330	-3,1	1.377	718
2008	1.667	59,1	928	181,6	2.595	739
2009	1.399	-16,1	752	-19,9	2.151	647
2010	1.550	10,8	865	14,9	2.415	685
2011	2.065	33,2	1.338	60,4	3.453	677
2012	2.587	25,4	1.638	18	4.225	949

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Azerbaycan Ülke Raporu, 2013

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında en önemli payı mineral yakıtlar ve yağlar (%90) oluşturmaktadır. Mineral yakıtları, bakır ve bakırdan eşya, plastik ve plastikten

eşya, organik kimyasal müstahzarlar, ham post, deri, ve köseleler gibi ürünler takip etmektedir.

2013 yılı GSYİH'sinin yüzde 63'ünü sanayi, yüzde 30,2'sini hizmet ve yüzde 6,2'sini tarım sektörleri oluşturmuştur. Azerbaycan ekonomisi 2013 yılında yüzde 3,5 oranında büyümüştür. 2013 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret hacmi 34,6 milyar dolardır. Bu rakamın 23,9 milyar doları ihracat, 10,7 milyar doları ithalattır. Petrol ve petrol ürünleri satışının ihracat içindeki payı yüksektir.

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2013 yılında Azerbaycan'da 43,1 milyon ton petrol ve 17,9 milyar metreküp doğalgaz çıkarıldığını açıklamıştır.

Petrol sektöründeki istikrarlı üretim ve olumlu gelişmeler Azerbaycan'ın uluslararası konumunu korumaktadır. Azerbaycan Hükümeti enerji dışındaki sektörlerin geliştirilmesine ve ekonomik yapının çeşitlendirilmesine öncelik vermektedir.

2013-2014 yılları için öngörülen, % 5 oranında GSYİH ve yumuşak fiyat baskıları altında oluşan % 3 oranındaki enflasyon, Azerbaycan'ın yakın vadeli ekonomik hedefleri ile uyumludur. 2013 yılında dış ticaret dengesi de 13,2 milyon dolar tutarında fazla vermiştir. Toplam dış borcu GSYİH'nin yüzde 8'ine yakındır (Azerbaycan Ülke Ekonomisi, 2013, <http://www.mfa.gov.tr>).

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 2013 yılında 2,9 milyar dolar, ithalatı ise 1,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde toplam 4,6 milyar dolar seviyesine ulaşan dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre %11'lik artış göstermiştir. Türkiye'nin verdiği dış ticaret fazlası ise bir önceki yıla göre %30'luk bir artışla 1,2 milyar dolara ulaşmıştır. 2013 yılı ihracatımızın ilk üç kalemini demir-çelik, mobilya ürünleri ve kıymetli metaller oluşturmaktadır. Azerbaycan'dan ithalatımızın ilk üç kalemini ise doğal gaz, işlenmemiş alüminyum ve ham petrol teşkil etmektedir. İkili ticaret hacminin 2023 yılına kadar 15 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir.

3.4.2.2. Yatırım İlişkileri

Türkiye, Azerbaycan ekonomisinin yeniden yapılanmasını bağımsızlığın ilk yıllarından beri desteklemiştir. Bu çerçevede 1993 Yılında, Türk Eximbank, Uluslararası

Azerbaycan Bankası ile 50 milyon doları ihracatta kullanılmak, kalanı ise yatırım projelerinde değerlendirilmek üzere 250 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalamıştır.

Azerbaycan, Türkiye ile arasında daima kuvvetli ilişkiler söz konusu olmuştur. Bu İki Ülke Arasındaki Ticaretin Altyapısını Düzenleyen birçok Anlaşma ve Protokoller imzalanmıştır (DEİK, 2013: 7). Bunlardan bazıları:

- Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması (01.11.1992 - Ankara)
- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (09.02.1994 -Ankara)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (09.02.1995 - Ankara)
- Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı Protokolleri:

KEK I. Dönem (26.02.1997, Ankara)

KEK II. Dönem (30.03.2001, Bakü)

KEK III. Dönem (14.04.2005, Ankara)

KEK IV. Dönem (28.07.2006, Bakü)

KEK V. Dönem (11.04.2008, Ankara)

KEK VI. Dönem (22.01.2011, Bakü)

Ekonomik ve ticari ilişkiler kapsamında her iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi genişlemektedir. Ayrıca firmalarımızın Azerbaycan'da doğrudan yatırımları da kayda değer seviyelere ulaşmıştır. Azerbaycan ekonomisinde aktif olarak yer alan Türk müteşebbisleri, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, finansal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaştırma, otomotiv, tekstil-hazır giyim, petrol gibi hemen her sahada faaliyet göstermektedirler. Bu faaliyetlerin bir kısmı ferdi girişim, bir kısmı küçük ve orta ölçekli işletmeler şeklinde başlamış ve bunlardan bazıları, başarılı çalışmaları neticesinde, özel sektörde Azerbaycan'ın öncü kuruluşları haline gelmişlerdir.

Azerbaycan ekonomisine yönelen yabancı yatırımlar konusunda Türkiye ülkemizin esas partnerlerinden biridir. Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi'nin resmi

bilgilerine göre, 1995–2010 yılları arasında Türkiye’yi temsil eden yabancı ve ortak işletmeler tarafından ülke ekonomisine 1235,3 milyon dolar yatırım yapılmıştır (Aliev, 2012: 84).

Azerbaycan, coğrafi yakınlığı ve diğerlerine göre daha yakından tanınması gibi sebeplerle Türk firmalarının uğrak ve yatırım alanı haline getirdikleri ilk ülkedir.

Türkiye’nin Azerbaycan’da toplam 3,6 milyar dolar tutarında yatırım yaptığı kayıtlarda yer almaktadır. Bu yatırımın önemli bir kısmı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından gerçekleştirilmiştir. 18.10.1991 - 31.12.2011 yılları arasında T.C. vatandaşlarının sahip veya ortak olduğu değişik statülerde toplam 3.707 Türk şirketi kurulmuştur. Bu şirketlerden önemli bir bölümü faaliyetlerini devam ettirememekle birlikte Azerbaycan Vergiler Bakanlığının kayıtlarına göre halihazırda faaliyet gösteren Türk işadamlarını temsil eden iki derneğimizin üye sayısından ve Türkiye Cumhuriyeti Bakü Ticaret Müşavirliği’ne müracaat eden firmalardan 780 civarında Türk firmasının faaliyette olduğu tahmin edilmektedir. Türk sermayeli şirketlerde 40.000 civarında kişi istihdam edilmektedir. Azerbaycan’da mevcut olan iki Türk işveren kuruluşlarından TÜSİAB’ın (Türkiye Sanayici ve İşadamları Beynelhalk Cemiyeti) 253, ATİB’in (Azerbaycan – Türkiye İşadamları Birliği) ise 83 faal üyesi vardır (DEİK, 2013: 22).

Türk sermayeli şirketler Azerbaycan’ın serbest piyasa ekonomisine adaptasyonunda doğrudan ve dolaylı olarak birikimleriyle, tecrübeleriyle önemli rol oynamaktadırlar.

Sahip olduğu petrol rezervleri ile gelişmiş batılı ülkelerin ilgisini çeken Azerbaycan’ın bugüne kadar söz konusu rezervleri işletmek amacı ile oluşturduğu yirmi adet uluslararası konsorsiyumun üçünde TPAO da pay sahibi olmuştur (Azeri-Çırak-Güneşli sahasında %6.75, Şah Denizi Sahasında %9 ve Araz-Alov-Şark Sahasında %10 - Offshore). Ayrıca, iki özel şirketimizin (Atilla Doğan İnş Ltd. ve ENKA) Azerbaycan devlet petrol şirketi (SOCAR) ile oluşturdukları Müşterek Müesseseler (J.V.) karada petrol çıkarmaktadırlar.

Türkiye ile Azerbaycan, bölgesel konuların ele alındığı işbirliği forumlarının geliştirilmesinde de bölgelerinde öncü rol oynamaktadır. Bu çerçevede iki ülkenin İran ve Gürcistan ile tesis ettikleri Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantı mekanizması önemli bir işlev görmektedir. Türkiye-Azerbaycan-İran Dışişleri Bakanları Toplantısı son olarak 14 Mart

2014 tarihinde Van’da; Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışışleri Bakanları Üçlü Toplantısı son olarak 19 Şubat 2014 tarihinde Gence’de gerçekleştirilmiştir. Söz konusu toplantılarda, Üçlü Sektörel Eylem Planları kabul edilmiştir.

Firmalarımızın Azerbaycan’daki doğrudan yatırımları 5,3 milyar dolardır. Ülkede 25 bini aşkın kişiye iş imkanı sunan 700’den fazla Türk şirketinin yatırımları ağırlıklı olarak telekomünikasyon, bankacılık/sigorta, ulaştırma, gıda ticareti, tekstil, eğitim, mobilya ve inşaat malzemeleri sektörlerine yönelmiştir.

Azerbaycan’ın ülkemizdeki yatırımları da 4 milyar doları aşmıştır. İzmir’de inşaatı devam eden Star Rafinerisi’ne 5,5 milyar dolar yatırım yapmayı planlayan Azeri Socar firması, 2018 yılına kadar ülkemizde enerji ve altyapı alanlarında toplam 15 milyar dolarlık yatırım yapmayı hedeflemektedir (Azerbaycan Ülke Ekonomisi, 2014, <http://www.mfa.gov.tr>).

Türk müteahhitlik firmaları Azerbaycan’da şimdiye kadar toplam 9 milyar dolar değerinde 328 proje üstlenmişlerdir. Sadece 2013 yılında Türk müteahhitlerince 2,8 milyar dolar değerinde 22 proje üstlenilmiştir.

Azerbaycan sanayi sektöründe boya, alüminyum, metal işleme, kablo, akü v.b. birçok farklı alanda üretim ve montaj faaliyetlerinde bulunan yapan Türk yatırımlarının şirket sayısına göre oranı %19’dur. Yatırım hacmi yaklaşık 600 milyon dolardır. Şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ise 20.000 civarındadır.

Ticaret sektöründe Türk yatırımları daha çok gıda, konfeksiyon, mobilya ve dayanıklı malların satışında yoğunlaşmaktadır. Ticaret sektörünün şirket sayısına göre oranı %30’tür. Yatırım hacmi yaklaşık 500 milyon dolar olan şirketlerde istihdam edilen işçi sayısı ise 15.000 civarındadır.

Hizmetler sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %26’dır. Sağlık eğitim, otel, restoran, banka ve sigorta hizmetleri sunan hizmet sektöründeki şirketlere yapılan yatırım hacmi yaklaşık 400 milyon dolardır. Hizmet sektöründeki işletmelerde istihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarındadır (Aras ve Süleymanov, 2012: 94).

Tarım ve hayvancılık sektöründeki toplam Türk sermayesi ise 100 milyon dolar civarındadır. Sektörde istihdam edilen işçi sayısı ise yaklaşık 3.000 kişidir.

Azerbaycan Tarım Bakanlığı 2015 yılından sonra yurt dışından gıda ürünlerinin ithalini sona erdirmek istemektedir. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği ürünlerin büyük bir kısmı ise gıda ürünleridir. Bu durum, iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin zamanla daha da azalacağı sonucunu doğuracaktır. İki ülke arasında ticaret hacminin azalmaması, daha da önemlisi arttırılabilmesi için, ekonomik ilişkilerde daha çok sanayi sahalarına ilişkin ürünlerin üretimine yönelik işbirliğine gidilmesi gerekmektedir.

Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Projesinin inşaat çalışmaları Gürcistan'da ve Türkiye'de devam etmektedir. İnşaat çalışmalarının tamamlanarak 2015 yılının ilk yarısı sonunda hattın faaliyete girmesi planlanmaktadır. Bu proje ulaştırma alanında Türkiye-Azerbaycan arasındaki işbirliğine katkı sağlamanın yanında iki ülke arasındaki ticaretin artırılmasına da yardımcı olacaktır (Azerbaycan Ülke Ekonomisi, 2014, <http://www.mfa.gov.tr>).

3.4.2.3. Azerbaycan Ekonomisinde Hollanda Hastalığı Tehdidi ve Türkiye İle İşbirliği

Hollanda Hastalığı tarihi olarak 16. yüzyıl İspanya'sıyla ilişkilendirilen, ancak ismi 1970'lerde konulmuş olan bir ekonomik olgudur. Ekonomide yaşanan bu süreç ilk olarak 1960'lı yıllarda Kuzey Denizi'nde Hollanda'da doğal gaz bulunması sonucunda gözlemlenmiştir. Dünya literatürüne geçen bu tecrübe The Economist Dergisi tarafından 1970'lerin sonlarında "Hollanda Hastalığı" olarak adlandırılmıştır (Bulut ve Süleyanov, 2012: 105).

Hollanda'da 1960'larda bulunan doğalgaz rezervleri sayesinde, 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ülke enerji ihracatçısı haline gelmişti. Ülkeyi döviz açısından zenginleştiren bu "fırsat" bir süre sonra ekonomik bir "hastalık" olmaya başlamıştı. Çünkü Hollanda para birimi Guilder'in reel değer kazancı ihracatçı (ve ithalatçı) sektörlerde yerli üreticiyi olumsuz etkilemişti. Sonuçta, tekstil sanayisi neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. Yaşanan bu süreç üzerine iktisatçılar, doğal kaynak girdilerinin sanayileşmeyi azalttığına (de-industrialisation) dikkat çekmişlerdi. Literatürde Hollanda Sendromu, Hollanda

Hastalığı (Dutch Disease) ya da Petrol Laneti (Oil Curse) olarak adlandırılan bu durum, var olduğu ülkenin dengesiz iktisadi büyümesine işaret etmektedir.

Hollanda Hastalığı (Dutch Disease) İngiltere, Norveç, Meksika, Nijerya gibi ülkeler petrol üretimi, Kolombiya kahve üretimi, Fil Dişi Sahilleri kahve, kakao ve orman ürünleri üretimi, Zambiya ve Zaire ise demir filizi üretimi ile ilgili olarak yaşamıştır.

Azerbaycan'da yapılan yabancı yatırımların %80'inin petrol sektörüne olduğu görülmektedir. Sektörel yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nin önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Petrol sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde de dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu durum 1998 Rusya krizinde açıkça görülmüştür. Kısaca Azerbaycan ekonomik açıdan "Hollanda Sendromu" diye ifade edilen, bir bölgenin veya bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer bölgelerin veya sektörlerin çökmesi sonucunu doğuracak bir tehlike ile karşı karşıyadır (Bulut ve Süleymanov, 2012:109).

Azerbaycan, Hazar petrol ve doğal gazının dünya piyasalarına ihracında öncü ülke rolü oynamaktadır. Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hatları ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattıyla Azerbaycan, bölgedeki ekonomik ve stratejik önemi çok büyük olan projelerin çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Azerbaycan ekonomisine yabancı yatırım akımının güçlendirilmesi ve onların korunması için her türlü şartların yerine getirilmesi, "Hollanda Sendromu"ndan kurtuluş için ekonomi politikalarının temel amaçları arasında yer almaktadır.

Dünya ekonomisine entegrasyon sürecinde önemli bir mesafe aldığıının göstergesi olarak 2012 yılında Azerbaycan 150 ülke ile ticari ilişki kurmuştur. Ancak işletmelerin dünya piyasalarında rekabet edebilecek durumda üretim yapamamaları Azerbaycan'ın enerji dışındaki sektörlerde üretim ve ihraç ile dünya ekonomisine entegre olma imkânlarını kısıtlamaktadır. Petrolün 2006 yılında, doğal gazın ise 2007 yılında ihracına başlanmasıyla ülke ekonomisi enerji kaynağı gelirlerinden hissedilir bir düzeyde faydalanmaya başlamıştır.

Petrol gelirleri ile birlikte Azerbaycan, bölgede önemli yatırımları yapabilecek finansal kaynağa kavuşmuştur.

Ülke Türkiye ile birlikte, sınırlarını aşan boru hatlarıyla petrolü taşıyan, işleyen ve katma değeri yüksek ürün haline getirip satan bir sanayi ülkesi konumuna yükselmektedir. İki ülke arasındaki yatırımlar gelinen noktanın stratejik işbirliğine somut örnekleridir. Azerbaycan sanayi yatırımları ile petrole dayalı ekonomiden üretime dayalı ekonomi haline geçmekte Hollanda Sendromundan kurtulmaktadır. Azerbaycan'ın ekonomik büyümesinde ve doğal kaynaklarının dünyaya ulaştırmasında Türkiye ile işbirliği ülke için hayati önem taşımaktadır.

3.4.3. Enerji Sektörü Açısından Türkiye – Azerbaycan İlişkileri

Enerji ülkelerin ekonomik ve toplumsal gelişmelerinin en önemli unsuru ve en temel ihtiyaçlarından biridir. Hazar Bölgesi ve Orta Doğu Bölgesi ülkeleri zengin hidrokarbon kaynaklarına sahiptir. Türkiye bu kaynaklara ihtiyaç duyan Batı ülkeleri arasında bir geçiş ülkesidir. Ayrıca, Türkiye, hızla artan enerji talebi ile de, bu hidrokarbon kaynakları için potansiyel bir pazardır (Zengin ve Esedov, 2009: 100).

Azerbaycan, Avrasya petrolerinin Batı'ya çıkış kapısıdır. Aynı zamanda Rusya'nın, Avrasya'ya ve güneye sıcak denizlere iniş basamağı, kuzeyden Basra'ya kadar uzanan petrol bölgesinin merkezidir. Bundan dolayı Azerbaycan'da meydana gelen sıcak savaşların altında, daha büyük bir petrol savaşı yatmaktadır. Rusya, kusursuz bir denetim isterken, İran güçlü bir Azerbaycan'ı bölücü tehdit olarak görmektedir.

Azerbaycan devlet petrol şirketi (State Oil Company Of Azerbaijan Republic) 1991 yılından bu yana faaliyetini sürdüren Azerbaycan'ın en büyük ve tek olan kamuya ait petrol şirkettir. SOCAR'ın Gürcistan, Türkiye, Romanya, Avusturya, İsviçre, Kazakistan, İngiltere, İran, Almanya ve Ukrayna'da temsilcilikleri, İsviçre, Singapur, Vietnam ve Nijerya da ticari şirketleri bulunmaktadır. Şirket bünyesinde 70 binden çok çalışan istihdam edilmektedir (Süleymanov ve Hasanov, 2013: 80).

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki stratejik açıdan da dikkat çeken en önemli ekonomik işbirliği enerji sektöründedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ise ekonomik ve stratejik önem arz

eden enerji sektöründeki en önemli iki projedir. Bu iki proje dışında Azerbaycan ile işbirliği alanları arasında yer alan ve BOTAŞ'ın Türkiye içinde yer altı depoları hazır olana kadar Türkiye dışında depo kiralama stratejisi doğrultusunda Bakü'nün 50 km yakınında yer altı depolarının kiralanması da söz konusudur (Aras ve Süleymanov, 2012: 88).

İki ülke ilişkilerininin Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum hattı ve Trans Anadolu Doğalgaz Hattı Projesi ile daha da güçlenerek devam edecektir. Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji alanındaki bu yatırımların stratejik ortaklık vurgusunu güçlendirdiği ve ileride daha başka yatırımların habercisi olduğu uzmanlar tarafından dile getirilmektedir.

3.4.3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı

Küreselleşen dünyada, sürekli artmakta olan enerji talebi, tüm ülkelerin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda stratejik politikalarını da şekillendirmektedir. İşte bu konjonktürde, Türkiye Cumhuriyeti de çabalarını, Hazar Havzası zengin hidrokarbon rezervlerini batı piyasalarına taşıyacak ekonomik, güvenli ve çevreye duyarlı taşıma sistemlerinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi bu çabaların sonucu hayata geçirilmektedir (Bakü-Tiflis-Ceyhan Hpbh Proje Direktörlüğü, (t.y.), <http://www.btc.com.tr/>).

Türkiye, başta Orta Doğu ve Hazar Havzası olmak üzere, dünyanın ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin % 70'inden fazlasının yer aldığı bir bölgeye yakın bir durumda konumlanmaktadır. Bu sayede, Türkiye, kaynak ülkeler ile tüketici pazarları arasında doğal bir köprü işlevi görmekte ve kaynak ve güzergâh çeşitlendirilmesi yoluyla enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Bu hususlar günümüzde Avrupa'da daha da önemli hale gelmektedir. Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkı sağlayacak olan tamamlanmış ve halen gerçekleştirilmekte olan kayda değer boru hattı projeleri, Avrasya enerji ekseninde köprübaşı bir transit ülke ve bölgedeki enerji merkezi olarak Türkiye'nin oynamakta olduğu role katkıda bulunmaktadır.

Bakü Tiflis Ceyhan ham petrol boru hattı hem Türkiye hem de uluslararası kamuoyunun gündeminde uzun bir süre önemli bir yer işgal etmiştir. Hattın yapımı tamamlanmış, Bakü'den Tiflis'e; Tiflis'ten de Ceyhan'a ulaşan bir nakliye koridoru Hazar

bölgesinin yeraltı hidrokarbon zenginliklerini dünya petrol pazarına ulaşmasında hayati bir görev üstlenmiştir (Demir, 2008: 335).

Türkiye'nin coğrafik konumunun verdiği avantajlardan faydalanarak çeşitli uluslararası petrol ve doğal gaz boru hatları projelerinin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, Hazar Havzasında bulunan Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerde üretilen ham petrolün, boru hattı ile Akdeniz'e taşınması, buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması amacı ile geliştirilmiştir (Zengin ve Esedov, 2009: 101).

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arazilerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile petrolün nakledilmesine dair üç ülke tarafından imzalanan hukuki belgelerin onaylanması ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu 26 Mayıs 2000 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın fermanı ile yürürlüğe girmiştir.

BOTAŞ'ın uygulamaya koyduğu en önemli proje Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi'dir. Uluslararası bir katılımı gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin finansmanının % 30'luk kısmı katılımcı taraflar, kalan %70'lik bölümü ise uluslararası finans kuruluşları tarafından karşılanması karar altına alınmıştır. Projenin operatör firması BP(British Petroleum)'dir. Projenin katılımcı ortakları ve hisse oranları şu şekildedir:

BP Exploration LTD.	% 30,10
SOCAR	% 25,00
Unocal LTD	% 8,90
Statoil	% 8,71
TPAO	% 6,53
Agip	% 5,00

Bakü'den Ceyhan'a 1.760 km. uzunluğundaki boru hattı güzergahı, Azerbaycan'da Bakü'den başlayarak, Gürcistan Tiflis'ten Türkiye'ye, Akdeniz kıyısında da Ceyhan'a ulaşmaktadır. Petrol, Bakü yakınındaki Şangaçal terminalinden, Gürcistan yoluyla, Ceyhan'daki yeni deniz terminaline taşınacak şekilde tasarlanmıştır. Boru hattının 1.076 kilometresi Türkiye'de, 245 kilometresi Gürcistan'da ve 445 kilometresi de Azerbaycan'da inşa edilmiştir.

Transkafkasya coğrafyasında ispatlanmış petrol ve doğalgaz rezervleri ile dikkat çeken tek ülke Azerbaycan'dır. Ermenistan ve Gürcistan'ın ispatlanmış rezervler bakımından pek şanslı olduğu görülmemektedir. Bu ülkeler, enerji kaynaklarının uluslararası pazara Rusya'dan geçmeyen alternatif yollarla ulaştırılmasına yönelik stratejilerde kilit konumda olmaları nedeni ile önemlidirler. Özellikle Gürcistan, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ve bu hatta paralel döşenmekte olan Şah Deniz Doğalgaz Boru Hattı'nın (Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı) geçiş ülkesi olması nedeniyle büyük bir stratejik öneme sahiptir (Pamir, 2006: 2).

BTC boru hattı ilk olarak Ceyhan'a ilk petrolü 28 Mayıs 2006'da ulaştırmış ve 4 Haziran 2006'da ise tankerlerle yükleme yapılmıştır. Tam kapasite ile çalıştığında yılda 50 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahip olan hat, yaklaşık 4 milyar dolara mal olmuştur.

Ceyhan terminalinden tankere yüklenen petrol İtalya, ABD, İsrail, Fransa, İngiltere'ye ihraç olunmuştur. 2007 yılında 28,289 milyon ton Azerbaycan petrolü Ceyhan Limanı'ndan dünya pazarlarına çıkarılmıştır. Hattın işletmeye alındığı tarihten, 2008 yılı 1 Ocak tarihine kadar ise toplam olarak 35,96 milyon ton petrol taşınmıştır. BTC Petrol Boru Hattı ile Hazar'ın zengin enerji yataklarından yararlanmayı başaran Avrupa'nın bölgeye ilişkin bir sonraki önemli projesi ise Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı'dır (Özkan, 2010: 35).

BTC, 1 milyon varil/gün kapasiteye sahip olup, 1.760 km ile dünyanın en uzun ikinci boru hattıdır. BTC, enerji kaynakları açısından büyük oranda dışa bağımlılık yaşayan Türkiye'nin bu handikaptan kurtulması için de fırsat olmuştur. Türkiye üzerinden geçirilerek batı pazarlarına ulaştırılması ve bu aktarımdan pay alması, Türkiye'nin hem enerji maliyetini büyük oranda düşürecek, hem de önemli bir gelir kaynağı olacaktır. Bu proje aynı zamanda hem Türkiye-Azerbaycan dış ticaret hacminin gelişmesine katkı sağlamış hem de Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile petrolün dünya piyasalarına ihracatının Türkiye üzerinden gerçekleştirilmesi ile şüphesiz Türkiye'nin kıtalararası jeopolitik önemini arttırmıştır.

3.4.3.2. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı

Doğal kaynakların taşınmasına yönelik diğer bir bölgesel proje Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'dir. Şah Deniz yatağının keşfi Bakü Erzurum Boru

Hattı Projesi'ne neden olmuştur. Bu boru hattının başlıca amacı Şah deniz sahasında üretilen doğalgazın Türkiye ve dünya piyasasına çıkmasıdır (Ener Ve Ahmedov, 2007: 126).

Hazar bölgesi gaz kaynaklarının ülkemize ve Avrupa pazarlarına taşınmasını amaçlayan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı (Şah Deniz Projesi) faaliyete geçmiş ve 2007 yılı Temmuz ayından itibaren doğalgaz sevk edebilmeye başlanmıştır. 2007 yılı Kasım ayında işletmeye alınan Türkiye-Yunanistan Doğal gaz Boru Hattı ile ülkemiz doğal gaz iletim şebekesinin komşu ülkelerin altyapısıyla enterkoneksiyonu gerçekleştirilmiş ve ülkemiz doğal gazda köprü tedarikçi konumuna gelmiştir. Diğer taraftan, Hazar doğal gazını Avrupa pazarına taşıyacak olan TANAP projesine katılım konusunda ortaklık anlaşması imzalanarak, çalışmalara başlanmıştır.

Şahdeniz Yatağı'na ilişkin anlaşma 4 Temmuz 1996 tarihinde imzalanmış ve 4 Ekim 1997'de onaylanıp, 17 Ekim 1996'da yürürlüğe girmiştir. Proje 30 yıllık süreyi kapsamaktadır. Bu anlaşma ile sorumluluk "Şahdeniz Konsorsiyumuna" verilmiştir. Hazar'da Azerbaycan sektörünün güney doğusunda yerleşen Şahdeniz yatağı, Bakü'den 70 km uzaklıktadır. Yatak 800 km kare'lik alanı kapsamaktadır. Projenin yatırım tutarı 4.1 milyar dolardır. Şah Deniz sahası 100-200 milyon ton petrol ve yaklaşık 1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi içermektedir.

Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı, 3 Temmuz 2007 itibariyle faaliyete geçmiştir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kesiminde yer alan Şahdeniz sahasının geliştirilen bölümünden (Faz I) çıkarılan doğal gazı Türkiye bu hat üzerinden tedarik etmektedir.

3.4.3.3. Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

Trans-Anadolu Boru Hattı Projesi'ne (TANAP) ilişkin olarak ülkemiz ile Azerbaycan arasında 24 Aralık 2011 tarihinde bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (Türkiye'nin Enerji Stratejisi, 2014, <http://www.mfa.gov.tr>). TANAP, Türkiye ve Avrupa'nın doğal gaz arzına, Azerbaycan Şah Deniz-2 sahası ve ilave kaynaklardan doğal gaz tedarikiyle büyük katkı sağlayacaktır.

Avrupa'nın ve Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını karşılamayı bunun yanı sıra bölgede gaz çeşitliliğinin sağlanmasını hedefleyen proje öncesinde dev yatırımlara imza atan iki kardeş ülkenin, enerji alanında Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri ile ivme kazanan stratejik iş birlikleri, 2008 yılında PETKİM'in SOCAR tarafından satın alınmasıyla daha da kapsamlı hâle gelmiştir.

Giriş noktası Azerbaycan, Türkiye sınırı Türkgöz girişi olan 56 inçlik hattın, Avrupa'ya çıkış noktaları Yunanistan ve Bulgaristan sınırları, Türkiye içi çıkış noktaları ise Eskişehir ve Trakya bölgesi olacaktır. TANAP Projesi için öngörülen 4 aşamanın ilki 2018'de ilk gaz akışıyla gerçekleşecek. 2020'de yıllık 16 milyar metre küp olacak kapasitenin, 2023'te 23 milyar metre küp, 2026'da ise 31 milyar metre küp seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir.

TANAP, Türkiye'nin Doğu'nun zengin enerji kaynaklarının Batı'ya taşınmasında – ki burada talep artış göstermektedir – köprü haline gelme misyonuna da katkıda bulunacaktır.

Tanap projesi de doğalgaz kapasitesiyle arz güvenliğini desteklerken, Azerbaycan'ın sahip olduğu doğalgaz kaynaklarının yeni pazarlara ulaştırılması gibi büyük kazanımları da beraberinde getiriyor. Azerbaycan'ın devlet bütçesini de dikkate alırsak bu projenin hayata geçirilmesi için hiçbir sorun olmadığını da görebiliriz. Bu proje Avrupa'nın Rus doğalgazına olan bağımlılığını azaltacağı için, Azerbaycan Doğu-Batı enerji koridorunda önemli ülke konumunu önümüzdeki birkaç yılda da devam ettirecek.

3.4.4. Ulaştırma ve Haberleşme Sektörü Açısından Türkiye - Azerbaycan İlişkileri

Türkiye Nahçıvan (Azerbaycan) sınırı 18 km'lik en kısa kara sınırimızdır. Nahçıvan Ermenistan koridoru ile Azerbaycan'ın parçalanmış bir toprağıdır. Türkiye'nin Nahçıvan bağlantısı bu koridor yüzünden, Azerbaycan'a kadar devam edemez (Öğüt, 2002: 3).

Nahçıvan Sınır Kapısı ya da diğer adıyla Hasret Köprüsü 28 Mayıs 1992 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar neticesinde Türkiye Cumhuriyeti adına Başbakan Süleyman Demirel ve Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev'in katılımıyla açıldı. Iğdır

1992 yılında il olduktan sonra hızlı bir değişim dönemine girdi. Üç ülkeyle sınır komşusu olması ve 1992 yılında Nahçıvan Kapısı'nın açılması ile ilişkiler gelişmeye başladı.

Azerbaycan şehir merkezine yaklaşık 25 km uzaklıktaki Bakü Havaalanı bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın telekomünikasyon altyapısı henüz yeterince gelişmemiş olsa da bu alanda büyük yatırımlar yapılmaktadır.

Ulaşım ve haberleşme sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %10'luk bir dilimi oluşturmaktadır. Telekomünikasyon, otomotiv, ulaşım, basın-yayın alanında faaliyet gösteren Türk sermayeli şirketlerin yatırım hacmi yaklaşık 470 milyon dolardır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 6.000 civarındadır.

3.4.4.1. Demiryolu Ulaştırması ve Kars Tiflis Demiryolu Projesi

Türkiye Azerbaycan arasındaki işbirliği çalışmaları ulaşım ve haberleşme alanında da giderek artış göstermektedir. Çalışmaları sürdürülen Bakü Tiflis Kars Demiryolu Projesinin Temelleri 2007 yılında Gürcistan'da, 2008 yılında ise Kars'ta atıldı, Hazar Denizi geçişli tren-feribot hatları ile Kazakistan ve Türkmenistan'a olan bağlantısıyla, Türkiye'nin Orta Asya, Uzak Doğu ve Güney Asya'ya demiryolu erişimini sağlayacak önemli bir uluslararası koridor oluşturacak.

Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Projesinin inşaat çalışmaları Gürcistan'da ve Türkiye'de devam etmektedir. İnşaat çalışmalarının tamamlanarak 2015 yılının ilk yarısı sonunda hattın faaliyete girmesi planlanmaktadır. Bu proje ulaştırma alanında Türkiye-Azerbaycan arasındaki işbirliğine katkı sağlamanın yanında iki ülke arasındaki ticaretin artırılmasına da yardımcı olacaktır (Azerbaycan'ın Ekonomisi, 2014, <http://www.mfa.gov.tr>).

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi Demir İpek Yolu olarak adlandırılıyor. Proje, Türkiye ile Gürcistan arasında doğrudan demiryolu bağlantısı kurmak ve mevcut demiryolu hattıyla Gürcistan üzerinden Türkiye ile Azerbaycan, Orta Asya, Çin ve Moğolistan arasında demiryolu bağlantısı oluşturma amacını taşıyor.

Projenin bitmesiyle birlikte ilk etapta, ilk yılda 1 milyon yolcu, 6.5 milyon ton yük taşınacak. 2034 yılında ise söz konusu proje hattı üzerinde 3 milyon yolcu ve 17 milyon yük taşıma kapasitesi olacağı tahmin ediliyor.

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu ile İran üzerinden geçen mevcut doğu-batı koridoruna alternatif bir güzergahın oluşturulması; Orta Asya'nın Hazar üzerinden Türkiye'ye bağlanması; Türkiye üzerinden Marmaray Projesi ile de Avrupa-Orta Asya arasında daha kısa ve daha güvenli bir yol üzerinden ulaşımın sağlanması; Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan-Türkmenistan üzerinden geçen "Demiryolu-Denizyolu Kombine Taşımacılığı" ile Orta Asya'nın Akdeniz'e bağlanması ve Orta Asya ile yapılan transit taşımacılıkta Türkiye'nin önemli bir konuma getirilmesini sağlayacaktır.

Rusya ile Türkiye arasında da bir ulaşım koridoru haline getirilecek olan BTK hattı, hem Azerbaycan, Nahçıvan ve Türkiye'yi birleştirecek hem de Asya ile Avrupa arasında ulaşım koridoru rolünü üstlenecektir. Gürcistan için de önem taşıyan proje ile bu güne kadar ülkeye girmeyen ve Poti Limanına getirilmeyen yeni yükler de taşınabilecektir.

3.4.5. Siyasi Açıdan Türkiye – Azerbaycan İlişkileri

Türkiye, 18 Ekim 1991'de tam bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı uluslararası arenada bağımsız devlet olarak tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye Bakü'de 25 Mayıs 1991 tarihinde Konsolosluk ve 14 Ocak 1992 tarihinden itibaren ise Büyükelçilik açmıştır. Ocak 1992'den itibaren hız kazanan çabalar çerçevesinde Mütellibov 14 Ocak'ta Türkiye Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Daire Başkanı Büyükelçi Bilal Şimşir başkanlığındaki heyeti kabul ederek iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve büyükelçilikler açılması konusunu karara bağlamıştır. Aynı görüşmede Türkiye'ye resmen davet edilen Mütellibov, 23-24 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında iki ülke arasında askeri alan dışında ikili ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin 11 maddelik bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Sovyetler dağılıp Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuşuncaya değin Türkiye ile Azeri Türkleri arasındaki zayıf olan ilişkiler, Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra canlandı. Türkiye, Azerbaycan'ın Batıya açılan penceresi oldu. Çeşitli antlaşmalar imzalanarak siyasi, ticari, ekonomik ve kültürel bakımdan Azerbaycan'ın güçlenmesi için elinden geleni yaptı.

Azerbaycan bağımsızlık sonrasında iç ve dış birçok sorunla karşı karşıya kalmış bu sorunları çözebilmek için Haydar Aliyev’le birlikte başlattığı denge siyasetini İlham Aliyev döneminde de sürdürmüştür. Bu kapsamda uluslararası aktörler arasında siyasi ve ekonomik bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, bazı ülkelerin Azerbaycan dış politikasında özel bir yeri bulunmaktadır. Tarihi dostluk ve kardeşlik çerçevesinde yakın bir diyalog içerisinde bulunduğu Türkiye bu ülkelerden biridir.

Azerbaycan’ın dış politikasında özel bir yeri olan Türkiye, dostluk ve kardeşlik siyaseti çerçevesinde ülkenin sorunlu dönemlerinde yanında yer almıştır. Özellikle bağımsızlık sonrası dönemde ülkenin bağımsızlığının tanınması ve toprak bütünlüğünün sağlanması için uluslararası kamuoyu oluşturmada büyük yardımları olmuştur. Daha sonraki dönemde yürütülen çalışmalarla bu yakınlık stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır.

İki ülke her zaman işbirliği içinde hareket etmiş uluslararası platformlarda birbirlerinin yanında yer almışlardır. Bu işbirliğinin en iyi görüldüğü konu ise Karabağ sorunu olmuştur. Zira Türkiye, dünya konjoktörünü dikkate alarak Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a yardımlarda bulunmuş, Kelbecer’in Ermenilerce işgali üzerine Ermenistan kapılarını kapatarak Azerbaycan’a verebileceği en yüksek desteği vermiş ve bu kapı Batılı devletlerin tüm baskılarına rağmen hala açılmamıştır. Türkiye’de hükümetler değişse de Türk halkının, kamuoyunun ve hükümetlerinin desteği hiç azalmamış, atarak devam etmiştir (Yılmaz, 2010a: 27).

Azerbaycan ve Türkiye arasında ticaret, siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sahalarda artan bir işbirliği başlamıştır. Hatta bu işbirliği Azerbaycan ordusunun yapısal olarak hazırlanması, NATO standartları seviyesine yükseltilmesi, Türk ordusuna uluslararası görevlerinde yardım, bölgesel problemlere ortak tavır, uluslararası kurumlarda ortak çalışmalar, ekonomi ve ticaret alanlarındaki uluslararası projelerde fikir birliği seviyesine ulaşmış ve birçok başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

İki dost ve kardeş ülke arasında siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik ilişkiler çok iyi düzeyde seyretmektedir. Bu bağlamda, Sayın Cumhurbaşkanımızın 16-17 Ağustos 2010 tarihlerinde Azerbaycan’a gerçekleştirdiği ziyaret vesilesiyle iki ülke arasında “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” sonuçlandırılmış, 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesinde

Sayın Başbakanımız ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından iki ülke arasında “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmasına dair Ortak Açıklama” imzalanmıştır. Söz konusu belgeler ikili ilişkilerimizin derinleşerek gelişmesinin hukuki zeminini daha da sağlamlaştırmıştır (Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri, 2014, <http://www.mfa.gov.tr>).

Azerbaycan ve Türkiye arasında süregelen dostane ilişkiler imzalanan anlaşmalar ile daha da güçlendirilmiştir. 16 Ağustos 2010 tarihinde Bakü’de imzalanan ve 10/3/2011 tarihli ve 6204 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğu dair kanun tasarısının gerekçesinde yer alan metinde aslında iki ülke arasındaki ilişki tarihsel bağlamda kısaca özetlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun bulunduğu Dair Kanun Tasarısı, 2010):

Türkiye, 30 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti’ni 9 Kasım 1991’de tanıyan ilk devlet olmuştur. Azerbaycan’la diplomatik ilişkilerimiz ise 14 Ocak 1992’de imzalanan Protokolle tesis edilmiştir.

İki ülke arasında var olan ortak tarihi ve kültürel bağlar temelinde, Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana sergilenmekte olan çok yönlü dayanışma çerçevesinde ve tarafların sahip oldukları karşılıklı güçlü siyasi irade doğrultusunda Türkiye-Azerbaycan ilişkileri hızla gelişerek ileri bir ortaklık seviyesine ulaşmıştır. Bu çerçevede, Azerbaycan ile imzalanan beş yüzün üzerinde anlaşma ve protokol ile ikili ilişkilerimizin ve işbirliğimizin ahdi temelleri düzenlenmiştir.

Türkiye, Azerbaycan’ı bölgedeki çok önemli bir stratejik ortak olarak görmekte ve sağlam temellere dayanan çeşitli alanlardaki kapsamlı işbirliğinin daha da ileriye taşınması için çaba sarf etmektedir. Bu kapsamda, “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”, 16 Ağustos 2010 tarihinde Bakü’de imzalanmıştır.

İki ülke arasında imzalanan “Stratejik ortaklık ve Karşılıklı yardım Anlaşması” askeri, siyasi, güvenlik, teknik, ekonomik ve insani konuları kapsayan toplam 22 maddelik bir anlaşmadır. Bu anlaşma ile iki ülke dostane yürütülen ilişkilerde büyük ve önemli bir adım atmış ve birçok alanda ortaklık kurmayı başarmıştır. Bununla birlikte güncel uluslararası meselelerde ortak tutum sergilemeyi karşılıklı garanti etmişlerdir. Anlaşmanın giriş kısmında bu güçlü işbirliği şu şekilde dile getirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, 2010:1).

Bundan sonra Taraflar olarak adlandırılacak Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti,

9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesi Anlaşması'ndan ve "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Protokolü'nden hareketle ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşması'na bağlı olduklarını ifade ederek,

Ortak değerler, tüm alanlarda işbirliği, karşılıklı güven anlayışı ve her iki ülkenin çıkarlarına karşılıklı saygı temelinde geleneksel dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin daha da güçlendirilmesi azmine sahip olarak,

Birbirinin içişlerine karışmama, egemen eşitlik, toprak bütünlüğü ve uluslararası alanda tanınan sınırların dokunulmazlığı ilkelerinin önemini teyit ederek, bağımsızlıklarına, egemenliklerine, toprak bütünlüklerine yönelik silahlı saldırı halinde gerekli karşılıklı yardım önlemlerinin hayata geçirilmesinin zaruriliğini vurgulayarak,

Milli güvenliklerinin sağlanmasının, ekonomik kabiliyetlerinin güçlendirilmesinin ve ortak değerlerinin korunmasının Tarafların en öncelikli hedefleri olması itibarıyla siyasi, ekonomik, enerji, kültürel, insani, askeri ve askeri teknik alanlardaki işbirliği ilişkilerini ilerletmeye ve derinleştirmeye kararlı olduklarını ifade ederek, Güncel uluslararası meselelerde ortak tutum sergilemek amacıyla, uluslararası ve bölgesel teşkilatlarda iki ülke arasındaki mevcut işbirliğinin daha da kuvvetlendirilmesinin önemini vurgulayarak,

Bölgede barış, huzur, refah ve kalkınma için elverişli şartların tesisinde devletlerin güvenliğinin, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün sağlanmasının en önemli şart olduğunu teyit ederek, İnsan hakları, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim ilkelerine bağlılıklarını dile getirerek aşağıdaki hususlarda anlaşmaya varmışlardır (...)

Türkiye ile Azerbaycan, bölgesel konuların ele alındığı işbirliği forumlarının geliştirilmesinde de bölgelerinde öncü rol oynamaktadır. Bu çerçevede iki ülkenin İran ve Gürcistan ile tesis ettikleri Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantı mekanizması önemli bir işlev görmektedir. Türkiye-Azerbaycan-İran Dışişleri Bakanları Toplantısı son olarak 7 Mart 2012 tarihinde Nahçıvan'da; Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısının ilki de 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon'da gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ile birlikte her zaman Azerbaycan'ın yanında yer almış ve toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Bu kapsamda çalışan AGİT çerçevesinde faaliyet gösteren Minsk Grubu'nun çalışmalarına aktif olarak katılmakta, Azerbaycan topraklarının işgali dolayısıyla 1993 yılından bu yana Ermenistan sınırını kapalı tutmaktadır. Türkiye, AGİT Minsk sürecini ihtilafa çözüm bulunabilecek uygun platform olarak görmeye devam etmekte, ayrıca barış sürecinde mevcut tikanıklığın aşılabilmesi için yaratıcı açılımlara gerek bulunduğu görüşünü savunmaktadır.

Türkiye için Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü hayati öneme sahiptir. Devlet yetkilileri her fırsatta bu önemin altını çizmiş, desteklerini dile getirmiştir. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde iki ülkenin de medya kurumları özel önem taşımaktadır. Baküde bulunan temsilciliklerle toplum yapısı ve toplumsal olaylar sürekli ülkemize aktarılmakta toplumsal hassasiyetler ortak yapı içinde seyretmektedir. Bu durumun doğal sonucu olarak iki ülke devlet başkanları arasındaki ilişkiler de olumlu hava içerisinde giderek gelişme göstermiştir. Azerbaycan medyası, iki ülke arasındaki olumlu seyreden ilişkileri gündemde tutarak Türkiye tarafından verilen desteğin uluslararası platformlarda duyurmayı başarmıştır. Azerbaycan ulusal basınında yer alan haberde iki ülke devlet başkanlarının dostluk ve stratejik ilişkiler çerçevesinde seyreden ilişkilerine değinilmiştir. (525-ci Qezet, 2013, <http://www.trtturkhaberdar.com/>).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Türkiye'de resmi ziyarette bulunuyor. 11 Kasım'da Ankara'ya giden Aliyev dün programına Anıtkabir'i ziyaretle başladı. Daha sonra Çankaya Köşkünde resmi tören düzenlendi. Stratejik işbirliğine dayalı ikili ilişkilerin görüşüldüğü başbaşa görüşmeden sonra Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Cumhurbaşkanı Aliyev'e Devlet nişanı takdim etti. İlham Aliyev ise karşılığında Abdullah Gül'ü Haydar Aliyev nişanı ile ödüllendirdi.

İki ülke arasındaki kardeşlik ilişkilerinin gelişmesinden memnuniyeti dile getiren Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türkiye için Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün öncelikli konu olduğunu söyledi. Gül, Azerbaycan topraklarının işgaline son verilmesi için çabalarını sürdüreceğini ve bu sorunun çözüleceğine inandığını bildirdi. Bugünün kendisi için tarihi önem arz ettiğini vurgulayan Cumhurbaşkanı Aliyev ise Türkiye'nin devlet nişanını aldığı için onur duyduğunu söyledi. Aliyev, "Türkiye ne kadar güçlü olursa, Azerbaycan da kendini o kadar güvende hissedecek" dedi.

3.4.6. Askeri Açıdan Türkiye - Azerbaycan İlişkileri

Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkilerinin yakın tarihini biraz da geniş bir çerçevede bakarak 20. yüzyılın başlarına kadar götürmek mümkündür. Azerbaycan Türklerinin Çanakkale savaşında yer almaları ve genel olarak Kurtuluş Savaşı'na Azerbaycan'dan verilen destek, Azerbaycan'da Ermenilerce gerçekleştirilen katliamların durdurulması ve Bakü'nün kurtuluşu için Anadolu'dan gelen askeri destek günümüzdeki sadece askeri ilişkilerin değil genel olarak ikili ilişkilerin psikolojik temellerini oluşturması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki askeri işbirliği 1990'ların başlarında başlamıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında ilk askeri anlaşma 1992 yılında imzalanmış, daha sonraki yıllarda bu alanda birçok anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan'ın ilk barış güçlerinin 1999

yılında Türkiye barış birliği komutasında Kosova’da hizmete başlaması iki ülke arasında bu alanda bir sözleşmenin imzalanmasından sonra yapıldı (Cabbarlı, 2013: 1).

İkili ilişkilerdeki askeri boyut konusunda 1999 yılının başlarından itibaren yeni bir dönemece girilmiş bulunmaktadır. Bu dönemin başlaması Azerbaycan Devlet Başkanının Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade’nin “Azerbaycan’ın kendi güvenliğini sağlayabilmesi için Batı ile askeri işbirliği yapması gerektiğini ve bu kapsamda Türkiye’deki İncirlik NATO üssünü Abşeron Yarımadasına taşıması” önerisinin ardından ivme kazanmıştır (Aslanlı, 2011: 2).

Azerbaycan ve Türkiye arasında askeri anlamda da Azerbaycan lehine geçmişten bugüne olay gerçekleşmiştir. 1993, 2003 yılları arasında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı yapan Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan’ın izlediği politika sonucunda diğer sınırdaş devletlerle işbirlikleri sağlanmıştır. Azerbaycan’ın bölgede etkin rol oynaması için Türkiye’nin yardımlarıyla dünya genelinde büyük bir etkiye sahip olan ABD ve NATO ile iyi ilişkiler kurması da olasıdır. 1996 ve 1997 yılları arasında Azerbaycan ve Türkiye arasında askeri yönde anlaşmalar imzalanmış ve Azerbaycan, Türkiye sınırının iki tarafında kalan alanda yapılacak askeri araçların uçuşunu düzene sokan anlaşmalar imzalandı.

11 Eylül saldırılarından sonra ABD’nin terörle mücadele politikasına tam destek veren Azerbaycan, bu andan itibaren terörle mücadele ve barış tesisi için ekiplerini Afganistan’a göndermiştir. Bununla birlikte hava sahasını ABD’ye açan Azerbaycan, Türkiye ile şimdiye kadarki askeri işbirliklerinin oluşturduğu donanım ve bölgesel aktör olma fırsat üstünlüğünü değerlendirme yolunda çabalar sarf etmektedir.

Bağımsızlığından itibaren Azerbaycan’ın izlediği askeri işbirlikleri politikası, bölgesel güçleri ele aldığımızda tamamen bir dengeler tablosu oluşturmaktadır. Türkiye’ye verdiği önem Azerbaycan’ın uluslararası problemlerdeki tavrını da net şekilde belirlemiştir. Örneğin, Ermenistan’a Yunan askeri yardımları konusunda Kıbrıs kartını kullanabilen Azerbaycan bununla birlikte ABD ve NATO desteğini de elden kaçırmamış, Karabağ konusunda Ermenistan yanlısı davranan Rusya’ya karşı da alternatifler üretebilmiştir.

Azerbaycan Türkiye ile hem NATO çerçevesinde, hem de ikili askeri ilişkiler geliştirmektedir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde ve daha da gelişmesinde iki ülkenin çeşitli alanlardaki, aynı zamanda güvenlik alanındaki ulusal çıkarlarının örtüşmesi önemli rol oynamaktadır. Günümüzde Türkiye halen Kafkasya'daki en önemli ve aktif jeopolitik aktörlerden birisidir ve bölgede barışın ve güvenliğin sağlanması için çalışmaktadır. Azerbaycan Kafkasya'da Türkiye'nin doğal müttefikidir. Örneğin, Türkiye Gürcistan ilişkileri için gerekli olan ekonomik ve askeri siyasal boyuta ilave olarak Azerbaycan Türkiye ilişkileri için ortak dil, din, kültürel değerler ve benzer etkenler de devreye girmekte ve ilişkiler daha sağlam temellere dayanmaktadır (Askerzade, 2009: 5).

İki kardeş ülke arasında ikili askeri işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin imzalanan anlaşmalar doğrultusunda Türkiye savunma sanayinin geliştirilmesi, askeri uzmanların yetiştirilmesi konularında Azerbaycan'a yardım etmektedir.

İki ülke arasında imzalanmış askeri işbirliği anlaşmalarına dayanarak Türkiye Silahlı Kuvvetleri Azerbaycan'ın NATO'ya entegrasyonunu kolaylaştırmak amacıyla eğitim kurumlarında müşavirlik ve eğitim hizmetleri sunmaktadır. Bunlarla beraber TSK eğitim sisteminin kurulmasında ve eğitim için gerekli araç gerecin sağlanması konularında da Azerbaycan'a yardım yapmaktadır. Günümüzde halen Türkiye'nin çeşitli askeri liselerinde, okullarında ve Akademilerinde Azerbaycan vatandaşı subaylar eğitim görmektedirler.

Uluslararası alanda ve bölgede yaşanan siyasi süreçler taraflar arasındaki askeri işbirliğinin değişikliklere maruz kalmasına neden olabilir. Bu zaman Rusya ve ABD'nin (Batı'nın) genellikle Güney Kafkasya, özellikle de Türkiye ve Azerbaycan politikasını iyi analiz etmek gerekir. ABD'nin (Batı'nın) bölgede söz sahibi olmak için girişimleri devam ediyor ve ekonomik faktörlere önem veriyor. Rusya ise, Batı'dan farklı olarak geleneksel politikasından el çekmeyerek, siyasi, ekonomik ve askeri gücünden yararlanarak bölgedeki varlığını neyin pahasına olursa olsun korumaya çalışıyor.

Azerbaycan ordusunun üst düzeye kavuşturulması Türkiye'nin askeri güvenlik politikasının da bir parçasıdır. 14 Eylül 2001'de Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan

askeri alanda eğitim, teknik ve bilimsel işbirliği anlaşması kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Nahçıvan'da eğitim amaçlı yaptırılan dershaneler hizmete açılmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye'nin üst düzey askeri yetkililerinin gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretler de iki ülke arasında askeri ilişkilerin geliştirilmesi ve Azerbaycan'ın NATO'ya entegrasyonuna ciddi katkılar yapmıştır.

Bağımsızlığından itibaren Azerbaycan'ın izlediği askeri işbirlikleri politikası, bölgesel güçleri ele aldığımızda tamamen bir dengeler tablosu oluşturmaktadır. Türkiye'ye verdiği önem Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki tavrını da net bir şekilde belirlemiştir. Örneğin, Ermenistan'a Yunan askeri yardımları konusunda Kıbrıs kartını kullanabilen Azerbaycan bununla birlikte ABD ve NATO desteğini de elden kaçırmamış, Karabağ konusunda Ermenistan yanlısı davranan Rusya'ya karşı da alternatifler üretebilmiştir. Diyebiliriz ki, askeri işbirlikleri konusunda Ebulfez Elçibey döneminin Türkiye yanlısı politikaları ve Haydar Aliyev'in bir bütün olarak bölgeyi ele alan denge politikaları, önümüzdeki yılların Kafkasya'sında Azerbaycan için çok önemli bir temel ve tecrübe sağlayacaktır.

SONUÇ

Genel olarak incelendiğinde, Azerilerin sosyal yaşantılarında aile, saygı gösterilmesi ve korunması gereken bir kurum olarak görülmektedir. Azerbaycan'ın dış politikasına bakacak olursak da, tüm komşularıyla barış ve dostluğa, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı esasına dayanmakta, genel politik eğilimi ise, Batı toplumu ve kurumlarıyla bütünleşmektir.

Azerbaycan'ın konumu ve Batı'yla bütünleşme stratejisinin ABD'nin bölgesel çıkarlarıyla uyum sergilemesinin neticesinde yoğun siyasi, iktisadi ve askeri ilişkiler süreci başlatılmıştır. Azerbaycan, dost ve müttefik komşu ülke olmanın yanı sıra, aynı zamanda Türkiye'nin Türki Cumhuriyetlerinde yaşayan insanlara ulaşabilmesi açısından çok önemli bir kapı durumundadır.

Her iki ülke arasındaki ilişki, ortaklık ve stratejik işbirliği üzerine oturmaktadır. İki ülke arasındaki sosyal, politik ve askeri işbirliği giderek artmakta ve iki tarafın da işbirliğini daha fazla derinleştirme arzusu büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Azerbaycan'ı dost, dinamik, sadece coğrafi olarak değil kültürel ve geleneksel olarak da kendine yakın bir ülke olarak görmektedir.

Azerbaycan Rusya'nın oluşturduğu tehdidi, geniş anlamda Batı, özel olarak ABD ve bölgesel güç olarak da Türkiye ile dengeleyebileceğini düşünmekte, aynı zamanda, "batılı devlet olma" düşüncesi, Azeri-Türk-Amerikan ilişkilerini de etkilemektedir.

Azerbaycan'ın dış politikasında özel bir yeri olan Türkiye, dostluk ve kardeşlik siyaseti çerçevesinde ülkenin sorunlu dönemlerinde yanında yer almıştır (Yılmaz, 2010a: 25). Ancak son dönemlerde Türkiye ve Ermenistan arasında yaşanan normalleşme süreci nedeniyle Azerbaycan'la olan ikili ilişkilerde bir uzaklaşma yaşanmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Güvenlik Belgesi'nde de açıklandığı üzere bu ülke Avrupa ve Avroatlantik coğrafyada istikrarsızlığın, çatışmaların ve tehditlerin ortadan kaldırılmasında NATO ile işbirliğine büyük önem vermektedir (Askerzade, 2009: 3).

Türkiye Azerbaycan arasındaki askeri işbirliği ile ülkenin NATO'ya entegrasyonu sürecinde destek sağlanmaktadır. Azerbaycan'ın NATO ile ilişkilerindeki pratik ilk adımlar bu ülkenin 1992 Martında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne üye olmasıyla atılmıştır. 4 Mayıs 1994 tarihinde Barış İçin Ortaklık programı çerçeve belgesinin imzalanmasıyla Azerbaycan NATO işbirliği yeni bir aşamaya geçmiştir.

Türkiye sadece askeri alanda işbirliği değil aynı zamanda ekonomi, enerji, kültürel, eğitim, ulaşım ve haberleşme, sanayi alanlarında da ülkeye yatırımlarda bulunmuştur. Ayrıca iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi gün geçtikçe artmaktadır.

Enerji alanında Türkiye'nin bölgedeki kaynakların Avrupa'ya transferinde oynadığı önemli geçiş güzergâhı rolü bölgesel güç olarak önemini gün geçtikçe arttırmaktadır. Türkiye'nin Hazar ve Orta Doğu enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında önemli ve güvenli bir rota olduğu olduğundan yola çıkarak hareket edilirse, bugün için Türkiye, Rusya'ya en iyi alternatif olarak gözükmektedir.

Bölgeye küresel ve bölgesel güçler, çok uluslu şirket ve uluslararası örgütler her geçen gün daha fazla ilgi göstermekte, Türkiye için de önemi giderek artmakta ve Türk dış politikasında büyük bir önceliğe gereksinim duymaktadır. Türkiye'yi çevreleyen Transkafkasya ve Karadeniz'de Soğuk Savaş sonrası önemli gelişmeler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, birçok uluslararası sorun ile mücadele eden Türkiye, Karadeniz ve Transkafkasya coğrafyasındaki tarihsel miras ve sorumluluğuna sahip çıkmalı, bu bağlamda Karadeniz ve Transkafkasya'daki çıkar ve hedeflerini yeni baştan tanımlamalıdır.

Türk dünyasında arzu edilen entegrasyon büyük ölçüde Azerbaycan ile Türkiye arasındaki yakın ilişkilere bağlıdır. Çünkü Azerbaycan coğrafi bakımdan Türk dünyasının merkezi, jeosiyasi bakımdan Türk dünyasının boğazı, ekonomik bakımdan ise yeni enerji projelerindeki kilit öneminden dolayı motordur.

Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanından bugüne kadar geçen süre zarfında Türkiye ile olan toplam ticaret hacminin önemli miktarda arttığı gözlenmekle beraber, iki ülke arasındaki mevcut ticaret imkânları önceki dönemlerde yeterince değerlendirilememiştir.

İstanbul Ticaret Odası'nın yaptığı anket sonuçlarına göre Azerbaycan'da Türk yatırımcıların karşılaştığı sorunlar ve mevcut durumlar ele alındığında karşılaşılan problemler şu şekilde sıralanmaktadır (İstanbul Ticaret Odası [İTO], 2012: 2):

- Azerbaycan'da çok sık değişen kanun ve yönetmelikler dolayısıyla ile değişen gümrük mevzuatından kaynaklanan sorunlar
- Azerbaycan'ın Türk ihraç mallarına uyguladığı yüksek vergiler
- Gümrük vergilerinin yüksek olması ihracatçı anonim şirket olmadığı takdirde, Azerbaycan Kanunlarına göre ithalatçının peşin ödemeyi kabul etmemesi
- Hiçbir sebep yokken gümrükte mala el koyma uygulamalarının olabilmemesi, bu durumun günlerce süren gecikmelere neden olmasıdır.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Azerbaycan'a Türk yatırımları giderek artan bir gelişim göstermektedir. Ayrıca, bölgede bağımsızlığını kazanan diğer ülkeler ile mukayese edildiğinde en fazla yabancı yatırımın Azerbaycan'a yapıldığı görülmektedir. Bu ise petrol üretimine başlanmasından sonraki süreçte, diğer sektörlere yatırım yapılmasında, yatırımcı için olumlu bir göstergedir (Bulut ve diğerleri, 2013: 394-402).

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalamış olması ve bu çerçevede, AB Ortak Ticaret Politikasını benimsemiş bulunmasının tabii bir sonucu olan üçüncü ülkelerle yaşanan sıkıntının benzeri burada da yaşanmaktadır. Zira, AB Ortak Ticaret Politikası uyarınca üçüncü ülkelere yapılacak ithalatta AB ile ortak kurallar uygulanması gerekmekte olup, ülkeler müstakil olarak hareket etme imkanını kaybetmekte ve dolayısıyla Türkiye, AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı ikili ve otonom tercihli ticaret rejimlerini üstlenmek durumunda kalmaktadır. Bu durum her İki ülkenin uluslararası yükümlülüklerinden kaynaklanan bir sorundur.

Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik açıdan güçlü yönlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Bulut ve diğerleri, 2013: 396):

- Başta fiyat istikrarı olmak üzere genel olarak makroekonomik açıdan istikrarlı bir ortamın varlığı: Son 15 yıldır tek rakamlı enflasyon oranı seyredilmektedir. Fiyatların çok istikrarlı şekilde olduğu vurgulanabilir.

- Ülke Dış borçların GSMH'ya oranının yüksek değildir.
- Ülkede döviz kuru istikrarlıdır. Zaman zaman manat dolar ve euroya göre değer kazansa da genellikle uzun bir dönemdir istikrarlı bir seyir görülmektedir.
- Ülkede işsizlik oranının yüksek olması nedeniyle ücretler düşük seviyededir dolayısıyla ucuz işgücünün varlığı söz konusudur.
- Ülke stratejik konumundan dolayı ABD ve Avrupa ülkeleri için önem taşımaktadır.

Azerbaycan birçok alanda özellikle sahip olduğu enerji kaynakları dolayısıyla büyük avantajlara sahip bir ülkedir. Ancak ekonomi alanı dışında da sahip olduğu zayıf yönleri vardır. Öncelikle Azerbaycan'da bölgelerarası ulaşım söz konusudur. Nahçıvan ile ülkenin diğer bölgeleri arasında ulaşım imkân veren 130 km'lik demir yolu Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Dolayısıyla Yukarı Karabağ topraklarının Ermeniler tarafından işgal edilmiş olması nedeniyle, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın diğer bölgeleri arasında kara ve demir yolu ulaşımı yapılamamaktadır. Nahçıvan'a yolcu ve yük ulaşım imkânı ancak İran üzerinden yapılabilmektedir.

Azerbaycan Sovyet rejimini terk edip demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçişte zihniyet sorunu yaşamaktadır. Problemlere bakış açısı ve getirilen öneriler eski zihniyetin etkisi altındadır. Zihniyetin değişimi bir süreç gerektirdiğinden bu süreç ülkede henüz tamamlanmamıştır.

Üçüncü olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ sorunu hala çözüme kavuşturulamamıştır. Bu bölgeye yakın sınırlarda zaman zaman çatışmalar da olmaktadır. Sorunun diyalog ile çözümlenememesi halinde güç kullanılarak işgal edilen toprakların alınması kararlılığı, ülkenin muhtemel bir savaş ile karşı karşıya olması demektir. Bu problem yabancı yatırımcı açısından, özellikle petrol dışı sektörlerde yatırım yapmada caydırıcı bir etkiye neden olmaktadır (Bulut ve diğerleri, 2013: 398).

Ayrıca Azerbaycan sınır ülkelerinde yaşanan problemler de ülkeyi olumsuz etkilemektedir. Gürcistan'da zaman zaman yaşanan siyasi ve sosyal problemler, Rusya ile sınırda yer alan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde Çeçenistan problemi nedeniyle zaman

zaman yaşanan hadiseler ve İran'ın siyasi yapısı nedeni ile dış dünya ile hassas ilişki içerisinde olması ülkeyi çeşitli yönlerden olumsuz etkilemekte ve özellikle dış ticareti ve yabancı yatırımları olumsuz şekilde etkilemektedir.

Türkiye, SSCB'nin yıkılmasından sonra kargaşa içine sürüklenen ülkenin yardımına ilk koşan ülke olmuştur. Türkiye, sadece enerji güzergâhı açısından değil, jeopolitik konumu, Azerbaycan üzerindeki etkisi, Boğazlara sahip olması, keskin bir şekilde taraf olmaması nedeniyle daha ılımlı bir yaklaşım içinde bulunması ve dolayısıyla arabuluculuk rolünün daha fazla dikkate alınabilecek olması gibi nedenlerle de giderek Avrupa'nın gözünde önem kazanacak gibi görünmektedir. Bu noktada, Türkiye'nin AB hedefinden sapmadan dış politikasının çok taraflı niteliğini daha da güçlendirmesi, AB üyelik süreci devam etse de, AB dışında kalsa da büyük oranda yararına olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'nin çıkarlarını değerlendirmek kolay değildir. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki krizde Azerbaycan'ı desteklemesi ve her zaman yanında yer alması Avrupa'nın gözünde giderek önemi artan ülke olan Azerbaycan'ın müttefikliğini kazanması açısından çok önemlidir. Ayrıca bu konudaki tutumuyla Ermenilerin 1915 olaylarını uluslararası platformlarda bir soykırım olarak kabul ettirmek için yaptığı propagandanın da önünü kesmek açısından önemlidir. Azerbaycan'ın müttefikliği ve desteğini almak Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun düşmektedir. Ermenilerin saldırgan ve yayılcı tavrını iki ülke işbirliği ile dünyaya duyurmak her ikisinde yararına olacaktır.

Diğer yandan Azerbaycan'ın ülkeden Sovyet kalıntılarını temizlemek ve eski sistemden kurtulup askeri ve ekonomik uyum sağlamasında Türkiye rehberlik edici ve işbirlikçi tavrıyla dostane ilişkiler kurarak bölgede önemli rol üstlenmektedir. Azerbaycan halkı ve Türkiye halkı arasında devamlı sıcak ilişkiler mevcut olmuş ülkede Türklerin varlığı her zaman olumlu karşılanmıştır.

Türkiye, İpek Yolu üzerinde bulunan Kafkaslar ve Azerbaycan'ın Orta Asya'ya açılan bir kapı olduğunu hiç bir zaman unutmamalıdır. Türkiye, daima, Azerbaycan'ı mutlak bir stratejik ortak olarak değerlendirmeye devam etmelidir.

Azerbaycan, daha önce değinildiği gibi önemli ölçüde enerji kaynaklarına sahip bir ülkedir. Türkiye bu kaynakların dünyaya dağıtılmasında hayati derecede önemli bir role

sahiptir dolayısıyla bu durumu iyi değerlendirebilmeli ve ülke ile olan ilişkilerini en üst düzeye çıkarmalı ve çeşitlendirmelidir.

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde siyasi ve askeri olarak bölgede etkin bir güç konumuna getirebilir, ancak, bu dengeyi en iyi şekilde sağlaması gerekecektir. Çünkü geçmişte Ermenilerin ve Gürcülerin beraber hareket ettikleri de görülmüştür.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler şimdilik dostane ve işbirlikçi şekilde devam etmektedir. Ancak, Türkiye her zaman ulusal çıkarlarını en üstte tutan bir politika izlemeyi bilmeli ve dış politikada duygusal tepkiler vermekten kaçınmalıdır. Türkiye, dış politikada her zaman aksi durumlara karşı da bir plan geliştirmeli ve eğer, yakın gelecekte Azerbaycan çıkarlarını, Türkiye'nin karşısında olmak gibi bir konumda görürse uygulanabilir bir stratejik plana sahip değildir.

Türkiye ile Azerbaycan arasında giderek artan bir ekonomik ilişki söz konusudur. Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, her iki ülke içinde değerli bir fırsat olmuş, ekonomik ortaklıklar geliştirilmiştir.

Sovyetlerin yıkılmasının ardından Azerbaycan'da serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Bu konuda ülke büyük yol katetmiş ve 2013 yılında Azerbaycan, 147 ülke ile ticari ilişki kurmuştur.

Türkiye'nin dost ülke olarak gördüğü Azerbaycan'ın Pazar ekonomisinin kurum kurallarını tam anlamıyla yapılandırabilmesini sağlamak amacıyla yatırımlarını arttırması ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi yararına olacaktır.

Azerbaycan'ın denize çıkışı yoktur ve Türkiye ile direkt bir karayolu bağlantısı mevcut değildir. Bu eksikliği gidermek ve ekonomik ilişkilerin arttırılması amacıyla Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesinin en kısa sürede bitirilmesi son derece önemlidir. Ayrıca, buna benzer projeler geliştirilmesi ilişkilerin geliştirilmesine büyük katkı sağlayacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Abdullayev, Mahir (1998), **Türkiye-Azerbaycan Alakaları**, Bakı, Mütercim Yayınları.
- Akdevelioğlu, Atay (2004), “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, **Uluslararası İlişkiler**, 1(2), 129-160
- Akdiş, Muhammet (1995), “Azerbaycan’da Bankacılık ve Mali Kurumlar”, **Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi**, 1(99), 103-164
- Alışık, G. Seyhan (2005), “Bütöv Azerbaycan Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, Okan Yeşilot (Ed.), **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, 1. Baskı içinde (155-184), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aliyev, Haydar (1997), Müsteqilliyimiz Ebedidir, **Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı**, Bakı, 205.
- _____ (26.02.2002), **Halk Gazetesi**, Bakü.
- Aliyev, Tebriz (17-20 Ekim 2012), “Azerbaycan Ekonomisinin Gelişiminde Türkiye’nin Yeri ve Rolü” Vedat Kaya (Ed.), **Uluslararası Katılımlı Bölgesel İşbirliği Ve Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (67-79), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Aras, Osman Nuri ve Elçin Süleymanov (17-20 Ekim 2012), “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Sektörel Değerlendirilmesi”, Vedat Kaya (Ed.), **Uluslararası Katılımlı Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (79-99), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Arı, Tayyar (1996), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Askerzade, Aygün (2009), “NATO Çerçevesinde Azerbaycan Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, **Karadeniz Araştırmaları**, 20, 117.

Aslan, Yasin (Temmuz 1993), “Azerbaycan’da Sovyet Oyunu”, **Yeni Forum**, 14 (290), 19.

Aslanlı, Araz (2004), “Azerbaycan’da Devlet Başkanlığı Seçimi ve Sonrasındaki Gelişmeler”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 1, 102-120.
http://www.karam.org.tr/Makaleler/1118809257_aslanli.pdf (15.02.2014).

_____ (2011a), **Haydar Aliyev Döneminde Önemli Ülkelerle İkili İlişkiler**,
<http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=39&Pid=10&Lang=TR> (18.12.2013).

_____ (2011b), **Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri-2**,
<http://www.qafsam.org/page/244/az>, (10.02.2014).

Aslanlı, Araz ve Hesenov, İlham (2005), **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, 1. Baskı, Ankara: Platin Yayınları.

Atlı, Cengiz (2013), “İğdir Nahçıvan İlişkilerinde Önemli Geçiş Noktası Hasret Kapısı-Açılışı Ve İki Ülke İlişkilerindeki Rolü” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6(28), 7.

Atnur, İbrahim Ethem (2001), **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Yargı- Hukuk Konseyi (2005-2010),
Azerbaycan Cumhuriyeti Hakkında,
http://www.judicialcouncil.gov.az/e_az_republic.php#10 (15. 02. 2014).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (2000), Demografik Göstergiler,
<http://www.azstat.org/statinfo/demographic/az/006.shtml#s6> (10.02.2014).

Azerbaycan’ın Toprak Bütünlüğü Türkiye’nin Önem Verdiği Esas Konudur (13.11.2013),
525-ci Qezet, <http://www.trtturkhaberdar.com/> (14.06.2014).

Bal, İdris (2000) “Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi ve Düşüşü”, **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(14), 2-15.

_____ (2004), “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, Der: İdris BAL, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 2.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

Bozkurt, Enver (2007), ”NATO’nun Geleceği”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 3 (9), 185-187.

Bölek, Berrin (17-20 Ekim 2012), “Azerbaycan Ve Türkiye Arasında Bölgesel Ticarete Ulusal Paraların Kullanılması”, Vedat Kaya (Ed.), **Uluslararası Katılımlı Bölgesel İşbirliği Ve Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (13-23), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Bulut, Cihan Ve Elçin Süleymanov (17-20 Ekim 2012), “Azerbaycan’ın Hollanda Hastalığı Problemini Önleme Stratejilerinde Türkiye İle Yapılan Ekonomik İlişkilerin Önemi”, Vedat Kaya (Ed.), **Uluslararası Katılımlı Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (99-117), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Cabbarlı, Hatem (2013a), **Azerbaycan-Rusya İlişkilerinin Değerlendirilmesi**, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20130305020238851.html>, (12.03.2014).

_____ (2013b), **Azerbaycan ve Türkiye’nin Askeri İşbirliği Ve Güvenlik Politikası**, <http://politikaakademisi.org/azerbaycan-ve-turkiyenin-askeri-isbirligi-ve-guvenlik-politikasi/>, (11.02.2014).

Cafersoy, Nazım (2000), **Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)**, Ankara: Asam Yayınları.

_____ (2001a), “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, 7 (1), 286.

_____ (2001b), **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)**, Ankara: Asam Yayınları.

Canar, Burçin (2012), “Rusya Federasyonu’nun Azerbaycan İle İlişkileri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2 (1), 21-38.

Cemil Çiçek'ten ECO Ülkelerine Karabağ'la İlgili Çağırış (13.02.2013), 525-ci Qezet, <http://www.trtturkhaberdar.com/> (02.06.2014).

Çelik, Kenan ve Kalaycı, Cemalettin (2002), **Kafkasya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, 1. Baskı, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

CIA (2014), "The World Factbook: Azerbaijan", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html> (21.05.2014).

DEİK (2013), Türk–Azerbaycan İş Konseyi, **Azerbaycan Ülke Bülteni**.

Demir, Ali Faik (2003), **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Demir, İdris (12-13 Kasım 2007), "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattının Türkiye Açısından Önemi", Ahmet Hamdi Aydın ve diğerleri (Ed.), **I. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**, (335-339), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Demirci, Ümit Özgür (2011), "Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci (Geçmişten Günümüze)", **Türk Yurdu Dergisi**, 31 (287), 225-229.

Demirkan, Halim (1993), "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Yeraltı Kaynakları Potansiyeline Yaklaşım", **Türkiye XIII. Madencilik Kongresi**, (385-396), İstanbul: Maden Mühendisleri Odası.

Demirtepe, Turgut (19 Nisan 2011), "Türkiye–İran-Azerbaycan İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar", **USAK Gündem**, , ([http://www.usakgundem.com/yazar/2066/turkiye-iran-azerbaycan-ilişkilerisorunlar- ve-firsatlar.html](http://www.usakgundem.com/yazar/2066/turkiye-iran-azerbaycan-ilişkilerisorunlar-ve-firsatlar.html)) (22.01.2014).

Dikkaya, Mehmet (1999), **Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler**, <http://bilig.yesevi.net/PDFS/9.sayi.pdf> (21.03.2014).

_____ (2014), "**Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Küresel Ekonomiye Entegrasyonu**" <http://www.usakgundem.com/yorum/220/haydar->

aliyev d%C3%B6neminde-azerbaycanin-k%C3%BCresel-ekonomiye-entegrasyonu.html (24.04.2014).

Dilek, Kaan (2011), “İran’ın Orta Asya Politikaları”, **Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Raporu**, Ankara, 15–75.

Doğu Anadolu Sanayici ve İşadamları Dernekleri Federasyonu (DASİDEF), **Azerbaycan**, <http://www.dasidef.org/disticaret/?p=44> (26.03.2014).

Ener, Meliha, ve Orhan Ahmedov (2007) , “Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 2 (2), 117-136.

Fuller, Elisabeth (1992), “Azerbaijan’s Relations with Russia and the CIS”, **RFE/RL**, Research Report, 1 (43), 52-55.

Gafarlı, Orhan (2010), “Azerbaycan ABD İlişkilerinin Etüdüleri” **TUIÇ Akademi**, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/kafkaslar/224-azerbaycan-abd-iliskilerinin-etudleri> (12.04.2014).

_____ (2013), **Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sonrasında Güney Kafkasya ve Türkiye**, http://www.bilgesam.org/incele/154/cumhurbaskanligi-secimlerisonrasinda-guney-kafkasya-ve-turkiye/#.U0W5tKh_t9w (11.04.2014).

Görgülü, Aybars ve Onnik Krikorian (2012), **Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü**, http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/12557TR_Kafkasya15_10_12REV1-1.pdf, (12.02.2014).

Guliyev, Samir (2004), **Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan-ABD İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Haydar Aliyev Mirası Uluslararası Elektronik Kütüphane (2010), **Azerbaycan-Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü İlişkileri**, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/2254244.html> (13.02.2014).

- İbadov, Adalet (2001), **Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'ın Siyasi Ve Kültürel Yapılanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpek, Cemil Doğaç (2012), “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 12 (1), 277.
- İstanbul Ticaret Odası (2012), **Türk Cumhuriyetleri ile İlgili Ekonomik ve Ticari Sorunlara İlişkin Anket sonuçları**, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/010911.pdf> (12.02.2014).
- İşyar, Ömer G (2003), “Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 1 (29).
- Kamrani, Saleh (2009/2010), “Why ‘South Azerbaijan’ Matters”, **Turkish Policy Quartely**, 8 (4), 147–151.
- Kara, Gökhan (03.09.2013), **Dünden Bugüne Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4707> (21.01.2014).
- Karabayram, Fırat (2007), **Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagöz, Hakan (2009), **Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları**, Konya Ticaret Odası Raporu, http://www.kto.org.tr/d/file/ozellestirmeuygulamaları_rapor.pdf (12.07.2014).
- Karakaş, Burcu (25.04.2014), “Dağlık Karabağ Sorununun Kilidi”, **Milliyet Gazetesi**, 8-9.
- Kasım, Kamer (2002), “Azerbaycan'ın Dış Politikası”, Emine Gürsoy, Erdal Şahin (Ed.), **Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, 1. Baskı içinde (433-447), Haarlem: SOTA Yayınları.
- Kaşıkcı, Nihat ve Yılmaz, Hasan (1999), **Arastan Volgaya Kafkaslar**, 1.Baskı, Ankara: Türk Metal Sendikası Yayınları.

- Kayhan, Hüseyin (2002), “Azerbaycan Atabegleri (İldenizliler 1146-1225)”, **Genel Türk Tarihi**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kazımov, İbrahim (2007), **Nahçıvan (Ahalisi, Sosyal- İktisadi ve Siyasi Tarihine Dair 1828-1920)**, Nahçıvan.
- Koca, Ali (2013), **Kafkasya’da Rusya ve Azerbaycan Olgusu**, <http://politikaakademisi.org/kafkasyadarusya-ve-azerbaycan-olgusu/> (14.03.2014).
- Kocamaz, Sinem (2007), “Avrupa Birliği’nin Komşuluk Politikası Çerçevesinde Transkafkasya Ülkeleri İle İlişkileri”, **OAKA**, 2 (4), 65-102.
- Kohen, Sami (17 Nisan 1993), “Özal’ın Gezisi Amacına Ulaştı”, **Milliyet**.
- Kongar, Emre (2014), **Türkiye’nin Önemi**, http://www.kongar.org/makaleler/mak_tuo.php (10.03.2014).
- Konya Sanayi Odası (2011), **Azerbaycan Ülke Raporu**, <http://www.kso.org.tr/sayfa/tr/ulke-raporlari-2011>, Ankara (23.12.2013).
- Konya Sanayi Odası (2012), **Azerbaycan Ülke Raporu**, <http://www.kso.org.tr/sayfa/tr/ulke-raporlari-2012>, Ankara (06.06.2014).
- Kut, Şule (2004), **Kafkasya’daki Son Gelişmeler ve Türkiye Paneli**, Ankara: Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Mammadov, Halit (2013), “Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 8 (15), 45-71.
- Mardanov, Samir (2012), “Azerbaycan- ABD ilişkileri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, 1 (1), 223-228.
- Memmedli, Razim (1993), “Asrımızın Faciası-Hocalı Gırğını”, **Elturan Dergisi**, Azerbaycan İlimler Akademisi Milli Münasebetler Enstitüsü, İçtimai, Siyasi, İلمي, Kitlevi Yayın Organı, Natçionalnie Vaprosı, 1, 16-18.

- Mercan, Sezgin (2012), **Avrupa Birliği'nin Kafkasya'daki Varlığı**, <http://www.21yyte.org/tr/> (23.12.2013).
- Mert, Okan (2004), **Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Mustafayev, Beşir (2011), "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine" **Journal of Black Sea Studies (Karadeniz Araştırmaları)**, 1 (2), 234.
- Mustafayev, Radif (2011), "İdarə etmə Sistemlərində Dövlət və Din Münasibətləri", **Dövlət və Din**, 2 (22), 74-75.
- Nichol, Jim (15 Nisan 2011), "Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests", **Congressional Research Service**, CRS Report for Congress, 6–45.
- Nuriyeva, Sevil (22.07.2013), " Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Türkiye'nin Varlığı Şart", **Star Gazetesi**, 9.
- Ocak, Arda (2012), **Azerbaycan Ülke Raporu**, T.C Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu, Ankara.
- Ogan, Sinan (2006), "Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve 'Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği' Kurma Hülyası", **2023 Dergisi**, 1 (66), 5.
- Okutan, Mehmet (1996), "Azerbaycan Eğitim Sistemi", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, 2 (1), 97-107.
- Orman Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler, Eğitim ve Araştırma Dairesi Başkanlığı Bölgesel ve İkili İlişkiler Şube Müdürlüğü (2013), **Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Profili**, Ankara, <http://web.ogm.gov.tr/birimler/merkez/egitim/Dokumanlar/disiliskilersubesi/Ülkel erle İkili İlişkiler/Asya Ülkeleri/azerbaycanülke profili.docx> – (21.05.2014).

- Öğüt, Kaan (2002), **Kafkasya Jeopolitiğinde Yeni Yapılanma**, <http://www.aydinlanma1923.com/ojs/index.php/AYD23/article/viewFile/106/106>, (12.02.2014).
- Özkan, Gökhan (2010), “Enerji Arz Güvenliği ve Yeni Büyük Oyun Bağlamında Nabucco projesi”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 1 (45), 31-46.
- Pamir, Necdet (27-28 Ocak 2005), “Güney Kafkasya’nın Enerji Boyutu”, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (Düz.), **Güney Kafkasya’ya Güncel Bir Bakış Sempozyumu**, İstanbul: Harp Akademileri.
- Polat, Kemal ve Koç, Bozkurt (2013), “Orta Asya’da Yaşayan Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 2 (201), 300-334.
- Ruinten, Sevinç (2005), **Azerbaycan Türk Devletleri ile Siyasi Elageler Sisteminde**, Bakı, Adiloğlu Neşriyat.
- Sapmaz, Ahmet (2008), **Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Seçim Azerbaycan’ı Karıştırdı (17.10.2003), **Cumhuriyet Gazetesi**.
- Seferov, Rehman (2005), “Sovyet Dönemi Ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1 (17), 395-409.
- Seferov, Rehman Ve Tapdıg Hesenov (2006), “Azerbaycan'ın Turizm Potansiyeli ve Turizm Etkinliklerinin Değerlendirilmesi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 255.
- Souleimanov, Emil ve Ondrej Ditrych (2007), “Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood”, **Middle East Policy**, 14 (2), 101–115.
- Sönmezoğlu, Faruk (2005), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4. Baskı, İstanbul: DER Yayınları.

Süleymanov, Elçin ve Fahri Hasanov (2013), “Azerbaycan’ın Türkiye’nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan - Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, 2 (2), 73-100.

Şen, Levent (2008), **Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şihaliyev, Emin A. (2004), **Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü**, Ankara: Naturel Yayınları.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979)**, 08.12.2010, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf> (15.07.2014).

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1992), **Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy) I (1578-1914)**, Ankara, Yayın Nu: 4.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı AB Ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü (2013), **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü**, <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararası-orgutler/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu> (14.02.2014).

Tellal, Erel (2005a), “Rusya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Baskın Oran (Ed.), 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2005b), “Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği”, **Uluslararası İlişkiler**, 2 (5), 49-50.

TOBB (1995), **Azerbaycan’da Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi**, 1(295), Ankara.

- Toğa, Hakan (2011), “Dağlık Karabağ Sorunu Ve Türkiye” **Uluslararası İlişkiler Çalışma Derneği**,
<http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/kafkaslar/1365-daglik-karabag-sorunu-ve-turkiye> (25.02.2014).
- Topal, Coşkun (2009), “Azerbaycan ve Türkiye ile İlişkileri” Mohammad Arafat (Ed.) **Türkiye ve Komşuları**, 1.Baskı içinde (305-324), Ankara: Nobel Yayınları.
- Tuncer, İdil (2000), “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”, Gencer Özcan, Şule Kut (Ed.), **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, 1. Baskı içinde (79-91), İstanbul: Büke Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1993), **Yeni Bir Yüzyıla Doğru Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri**, TBMM Kültür Sanat Yayınları, Yayın no: 064
http://www.tbmm.gov.tr/kultursanat/yayinlar/yayin064/064_00_007.pdf
(12.08.2014).
- Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde 20.Yıl (Mart 2012), **Siyaset Dergisi**, Ankara,
<http://www.siyasetdergisi.com.tr/Haber/TURKIYE-AZERBAYCAN-ILISKILERINDE-20.YIL/222>, (24.02.2014).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2014), **Azerbaycan**,
<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?7cddb5c3-9b43-4567-a752-415d887bf8b3>
(12.08.2014).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2014), **Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri**,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (27.05.2014).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2014), **Türkiye’nin Enerji Stratejisi**,
http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (18.04.2014).
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun (2010), **T.C. Resmi Gazete**, 27947, 28 Mayıs 2011.

- Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği (2010), Rusya-Belarus-Kazakistan Gümrük Birliği Anlaşması, **UİB Ar-Ge**,
<http://oibrussia.org/tr/pdf/BDT%20GUMRUK%20BIRLIGI.pdf> (24.12.2013).
- URL, “Azerbaycan Ekonomisinin Genel Durumu” (2010), <http://www.azerbaycan-turkiye.com/isadamlaridernegi.htm> (11. 12. 2013).
- URL, “Azerbaycan’da Dinler” (t.y.), http://www.azerbaijans.com/content_499_tr.html (10.08.2014).
- URL, “Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü” (t.y.), <Http://Www.Btc.Com.Tr/> (18.02.2014).
- URL, “Tarihi Arka Plan” (t.y.), <http://azerbaycan.ihh.org.tr/tarihiarkaplan/siyasi/siyasi.html> (13. 11. 2013).
- Uslu, İsa (2012), **Siyasi, Ekonomik Ve Eğitim Açısından Azerbaycan**, <http://Webcache.Googleusercontent.Com/Search?Q=Cache:Http://Politikaakademisi.Org/Siyasi-Ekonomik-Ve-Egitim-Acisindan-Azerbaycan/> (25.04.2014).
- Ünal, Ömer Faruk (2001), **Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa Ve İktidar**, http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1027_305.pdf (13.02.2014).
- Veliyev, Cavid ve Erhan, Çağrı (2013), “Azerbaycan İç Siyasetinde Dış Müdahale Olgusu”, Çağrı Erhan (Ed.), **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, 1. Baskı içinde (159-200), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yanar, Şule (Mayıs 2005), “Azerbaycan’da Ebulfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu”, (Der.) Bekir Günay, **Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeleri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1 (2), 621.
- Yavuz, Fahri ve diğerleri (17-20 Ekim 2012), “Türkiye’nin Önderlik Ettiği Ekonomik İşbirliği Anlaşmalarının Uluslararası Ticaret Üzerine Etkilerinin Analizi” Vedat Kaya (Ed.), **Uluslararası Katılımlı Bölgesel İşbirliği ve Kalkınma Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (1-13), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

- Yeşilot, Okan (2008) “Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 1 (36), 189.
- Yılmaz, Reha (2010a), “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”, **Bilge Strateji Dergisi**, 1 (2), 20-34.
- _____ (2010b), “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi” **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 2, 69-93.
- Yılmaz, Reha ve Sayın, F. Mehmet (2013), “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 4 (1) , 023-042.
- Zengin, Eyüp ve Esedov, Aqil (2009), “Türkiye Ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 5 (9), 97–108.

ÖZGEÇMİŞ

Eda TUTAK, 07.07.1989 İzmir doğumludur. İlköğretimini İzmir Mustafa Kemal Paşa İlköğretim Okulu'nda ve ortaöğretimini İzmir Gaziemir Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi'nde tamamlamıştır. 2008 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü kazanmıştır. 2012 yılında bu bölümü birincilik derecesi ile tamamlamış ve aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans eğitimine başlamıştır.

Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans öğrencisidir. İyi derecede İngilizce, başlangıç seviyesinde Rusça bilmektedir.